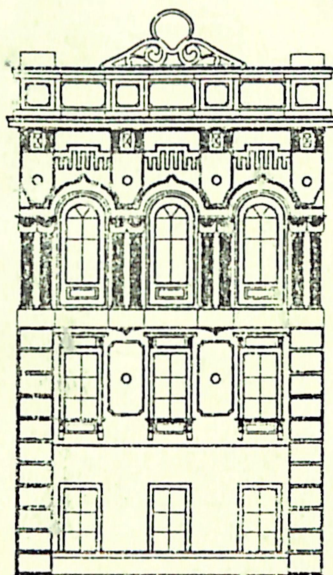
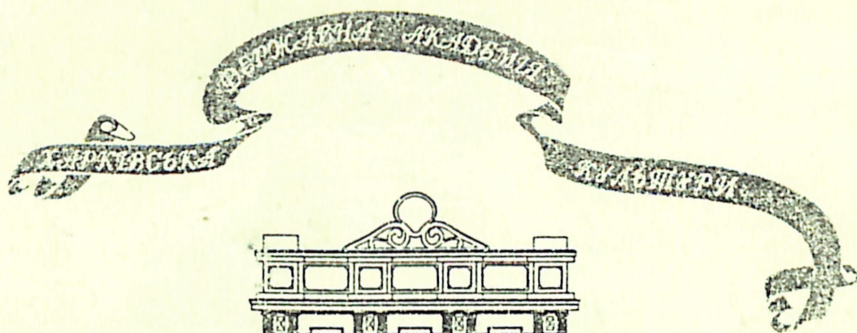
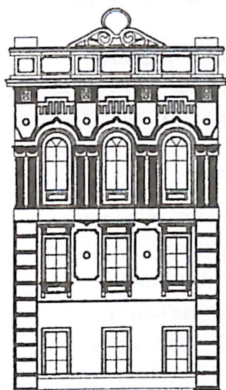

ВІСНИК

Харківської державної
академії культури

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ КУЛЬТУРИ

ВІСНИК

Харківської державної
академії культури

Випуск 2

Збірник наукових праць

Бібліотека ХДАК
Інв. № 438043

Харків-ХДАК-2000

ББК 73(4УКР)я5+78(4УКР)я5+63.3(4УКР)я5
УДК [002+01+02](06)
В 36

*Рекомендовано до друку вченою радою
Харківської державної академії культури*

Затверджено Постановою ВАК України:
08.09.1999 р. як фахове видання з історичних наук (*Перелік № 2*);
09.02.2000 р. як фахове видання з педагогічних наук (*Перелік № 4*)

Редакційна колегія:

Н.М. Кушнарєнко, доктор педагогічних наук
(відповідальний редактор);
В.О. Ільганасва, доктор історичних наук
(заступник відповідального редактора);
Т.О. Дмитренко, доктор педагогічних наук;
Л.А. Дубровіна, доктор історичних наук;
В.В. Кравченко, доктор історичних наук;
С.Г. Кулєшів, доктор історичних наук;
Л.С. Нечіпорєнко, доктор педагогічних наук;
М.С. Слободяник, доктор історичних наук;
Л.Я. Філіпова, доктор педагогічних наук;
А.С. Чачко, доктор педагогічних наук

В 36 **Вісник Харківської державної академії культури: Зб. наук.**
праць. Вип. 2 / Харк. держ. акад. культури; Відп. ред. Н.М. Кушнарєнко,
проф., д-р пед. наук. – Х.: ХДАК, 2000. – 146 с.

ISBN 966-73-52-33-1

У науковому збірнику розглядаються методологічні, історичні, теоретичні, методичні та організаційні проблеми культурологічної та бібліотечно-інформаційної освіти, сучасні тенденції розвитку наук документно-комунікаційного циклу.

Для науковців, викладачів, аспірантів, докторантів, працівників документно-комунікаційної сфери.

ББК 73(4УКР)я5+78(4УКР)я5+63.3(4УКР)я5
УДК [002+01+02](06)

ISBN 966-73-52-33-1

© Харківська державна академія
культури, 2000

1 | Документознавство

УДК 002.001

Ю.М. СТОЛЯРОВ

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ: РОЗВИТОК В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ

Розкрито суть закону документаційного супроводу соціальних комунікацій, пропонується перший досвід класифікації соціальних інститутів з документознавчих позицій

Найважливішою особливістю соціальних комунікацій, яка докорінно відрізняє їх від інших комунікацій – біологічних, технічних та ін., є те, що вони завжди опосередковуються документом. Зазначена особливість є законом документаційного супроводу соціальних комунікацій. Документного підтвердження потребує кожна соціальна роль індивіда. Різноманітні документи супроводжують його з моменту народження до моменту виходу у небуття, а часто й значно довше. Документально оформлюються буквально всі громадські відносини: право на проїзд у транспорті та право контролю за наявністю проїзних документів, право відвідування стадіону, театру, навчального закладу, місця роботи, бібліотеки та ін. При цьому більшість документів неодноразово і в різних аспектах дублюються. Так, статус студента документально фіксується викладачем, кафедрою, деканатом, ректоратом (накази), відділом кадрів, бухгалтерією, бібліотекою, навчальною частиною – майже усіма підрозділами вищого навчального закладу.

Розгляд суспільства в документознавчому аспекті розкриває його з іншої сторони: виявляється, що кожний соціальний інститут є документним за своєю суттю: він здійснює або виробництво, або транспортування, або отримання і зберігання, або переробку, або використання документа. Між цими основними документаційними процесами існують десятки часткових процесів, однак так чи інакше кожний із нас, хоче він цього чи ні, постійно залучається в безперервний документно-комунікаційний процес. Наприклад, законодавчі органи влади будь-якої країни є не що інше як колективні автори законів, тобто документів, що набули найвищої юридичної чинності. На виконання цих законів іншими соціальними інститутами створюються підзаконні акти з усіх питань суспільного життя. За виконанням того, що закріплено в законах, слідкують органи юстиції, знов таки користуючись відповідними документами. Вирішуючи спірні питання, вони базуються на

документах, будь то ордер на житло, свідоцтво про шлюб або інший речовий доказ (документ).

Ще приклад суто документної інституції – банк і всі пов'язані з ним операції. У фінансові відносини залучені майже всі люди земної кулі, однак основне і єдине, з чим працюють фінансові установи, – гроші і результат операцій над ними – є не що інше як документи по визначенню.

Бібліотеки, архіви, музеї є специфічними документними інститутами. Ось чому питання про соціальні комунікації і їхній розвиток в інформаційному просторі має саме документознавче забарвлення. Успіх цього розвитку прямо залежить від правильності вирішення ключових документознавчих проблем.

Перша з них пов'язана з науковим визначенням документа як наукового поняття. Незважаючи на те, що документознавство існує понад сто років, коректної дефініції свого базового поняття воно ще не має.

При всіх розбіжностях у визначеннях, припустимих у різних науках, країнах і на міжнародному рівні, фахівці домовились більш-менш про те, що документ – це єдність інформації і матеріального носія, причому інформація записана (зафіксована) за допомогою знаків і кодів. Установлено, що інформація має унікальну властивість відокремлюватись від свого одвічного носія, в той же час залишаючись на ньому, вона може транслюватись, відтворюватись, переписуватись та ін., одна і та ж інформація може фіксуватись на різних носіях і різними мовами. В той же час один і той же носій чи мова можуть містити зовсім різну, в тому числі протилежну інформацію.

Ці та інші властивості просто констатуються, наукові пояснення і описування цього феномену відсутні.

Протиставлення інформації і носія здається очевидним лише на перший погляд, оскільки на філософському рівні сутність інформації залишається загадкою. Згідно з однією точкою зору інформація не існує взагалі (а отже немає й документа), а згідно з іншою – інформація матеріальна – і тоді ми отримуємо тавтологічну, порочну дефініцію: документ є матерія (інформація), записана на матеріальному носії.

Таким чином, жоден з полярних підходів до пояснення сутності інформації не дозволяє дати конструктивне визначення документа. Суспільство, яке вступило в нову історичну фазу свого розвитку – інформатизацію, не може миритися з відсутністю визначеності свого базового поняття. До цього часу дану проблему досліджували в основному філософи, фізики, біологи та інформатики. Очевидно, що прийшов час підключитись до її розробки і документознавцям – важко виправдати їхню благодущність на фоні повного різнобою у розумінні найважливішої частини свого предмета. Оскільки предметом документознавства є документ, а документ – записана інформація, документознавці об'єктивно відповідальні за її наукову інтерп-

ретацію. Поки що вони не лише не справляються з цим завданням, вони просто ухиляються від його рішення. Втім найрозповсюдженішою є концепція інформації, запропонована науковою радою з кібернетики при Президії АН СРСР, згідно з якою інформація завжди має матеріальний носій, будь то речовина чи енергія, є документалістською за своєю сутністю і по визначенню повинна розроблятися більш всього і в першу чергу документознавцями.

Існують принципи неясності і в інших компонентах визначення документа. Музейні предмети, як стверджують самі музеєзнавці, є документами. Вони несуть найважливішу, часто унікальну інформацію про свою епоху, характеризують власника, містять інформацію про свою історію. Однак на самому музейному експонаті ця інформація відсутня! Вона є в інших документах, пов'язаних із засвідченням його істинності, обставин його знаходження і т. п., і поза першоджерела вони втрачають значну частину своєї цінності точно так як і він без супровідної документації. Яким же чином поєднується у різномірних документах інформація про одне й те ж, - це ще одне кардинальне запитання документознавства. Звідси ще одне питання: виявляється, багато документів не самодостатні, і закон документаційного супроводження розповсюджується не лише на соціальні інститути, але й на самі документи, на їх систематизовані сукупності, будь то опис справ, каталог художньої виставки чи бібліотечний фонд.

Оскільки в документаційному аспекті можна представити всі соціальні інститути, виникає потреба їхньої класифікації з документознавчих позицій. Пропонується виділити серед них *генералізаційні* (ті, що породжують, створюють документи, тобто окремий індивід, установа), *транзитні* (ті, що розповсюджують, надсилають документи), *моніторингові* (ті, що відслідковують їх), *термінальні* (ті, що отримують, обробляють і зберігають), *утилізаційні* (ті, що використовують за прямим призначенням), *перетворюючі*. Крім цих основних класів документно-комунікаційних інститутів суспільства існують багато саппортних (ті, що підтримують – рекламних, захисних та ін.), контролюючих (перлюстрація, цензура, ревізія та ін.), вивчаючих (маркетинг), пояснюючих (церква, школа) та ін. Іноді один інститут обіймає своєю діяльністю декілька функцій документного обігу, інколи одна функція подрібнюється на багато підфункцій зі своїми службами (наприклад, захист інформації може бути забезпечений її кодуванням, і це завдання криптографів; технічними засобами – програмісти, охорона, сигналізація, замки та ін.; конвертуванням, запечатуванням і т.ін. – кожний із цих компонентів має власних, відносно автономних професіоналів, спеціфічну матеріальну базу тощо.

Досить широке документне бачення соціально-комунікаційних інститутів дозволяє більш чітко, ніж тепер, визначити місце і функції кожного з них.

Зокрема стає очевидним, що традиційний джентльменський набір документних інститутів – бібліотека, музей, орган науково-технічної інформації, архів – далеко не вичерпує всю їх номенклатуру. Крім того, виявляється, що вони виконують одночасно декілька важливих документно-комунікаційних функцій (комплектування, обробка, розміщення, надання користувачеві, зберігання), однак разом з тим далеко не вичерпують всього набору цих функцій і що у світлі виключно розвиненої в суспільстві системи документних комунікацій і досить широкої палітри соціальних функцій кожного компонента цієї системи їй не повинні претендувати на виконання всього спектра функцій. Кому як не документознавцям визначати принципову різницю між спорідненими компонентами загальної системи: чим по суті відрізняються одне від одного бібліотека, архів, орган НТІ.

Системний документний підхід до соціальних комунікацій пояснює також причини інтеграції багатьох із них у сучасних глобальних комп'ютерних мережах, дозволяє зробити спостереження, що комп'ютер став універсальним та інтегральним технічним засобом, який однаково успішно застосовується в будь-якій документній системі.

Вважаємо, що посилення документного підходу в бібліотекознавстві, включення бібліотеки в систему документних комунікацій викликає тривогу в тих колег, які звикли розглядати бібліотеку як систему "людина – людина". Вони побоюються, що нове тлумачення суті бібліотеки послабить її соціологічні, педагогічні, психологічні позиції. Будь-який документний інститут, зокрема бібліотека, є інститутом соціальним, тобто його створено людиною, нею управляється, їй же покликаний і служити. Отже, документознавець повинен людину вивчати, знати, поважати і навіть любити. Те, що бібліотека – інститут документно-комунікаційний, передбачає, що вона обов'язково повинна знати на кого вона працює і як цю роботу виконати з найбільшою ефективністю і з найвищою якістю. А тому сфера бібліопсихології, бібліосоціології, бібліопрофесіології та ін. потребує всебічного розвитку.

Надійшла до редколегії 21.02.2000

УДК 002.02:009

О.Л. БІЛІЧЕНКО

ВИХОВНА РОЛЬ КНИГИ В ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ

Розглянута сутність виховної функції книги в процесі формування інформаційної культури особистості

Суспільство кінця ХХ ст. називають інформаційним. Таке складне поняття як, інформаційне середовище, всі елементи якого за своїми внутрішніми закономірностями взаємодіють з іншими компонентами ноосфери – сукупної культури людства, не могло виникнути раптово, а пройшло складний та довгий шлях формування – відокремлення та включення до інформаційного середовища багатьох елементів.

Інформаційна культура як один із чинників цього середовища формує вміння адекватно формалізувати знання, інтерпретувати формалізовані описи, вміння зберігати потрібну рівновагу між формалізованими та неформалізованими складовими людських знань. Відсутність цих властивостей може порушити і навіть зруйнувати цю рівновагу, спричинити деформацію як індивідуальності, так і суспільної свідомості.

Кожна складова інформаційної культури має свої характерні особливості впливу на духовний світ людини. Тому їх системи повинні взаємодіяти, органічно доповнювати одна одну, використовувати надбання кожної із них.

Велику роль в цій системі продовжує відігравати книга, яка має великий виховний вплив на людину, особливо в період становлення особливості. За допомогою книги з давніх часів вирішується освіта, її завдання та програми. Освіта за допомогою книги завжди була головним чинником культурно-просвітницької діяльності в Україні.

Високий рівень освіти та культури був пов'язаний з книгою, був притаманний українській культурі. Наш народ завжди прагнув знань, духовності, і це реалізовувалось за допомогою книги. Тому відомі педагоги велику увагу приділяли книзі, як великому чиннику культурно-пізнавального руху.

Найповніше педагогічний потенціал книги реалізується в навчально-виховному процесі, в самоосвіті особистості, сприяє становленню і формуванню її.

Але збільшення інформаційних каналів, обсягу інформації ускладнюють можливості її сприймання. Фіксація, передача та засвоєння знань стають більш швидкими, зручними. Це може привести до уніфікації, втрати самостійності людського мислення. Молодь не відчуває такої потреби в

читанні, як люди старшого покоління, часто читає тільки за програмою, за необхідністю. Це збіднює їх думки та почуття, відбивається на особистості.

Тому необхідна оптимізація інформаційних каналів не лише кількісно, але і якісно, оптимізація обсягу інформації, яка потрібна особливості для її всебічного розвитку в досягненні інформаційної культури.

Аналізуючи різні точки зору на кінцевий результат впливу інформації, тобто на те, що ми називаємо розвинутою гармонійною особистістю, слід мати на увазі, що поняття гармонійності нерозривно пов'язане з поняттям цілісності. Особистість набуває гармонійного, всебічного цілісного розвитку, якщо: 1). участвує в основних видах діяльності; 2). участь стає внутрішньою потребою; 3). в процесі такого роду участі особистість реалізує свої можливості та таланти, свої сутнісні сили.

Інформаційна культура повинна бути присутньою на всіх етапах інформаційної діяльності людини: виробництві, передачі, пошуку та сприйманні інформації.

В процесі розвитку особистості не можна не зважати на підсвідомі сили, розрізнати безпосередній та опосередкований вплив. Невід'ємний і процес саморозвитку особливості, який відбувається протягом усієї діяльності людини, всього життя, характеризується активним початком її діяльності. Саморозвиток виступає як початок і продовження процесу розвитку особистості.

Вплив усіх видів інформації на виховання людини слід розглядати як процес, в якому головну роль відіграють особливості інформації (недостатність, надмірність, оптимальна кількість та якість т. ін.), структурно-змістовий характер інформаційних запитів та зацікавленості особистості. В цій системі відокремлюють загальне, особливе та окреме, які відповідають соціальному статусу особистості. Загальне можна уявити як підсистему з сукупністю зв'язків із зовнішнім світом, із суспільством, особливе – це зв'язок особливості з оточуючим її мікросередовищем, і окреме – те, що відокремлює особистість в групі, суспільстві в цілому, і в той же час – це джерело різноманітності в соціумі, причина його розвитку. Всі види інформації створюють інформаційне поле (сферу особистості).

За допомогою науково-пізнавальної інформації людина набуває той обсяг знань, який або входить до науково-пізнавальної діяльності і стає джерелом інформації, або доповнює цей обсяг з інших джерел. Але слід пам'ятати й інше – негативні аспекти впливу науково-пізнавальної інформації: перебільшення ролі наукових знань у вихованні людини, появу певних сциєнтистських настроїв.

Тому в інформаційному полі особистості цей блок повинен співвідноситися з іншими блоками: соціальною інформацією практично-перетво-

рювальної діяльності. Він пов'язаний з процесом адаптації особливості, формуванням в ній наукового світогляду.

Блок масової інформації посідає особливе місце в інформаційній сфері особистості. Він пов'язаний з усіма іншими блоками, вони ніби то просякнуті ним, він одержує з них інформацію, сприяє розвитку особистості.

Особистісна зацікавленість інформацією розвивається за умов трудової діяльності. В свідомості особистості всі інтереси певним чином інтегруються та підкорюються цій діяльності. В основі їх інтеграції – принцип соціальної функції, який використовується особистістю в системі суспільних відносин, ціннісна орієнтація, яку намагається виробити людина в процесі спілкування з іншими представниками суспільства, а також психофізична здатність людини таким чином відібрати, переробити та синтезувати інформацію, яку вона одержує з різних джерел, для того, щоб складалася цілісна система поглядів та переконань, світобачення.

Внаслідок такої інтеграційної духовної діяльності особистості з'являється інтегративна зацікавленість як спільне в системі зацікавлень особистості, умовою якого є її соціальний статус. Це є своєрідним показником процесу її соціалізації, розвитком її соціальної домінанти.

Диференційована зацікавленість висловлює індивідуальні особливості особистості. Маючи відносну самостійність по відношенню до інтегративного інтересу, вона в той же час підкоряється йому і цілком залежить від нього в своєму розвитку та самовдосконаленні. Взаємодія цих двох підсистем у загальній системі зацікавлень особистості відображає розподіл її інформаційних інтересів на ті, які притаманні людині як соціальному феномену, а також ті, які являються показником відокремлення особистості в умовах соціуму.

Гуманістичний характер інформації та інформаційної культури в тому, що ця система сприяє оптимізації усіх параметрів інформаційного поля особистості з метою забезпечення її всебічного, гармонійного, цілісного розвитку. Тут не можна не підкреслити особливу роль книги в її традиційній формі.

Книга, як ні один інший вид інформації створює передумови для виникнення абстрактного мислення. Абстрактність, повна умовність літер, слів, які складаються з них, вся семіотична, образно-чуттєва природа книги, викликають у реципієнта активний творчий процес. Потреба перевести абстрактні символи в певне повідомлення забезпечує кожному читачеві глибоко індивідуальне, особистісне, лише йому притаманне бачення тексту, що особливо важливо під час читання художньої літератури.

Читання, як уже зазначалось, це співтворчість читача з автором або героєм, тому вона є активною ланкою в діяльності реципієнта.

Книга має своєрідну, лише їй притаманну естетичну цінність.

Ці особливості якісно відрізняють книгу від інших носіїв інформації, вони роблять принципово не виправдованим – відмову від книги в її традиційній формі. Велике значення книги та її існування не передбачають незмінності її зовнішньої форми, тільки в зміні форми книги – запораука її постійної пристосованості до змін суспільного життя.

Читання – це не лише індивідуальна та творча, але і виховна діяльність, яка сприяє розвитку особистості. Але характерно, що зараз, особливо молодь, яка володіє комп'ютерною грамотністю, не відчуває потреби в читанні, відбувається так звана “секундарна” (вторинна) неграмотність.

Тому головне завдання – не розгубити ті здобутки, ті традиції в інформаційному розмаїтті, використати активний освітньо-виховний потенціал книги. Книга, освіта та виховання завжди йшли поряд у процесі формування соціально - культурного середовища в Україні.

Надійшла до редколегії 15.02.2000

УДК 002.2(477)

С.В. СИЩЕНКО

РОЗВИТОК КНИГОВИДАННЯ З ПИТАНЬ ДРУКУ, КНИГОЗНАВСТВА ТА ПОЛІГРАФІЇ В УКРАЇНІ 1922-1996 рр.

Проаналізовано книговидання в Україні з питань друку, книгознавства та поліграфії за назвами і тиражем у 1922-1996 рр.

Загальнодержавна статистика інформує суспільство про економічний та соціальний розвиток країни. Одним із підрозділів загальнодержавної статистики є статистика друку, основними джерелами вивчення якої є статистичні збірники: “Преса Української РСР 1918-1985” [8], “Печать СССР в ... году” [3-7], “Друк України (1991-1996 рр.)” [1]. Щорічник “Печать СССР в ... году” - єдине повне джерело поточної статистичної інформації про друк колишнього Радянського Союзу та союзних республік.

Джерелом поточного статистичного обліку є обов’язковий примірник видань, що надходить до Книжкової палати України. Найуніверсальнішим показником динаміки книговидання є кількість назв і тиражів виданих книг і брошур.

Статистичні дані показують тенденції розвитку книговидавництва в Україні з питань друку, книгознавства та поліграфії за назвами і тиражем у 1922-1996 рр.

У табл. 1 та рис. 1, 2 представлено кількість назв і тиражів видання в Україні книг і брошур названої тематики в 1922-1985 рр.

Табл. 1.

Рік	Кількість книг і брошур, друк. од.	Тираж, тис. прим.	Середній тираж однієї книги і брошури, тис. прим.
1922-1985	13246	64045	4,8
1940	92	198	2,2
1950	96	438	4,6
1960	325	2168	6,7
1970	308	1022	3,3
1980	334	1510	4,5
1981-1985	1480	5626	3,8
1981	270	1155	4,3
1982	292	1077	3,7
1983	320	1040	3,3
1984	290	1040	3,6
1985	308	1314	4,3

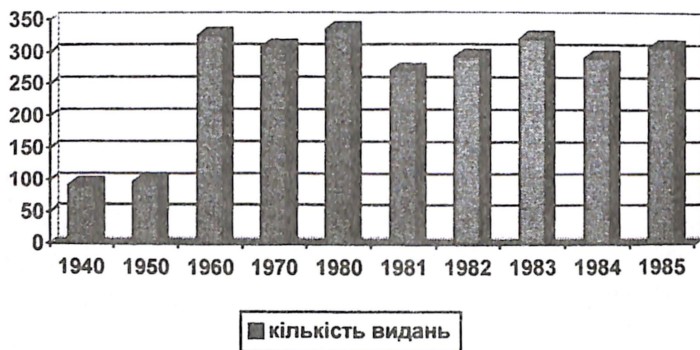

Рис. 1. Динаміка видання літератури з питань друку, книгознавства та поліграфії (1940-1985 рр.) за назвами

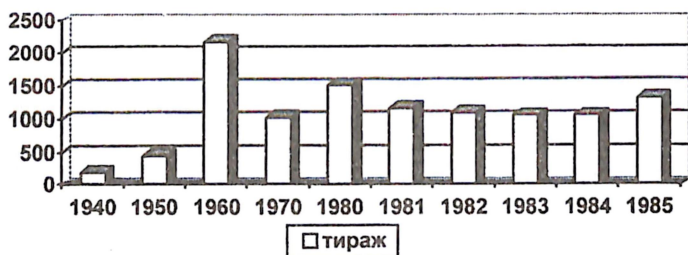

Рис. 2. Динаміка видання літератури з питань друку, книгознавства та поліграфії (1940-1985 рр.) за тиражами

У 1922-1985 рр. частка назв книг і брошур з питань друку, книгознавства та поліграфії в загальному обсязі книжкової продукції України становила 3,4% (13246 друк. од.) і за тиражами – 1,1% (64045 тис. прим.). Середній тираж однієї книги і брошури складав 4,8 тис. прим.

У 1991-1996 рр. частка назв книг і брошур зазначеної тематики в загальному обсязі книговидавання складала 0,4% (135 друк. од.) і за тиражами – 0,2% (1145,7 тис. прим.). Середній тираж однієї книги – 8,5 тис. прим. Отже, спостерігається тенденція різкого зниження показників видання в Україні книг і брошур з питань друку, книгознавства та поліграфії як за назвами, так і за тиражами. Проте майже вдвічі зріс середній тираж однієї книги цієї тематики. Розрахунки зроблено за [1, С. 27; 8, С. 44].

Аналіз статистичних даних дозволяє дійти висновку, що в період з 1922 по 1985 р. видано 13246 друкованих одиниць з питань друку, книгознавства та поліграфії тиражем 64045 тис. прим. Так, в Україні у 1940 р. видано 92 назви книгознавчих видань тиражем 198 тис. прим., у 1950 р. – 96 назв тиражем 438 тис. прим., у 1960 р. – 325 назв тиражем 2168 тис. прим., у 1970 р. – 308 назв тиражем 1022 тис. прим., у 1980 р. – 334 назви тиражем 1510 тис. прим. У наступні п'ять років показники за назвами і тиражами були такі: у 1981 р. – 270 назв тиражем 1155 тис. прим., у 1982 р. – 292 назви тиражем 1077 тис. прим., у 1983 р. – 320 назв тиражем 1040 тис. прим., у 1984 р. – 290 назв тиражем 1040 тис. прим., у 1985 р. – 308 назв тиражем 1314 тис. прим.

Динаміка випуску книг і брошур в Україні з питань друку, книгознавства та поліграфії у 1922-1985 рр. за назвами характерна більш-менш стабільними показниками. Характерне різке збільшення кількості назв з 96 друк. од. у 1950 р. до 325 друк. од. у 1960 р. Однак у наступні роки спо-

стерігається тенденція певної стабілізації кількості назв. Показовим у цьому відношенні був 1980 р., коли кількість назв літератури з питань друку, книгознавства та поліграфії складала 334 назви. Найнижчий показник був у 1940 р. – 92 назви.

Динаміка книговидання в Україні з питань друку, книгознавства та поліграфії за тиражами у 1922-1985 рр. не стабільна, характерна злетами і падіннями, однак загалом має незначну тенденцію росту. У 1960 р. спостерігається різке збільшення тиражу до 2168 тис. прим., з 1981 р. – скорочення тиражу до 1155 тис. прим., у наступні роки – стабілізація і в 1985 р. – знов зростання до 1314 тис. прим. Найвищим був показник у 1960 р., найнижчим – у 1940 р. (98 тис. прим.). Спостерігається зменшення середнього тиражу однієї книги. Так, якщо у 1960 р. він становить 6,7 тис. прим., то у 1985 р. – 4,3 тис. прим.

Показники видання в Україні літератури з питань друку, книгознавства та поліграфії мовами народів СРСР і зарубіжних країн подано в табл. 2.

Табл. 2.

Рік	Разом		із них					
	кількість книг і брошур, друк. од.	тираж, тис. прим.	українською мовою		російською мовою		іншими мовами ¹	
			кількість книг і брошур, друк. од.	тираж, тис. прим.	кількість книг і брошур, друк. од.	тираж, тис. прим.	кількість книг і брошур, друк. од.	тираж, тис. прим.
1946-1985	11001	48885	5403	41306	5210	6998	388	581
1950	96	438	50	309	46	129	-	-
1960	325	2168	214	1911	111	257	-	-
1970	308	1022	150	857	147	158	11	7
1980	334	1510	134	1296	183	206	17	8
1981-1985	1480	5626	543	4639	860	949	77	38
1981	270	1155	85	876	166	267	19	12
1982	292	1077	112	905	173	169	7	3
1983	320	1040	123	877	185	157	12	6
1984	290	1040	101	880	168	151	21	9
1985	308	1314	122	1101	168	205	18	8

У 1946-1985 рр. було видано 11001 назв книг і брошур з зазначеного питання об'ємом тиражів – 48885 тис. прим. Серед них переважає літера-

¹ Іншими мовами: англійською, іспанською, латинською, німецькою, польською, словацькою, угорською, французькою, чеською.

тура українською мовою: за назвами – 5403 друк. од. (49,1%); за тиражами – 41306 тис. прим. (84,5%). Середній тираж однієї україномовної книги – 7,6 тис. прим.

Друге місце посідає книговидання російською мовою – 5210 назв (47,3%) тиражем 6998 тис. прим. (14,3%). Середній тираж російськомовної книги – 1,3 тис. прим. На третьому місці – книговидання іншими мовами, 388 назв (3,5%) тиражем 581 тис. прим. (1,2%). Середній тираж однієї книги достатньо низький – 1,5 тис. прим.

Таким чином, книговидання з питань друку, книгознавства і поліграфії за мовною ознакою дещо відрізнялось від загального документопотоку України, в якому частка російськомовних видань була найбільшою.

За 1971-1985 рр. в Україні з питань друку, книгознавства та поліграфії було опубліковано 47 назв авторефератів дисертацій тиражем 7 тис. прим. Таким чином, автореферати зазначеної тематики становили за назвами 0,11% і за тиражами – 0,09%. У 1981 р. – жодного, у 1982 р. – 3 назви тиражем 1 тис. прим., у 1983 р. – 5 назв тиражем 1 тис. прим., у 1984 р. – 15 назв тиражем 1 тис. прим., у 1985 р. – 6 назв тиражем 1 тис. прим. Це свідчить не лише про рівень книговидання, але й про інтенсивність захисту кандидатських і докторських дисертацій із зазначеної тематики [8, С.100].

Аналіз видань книг і брошур з питань друку, книгознавства та поліграфії 1986-1990 рр. було зроблено за статистичним збірником “Печать СССР в ... году”. В табл. 3 та рис. 3, 4 представлено кількість назв і тиражів видання в Україні літератури з питань друку, книгознавства та поліграфії.

Табл. 3

Рік	Кількість книг і брошур, друк. од.	Тираж, тис. прим.	Середній тираж однієї книги і брошури, тис. прим.
1986	279	1327,2	4,7
1987	285	1197,7	4,2
1988	309	1313,5	4,2
1989	215	1171,2	5,4
1990	162	656,8	4,0

Коливання у виданні літератури з питань друку, книгознавства та поліграфії в зазначений період незначні. Так, у 1986 р. видано 279 назв тиражем 1327,2 тис. прим., у 1987 р. – 285 назв тиражем 1197,7 тис. прим., у 1988 р. – 309 назв тиражем 1313,5 тис. прим., у 1989 р. – 215 назв тиражем 1171,2 тис. прим., у 1990 р. – 162 назви тиражем 656,8 тис. прим.

Найбільший показник кількості видань був у 1988 р. – 309 назв. Але вже наступного року спостерігаються зниження кількості книг і брошур – 215 у 1989 р. та 162 у 1990 р.

Рис. 3. Динаміка видання літератури з питань друку, книгознавства та поліграфії (1986-1990 рр.) за назвами

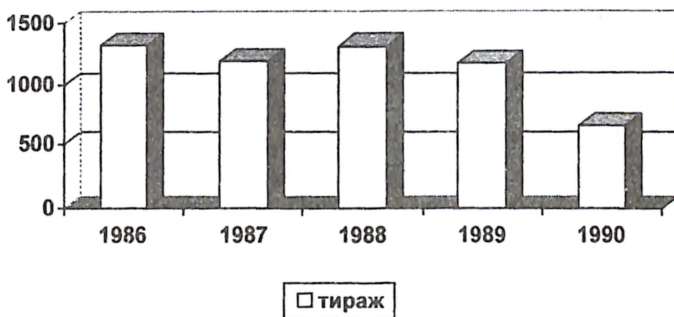

Рис. 4. Динаміка видання літератури з питань друку, книгознавства та поліграфії (1986-1990 рр.) за тиражами

У 1991-1996 рр. в Україні було зареєстровано 135 назв книг і брошур з питань друку, книгознавства та поліграфії, тираж яких – 1145,7 тис. прим. [1, С. 11-15]. Частка книг даної тематики від загальної кількості виданих назв становить 0,4%, від загального тиражу – 0,2%. Якщо середній тираж кожної книги, виданої в Україні, складає 16,3 тис. прим., то із зазначеної тематики – 8,5 тис. прим., тобто майже вдвічі нижчий. Спостерігається тенденція росту кількості назв видань з книгознавства, які у 1996 р. досягли найвищого показника (44 назви). Показники тиражів теж зростають і у 1995 р. мали найбільший об'єм (347 тис. прим.). У цьому ж році

був найбільшим середній тираж видань – 13,4 тис. прим. За кількістю назв видань з питань друку, книгознавства та поліграфії у 1996 р. Україна майже вдвічі знизилла показники порівняно навіть з 1940 р. (92 назви), який був найнижчим у минулі роки.

У 1996 р. за річним тиражем 335,7 тис. пр. Україна знаходиться на рівні 1940-1950 рр. (відповідно 198 і 438 тис. прим.). Однак показник середнього тиражу однієї книгознавчої книги (9,2 тис. прим.) у 1996 р. майже вдвічі перевищував відповідні показники 1922-1985 рр. Тобто, книжковий ринок поповнювався завдяки збільшенню середніх тиражів кожної назви.

У 1996 р. за річним тиражем 335,7 тис. пр. Україна знаходиться на рівні 1940-1950 рр. (відповідно 198 і 438 тис. прим.). Однак показник середнього тиражу однієї книгознавчої книги (9,2 тис. прим.) у 1996 р. майже вдвічі перевищував відповідні показники 1922-1985 рр. Тобто, книжковий ринок поповнювався завдяки збільшенню середніх тиражів кожної назви.

Динаміка видання книг і брошур з питань друку, книгознавства та поліграфії в Україні за 1991-1996 рр. відображена в табл. 4 і рис. 5, 6.

Табл. 4.

Рік	Кількість видань, друку. од.	Тираж, тис. пр.	Середній тираж, тис. пр.
1991-1996	135	1145,7	8,5
1991	20	110	5,5
1992	11	75	6,8
1993	15	98	6,5
1994	19	180	9,5
1995	26	347	13,4
1996	44	335,7	9,2

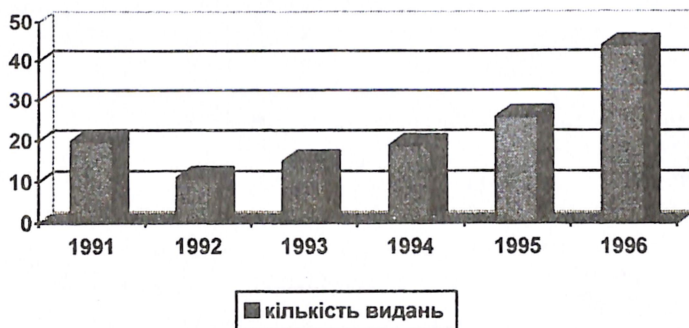
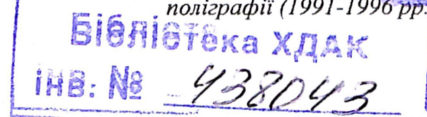

Рис. 5. Динаміка видання літератури з питань друку, книгознавства та поліграфії (1991-1996 рр.) за назвами

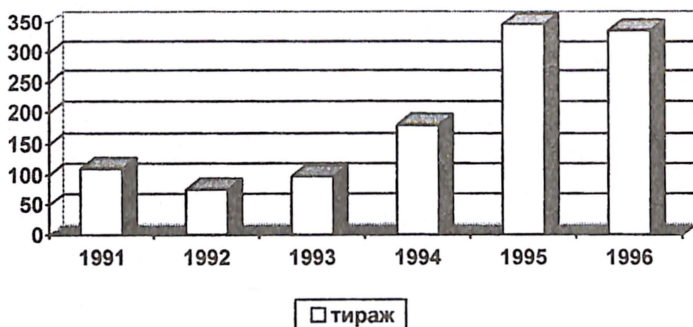

Рис. 6. Динаміка видання літератури з питань друку, книгознавства та поліграфії (1991-1996 рр.) за тиражами

Аналіз статистичних даних видання літератури з питань друку, книгознавства та поліграфії за 1922-1997 рр. дозволяє дійти висновків:

1. Динаміка видання книг і брошур в Україні з питань друку, книгознавства та поліграфії у 1922-1996 рр. за назвами характерна більш-менш стабільними показниками. Найнижчий показник був у 1940 р. – 92 назви.

2. Книговидання з питань друку, книгознавства та поліграфії у 1922-1996 рр. за тиражами характерне різними злетами і падіннями. Найнижчий показник (198 тис. прим.) у 1940 р. Але вже два десятиліття по тому (у 1960 р.) цей показник сягнув найвищої позначки (2168 тис. прим.) за весь зазначений період.

3. Мовна структура книговидання з питань друку, книгознавства та поліграфії з 1950 р. по 1985 р. змінювала таким чином: з 1950 р. по 1970 р. більше було видано україномовної зазначеної тематики, з 1980р. до 1985 р. картина мовної структури змінюється – більше стає російськомовної літератури. Але протягом усього періоду тираж україномовної книги набагато більший тиражу російськомовної книги.

4. Видання літератури з питань друку, книгознавства та поліграфії у 1986-1988 рр. за назвами знаходиться на рівні початку 80-х рр., у 1989-1990 рр. спостерігається різке падіння показників (найнижчий – у 1990 р. – 163 назви).

5. Видання літератури з питань друку, книгознавства та поліграфії у 1986-1989 рр. за тиражами знаходиться на рівні 1981 р. та 1985 р. У 1990 р. відбувається падіння тиражу порівняно з попередніми роками.

6. За період з 1991 р. по 1996 р. Україна за кількістю назв літератури з питань друку, книгознавства та поліграфії навіть не досягла показника

1990 р. (відповідно 135 та 162 назви). Тираж книговидання зазначеної тематики за цей період знаходиться на рівні 1981 р.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Друк України (1991-1996 рр.): Стат. зб. / Уклад.: А. Дуцник, Т. Броніцька. - К.: Кн. палата України, 1998. - 48 с.*
2. *Низовий М.А. Основи статистики друку: Навч. посібник для студ. вузів культури України. - Х.: ХДІК, 1993. - 138 с.*
3. *Печать СССР в 1986 году: Стат. сб. / Науч.-произв. об-ние "Всесоюз. кн. палата". - М.: Финансы и статистика, 1987. - 264 с.*
4. *Печать СССР в 1987 году: Стат. сб. / Науч.-произв. об-ние "Всесоюз. кн. палата". - М.: Финансы и статистика, 1988. - 238 с.*
5. *Печать СССР в 1988 году: Стат. сб. / Науч.-произв. об-ние "Всесоюз. кн. палата". - М.: Финансы и статистика, 1989. - 238 с.*
6. *Печать СССР в 1989 году: Стат. сб. / Науч.-произв. об-ние "Всесоюз. кн. палата". - М.: Финансы и статистика, 1990. - 239 с.*
7. *Печать СССР в 1990 году: Стат. сб. / Науч.-произв. об-ние "Всесоюз. кн. палата". - М.: Финансы и статистик, 1991. - 284 с.*
8. *Преса Української РСР. 1918-1985: Стат. зб. / Уклад.: Н.В. Погонєць, О.О. Волкова, Л.І. Глушко та ін. - К.: Кн. палата УРСР, 1986. - 175 с.*
9. *Сенченко М., Броніцька Т. Видавнича діяльність України 1991-1997 рр. (аналітичний огляд) // Вісн. Кн. палати. - 1998. - № 8. - С. 15-22.*

Надійшла до редколегії 10.04.2000

УДК 002:61(477)

Т.В. БІЛЯКОВА

ДИНАМІКА ДОКУМЕНТНОГО ПОТОКУ ВИДАНЬ МЕДИЧНОЇ ТЕМАТИКИ В УКРАЇНІ (1918-1997 рр.)

Висвітлено тенденції динаміки видання медичної літератури в 1918-1997 рр. в Україні, розглянута діяльність спеціалізованого видавництва "Здоров'я"

Основними джерелами вивчення динаміки видавничого репертуару медичної тематики в Україні є статистичні збірники: "Преса Української РСР 1918-1985" [4], "Друк України (1991-1996 рр.)" [1] та бібліографічний покажчик "Літопис книг", що видається Книжковою палатою України на основі обов'язкового примірника видань. Аналіз цих та інших матеріалів дає змогу виявити тенденцію документного потоку з питань медицини в Украї-

ні за певний проміжок часу, а, отже, визначити можливості бібліотек по комплектуванню своїх фондів цими виданнями. Це особливо важливо, оскільки документний потік, документний масив і документні ресурси становлять документну базу фондів бібліотек, передусім медичних бібліотек України.

Зазначені поняття ще не знайшли належного обґрунтування в спеціальній літературі. Тому документний потік можна розглядати як організовану множину документів (первинних та/або вторинних), що функціонують (створюються, розповсюджуються і використовуються) в соціальному середовищі [3, с.108]. Предметом даного дослідження є документний потік (ДП) медичних видань України за 1918-1997 рр.

ДП медичних видань – це змінювана в часі множина видань з питань медицини, що перебуває у динаміці, русі. ДП характерний інтенсивністю, тобто кількістю одиниць видань за одиницю часу (рік, десятиліття тощо). Головним показником динаміки книговидавання є кількість виданих книг і брошур за певний проміжок часу, які кожного року вводяться в суспільний обіг [5, с. 15].

Статистичні дані, що характеризують видавничу діяльність України у 1918-1985 рр., дозволяють зробити висновок відносно тенденції розвитку книговидавання медичної тематики. Кількість назв книг і тиражів видань медичної літератури за цей період представлена табл. 1. Підрахунки зроблено за [4, с. 36-37].

Табл. 1.

Рік	Кількість видань (друк. од.)	Річний тираж (тис. прим.)	Середній тираж (тис. прим.)
1918-1985	21035	177870	8,5
1940	381	1286	3,4
1950	181	1018	5,6
1960	406	5406	13,3
1970	387	2461	6,4
1980	395	2851	7,2
1981	408	3405	8,3
1982	377	3639	9,7
1983	356	3377	9,5
1984	391	3464	8,9
1985	383	4064	10,6

Дослідження дозволяє дійти висновку, що за період з 1918 по 1985 рр., частка книг і брошур медичної тематики в загальному обсязі книжкової продукції складала за кількістю назв – 21035 друк. од. (5,4%), за річним тиражем – 177870 тис. прим. (3%). Якщо середній тираж однієї книги і брошури стано-

вив 15,1 тис. прим., то медичної книги був майже вдвічі нижчим – 8,5 тис. прим.

На рис. 1, 2 подана динаміка видавничого репертуару літератури за 1940-1985 рр. [4, с. 36].

Рис. 1. Динаміка видання медичної літератури (1940-1985 рр.)
за кількістю видань

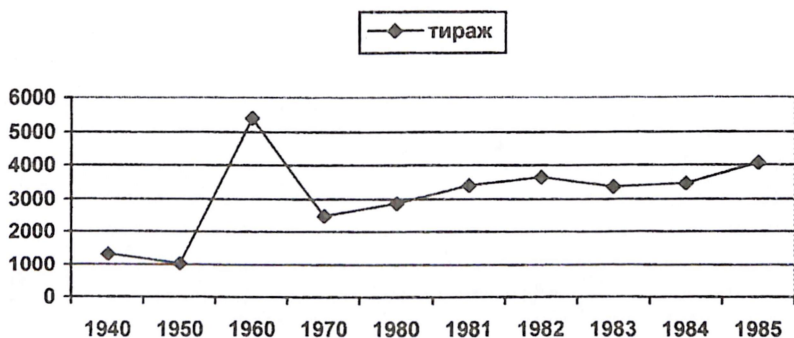

Рис. 2. Динаміка видання медичної літератури (1940-1985 рр.)
за тиражами

У 1940 р. в Україні було видано 381 назва медичних видань тиражем 1286 тис. прим., у 1950 р. – 181 назва тиражем 1018 тис. прим., у 1960 р. – 406 назв тиражем 5406 тис. прим., у 1970 – 387 назв тиражем 2461 тис. прим., у 1980 р. – 395 назв тиражем 2851 тис. прим., у 1981 р. – 408 назв

тиражем 3405 тис. прим., у 1982 р. – 377 назв тиражем 3639 тис. прим., у 1983 р. – 356 назв тиражем 3377 тис. прим., у 1984 р. – 391 назв тиражем 3464 тис. прим., у 1985 р. – 383 назви тиражем 4048 тис. прим.

Аналіз статистичних даних за 1940-1985 рр. дозволяє зробити висновок відносно тенденції значного збільшення назв медичних видань з 1950 р. Після певної стабілізації у 1960-1981 рр. починається повільний спад у кількості друкованих одиниць медичної тематики, репертуар яких у 1983 р. складав 356 назв. Найнижчий показник назв характерний для 1950 р. (181 назва).

З рис. 2 видно, що показник тиражів медичної літератури був найвищим у 1960 р. і складав 5406 тис. прим. Найнижчий показник тиражів характерний для 1950 р. (1018 тис. прим.).

Випуск в Україні у 1946-1985 рр. медичної літератури за мовами народів, що проживають тут, а також народів зарубіжних країн представлено в табл. 2.

Табл. 2.

Рік	Разом		з них					
	Кількість видань (друк. од.)	Річний тираж (тис. прим.)	українською мовою		російською мовою		іншими мовами ¹	
			Кількість видань (друк. од.)	Річний ти- раж (тис. прим.)	Кількість видань (друк. од.)	Річний ти- раж (тис. прим.)	Кількість видань (друк. од.)	Річний тираж (тис. прим.)
1946-1985	13900	134004	2720	62465	11111	71091	69	448
%	100	100	19,6	46,6	79,3	53,1	0,5	0,3
1950	181	1018	50	597	131	421	-	-
1960	406	5406	126	3636	279	1765	1	5
1970	387	2461	69	1060	313	1383	5	18
1980	395	2851	46	897	344	1874	5	80
1981	408	3405	41	817	364	2579	3	9
1982	377	3639	26	660	351	2979	-	-
1983	356	3377	27	620	328	2755	1	2
1984	391	3464	21	580	369	2872	1	12
1985	383	4048	16	371	363	3662	4	15

У 1946-1985 рр. в загальному обсязі виданої медичної літератури переважає книговидавництво російською мовою – 79,3% назв та 53,1% ти-

¹ Іншими мовами: молдавською, англійською, іспанською, німецькою, румунською, угорською, французькою.

ражу медичної літератури. Книговидання російською мовою перебільшувало видання українською мовою на 8391 книг за назвами і на 8626 тис. прим. за тиражем. Україномовні видання посідають 19,6% назв і 46,6% тиражу. Книги і брошури іншими мовами становлять 0,5% від кількості назв медичних книг і 0,3% тиражу [4, с. 36-37].

У 1991-1996 рр. в Україні було видано 2059 назв медичних книг і брошур, що становить 6,4% від загальної кількості виданих назв. Приріст кількості назв книг і брошур з медицини в 1995 р. був найбільшим в Україні за останні п'ять років і становив 393 друк. од.

Динаміка випуску книг і брошур з медицини за назвами і тиражами за 1991-1996 рр. представлено табл. 3 і рис. 3, 4. Підраховано за [1, с. 11-15].

Табл. 3.

Рік	Кількість видань (друк. од.)	Річний тираж (тис. прим.)	Середній тираж (тис. прим.)
1991-1996	2059	24582,1	11,9
1991	344	6219	18,1
1992	365	8310,3	22,8
1993	268	4726,6	17,6
1994	319	2053	6,4
1995	393	1892	4,8
1996	370	1381,2	3,7
1997	386		

Рис. 3. Динаміка видання медичної літератури за назвами (1991-1997 рр.)

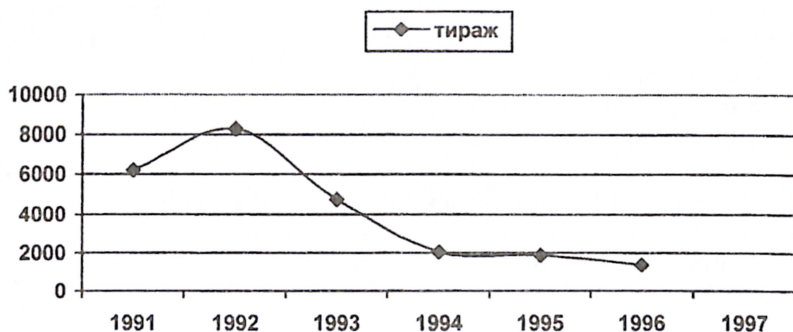

Рис. 4. Динаміка видання медичної літератури за тиражем (1991-1997 рр.)

Певне зниження видання медичної літератури за назвами проходить на фоні різкого зменшення тиражів (рис. 4).

За кількістю виданих назв медичної літератури у 1996 р. (370 друк. од) Україна вийшла на рівень 1982 р., коли було видано 377 назв книг і брошур. У порівнянні з 1996 р. у 1997 р. зменшилось на 11% книгозабезпечення населення медичною літературою.

У 1991-1996 рр. в Україні було зареєстровано медичну літературу тиражем 24582,1 тис. прим., що складає 4,7% від загального тиражу. Якщо середній тираж однієї книги і брошури в Україні становив 16,3 тис. прим., то медичних – 11,9 тис. прим. У 1996 р. за річним тиражем (1381,2 тис. прим.), а також за середнім тиражем (3,7 тис. прим.) Україна перебуває на рівні 1940 р. (відповідно: 1286 назв і 3,4 тис. прим.). Якщо у 1991 р. річний тираж цієї літератури налічував 6219 тис. прим., то у 1996 р. – 1381 тис. прим. Відповідно зменшився і середній тираж медичної книги з 18,1 тис. прим. у 1991 р. до 3,7 тис. прим. у 1996 р. Різке зменшення тиражів медичних видань відповідає тенденції книговидавання в Україні загалом [4, с. 16]. Показники тиражів медичних видань були найвищими у 1992 р. (8310,3 тис. прим.), а середній тираж налічував 22,8 тис. прим.

Спеціалізованим видавництвом у галузі медицини є видавництво “Здоров’я”, яке видало за 1966-1985 рр. 3474 назви з медицини тиражем 56881 тис. прим. Стабільна кількість назв на фоні стабільного незначного росту тиражів – характерні ознаки видавничого репертуару видавництва у 60-80-і рр. [4, с. 16-17].

Державне видавництво “Здоров’я” за 1991-1997 рр. видало 401 назву книг і брошур, частка яких в загальному обсязі медичного докуме-

нто потоку складає за назвами – 19,5%, за тиражем – 24% (5896 тис. прим.) [1, с. 10].

На рис. 5 і 6 наведено дані про динаміку видання медичної літератури видавництвом “Здоров’я” у 1991-1997 рр. за назвами та тиражами.

Рис. 5. Динаміка видання медичної літератури видавництвом “Здоров’я” за назвами

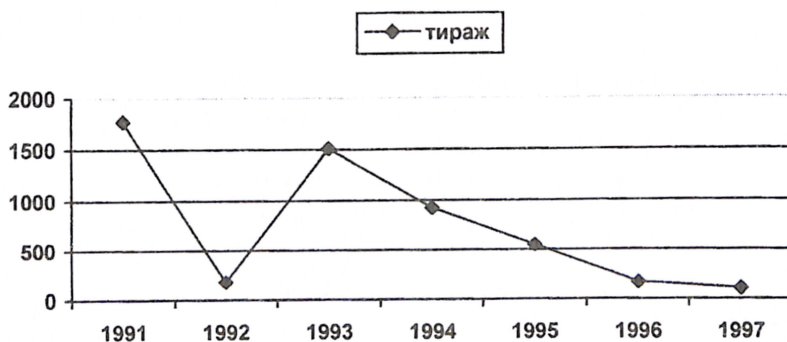

Рис. 6. Динаміка видання медичної літератури видавництвом “Здоров’я” за тиражами

У 1991 р. видавництвом було видано 142 назви книг і брошур тиражем 1781 тис. прим., у 1992 р. відповідно 17 назв і 175 тис. прим., у 1993 р. – 46 назв і 1514 тис. прим., у 1994 р. – 59 назв і 925 тис. прим., 1995 р. – 43 назви і 555,5 тис. прим., у 1996 р. – 24 назви і 171,5 тис. прим., у 1997 р. – 18 назв і

104,8 тис. прим. Отже, якщо у 1981-1985 рр. кількість назв і тираж мали хоч і незначну, але тенденцію до росту, то у 1991-1997 рр. різке падіння кількості назв і тиражей видавничого асортименту видавництва "Здоров'я" [1, с.10; 4, с. 16-17]. Якщо за період 1966-1985 рр. видавництво надрукувало 174 назви медичної літератури, а річний тираж у середньому складав 2844 тис. прим., то у 1991-1996 рр. середня кількість назв становить 24 друк. од. із середнім тиражем 297 тис. прим. Отже, об'єм друкованої продукції видавництва у 1997 р. значно нижчий показників минулих років (лише 9,9% від обсягу видавничого репертуару 1982 р.).

На основі аналізу статистичних даних видання книг і брошур медичної тематики і взагалі видавничої справи в Україні у 1918-1997 рр. можна зробити такі висновки:

1. Динаміка випуску книг і брошур медичної тематики за назвами у 1918-1985 рр. характерна більш-менш стабільними показниками. Найнижчим є показник 1950 р. (181 назва).

2. Динаміка випуску книг і брошур з медицини за тиражами протягом 1918-1985 рр. характерна поступовим збільшенням з 1970р. Найнижчий показник тиражів припадає на 1950 р. і складає 1018 тис. пр. Але вже у 1960 р. тираж медичних видань сягнув свого піку (5406 тис. пр.).

3. У 1996 р. Україна за кількістю назв медичних книг і брошур знаходиться на рівні 1982 р. Пік медичних видань за назвами припадає на 1995 р., після чого має тенденцію до поступового зменшення. Найнижчим за показником назв є 1994 р., коли кількість друкованих одиниць складала 319 назв.

4. У 1996 р. Україна за тиражами медичної літератури знаходиться на рівні 1940 р. Пік медичних видань за тиражами припадає на 1992 р., після чого спостерігається різкий спад річних тиражів. Найнижчим є показник тиражів 1996 р. Різке зменшення тиражів медичних книг і брошур відповідає тенденції книговидавання в Україні за цей період.

5. Незважаючи на тенденцію зменшення назв і тиражів книг і брошур медичної тематики їх частка в загальному обсязі книжкової продукції України зростає. Так, якщо у 1918-1985 рр. медичні видання за кількістю назв складали 5,4% і за тиражами – 3%, то у 1991-1996 рр. їх доля відповідно складала 6,4% і 4,7%.

6. Дещо змінюється мовна структура документного потоку з медицини. Якщо у 1946-1985 рр. частка україномовних видань за назвами становила 19,6% і за тиражами – 46,6%, то останніми роками приріст україномовних видань дещо збільшився, однак як і раніше переважає російськомовна література.

Виявлені тенденції динаміки видання медичної літератури в 1918-1997 рр. в Україні за найбільш універсальними показниками – кількіс-

тю назв виданих книг і брошур і тиражів – допоможуть оцінити розвиток медичного книговидання в Україні, зорієнтуватись при формуванні бібліотечних фондів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Друк України (1991-1996 рр.): Стат. зб. / Уклад.: А. Дуцник, Т. Броніцька. - К.: Кн. палата України, 1998. - 48 с.
2. Книга и книжное дело в Украинской ССР: Сб. документов и материалов. 1917-1941. - К.: Наук. думка, 1985. - 480 с.
3. Кушнарченко Н.Н. Документоведение: Учеб. для студ. вузов культуры. - Х.: ХГИК, 1997. - 386 с.
4. Преса Української РСР. 1918-1985: Стат. зб. / Уклад.: Н.В. Погонєць, О.О. Волкова, Л.І. Глушко та ін. - К.: Кн. палата УРСР, 1986. - 175 с.
5. Сенченко М., Броніцька Т. Видавнича діяльність України 1991-1997 рр. (аналітичний огляд) // Вісн. Кн. палати. - 1998. - № 8. - С. 15-22.

Надійшла до редколегії 20.04.2000

УДК 17.00.08

Б.-М. ГАССАН

МУЗЕЇ ЙОРДАНІЇ

Аналітичний огляд музеїв Йорданії

Вивчення сучасної практики музейної справи країн арабського світу свідчить про постійне зростання ролі музеїв у системі науки і культури, їхній вплив на виховання народу. Зусилля теоретичного музеєзнавства в останні роки були спрямовані на з'ясування об'єктивних закономірностей цього процесу. У червні-липні 1999р. у м. Аммані відбулася Міжнародна нарада вчених-істориків і музеєзнавців арабських країн, присвячена актуальним проблемам розвитку музейної справи ХХІ ст. Значне місце в роботі наради відводилося питанню вивчення ролі музеїв у розвитку культури арабських країн і, зокрема, Йорданії.

Йорданія - молода арабська держава, що одержала незалежність у 1946 р. Проте, історія Йорданії має дуже давні корені, на її території в давнину відбувалося багато подій, збереглися історичні пам'ятки, що представляють стародавні культури: Римську, Візантійську, Османську.

Йорданія надзвичайно багата на історичні давності, це країна з численними музеями, які мають у своїх фондах унікальні експозиції, що представляють історію та культуру стародавнього арабського світу.

Незважаючи на свою державну “молодість”, Йорданія має достатню кількість музеїв (див. додаток) та історичних пам’яток, що викликають науковий інтерес у сучасних дослідників-музеезнавців.

Комплексу проблем вивчення йорданської давнини торкаються в своїх дослідженнях Хатан Мухам, Мазин Абдула, Могаммед Хатаб, Тофик Пави-та Рива. У працях учених висвітлювались окремі типи та види музеїв.

У Йорданії з часів проголошення незалежності систематично проводяться археологічні розкопки, завдяки яким знайдено значну кількість старовинних монет, глиняного посуду, знарядь праці, жіночих прикрас. Усі ці знахідки зберігаються в Архітектурно-історичному музеї у м.Аммані. Найціннішими історичними пам’ятками є так званий Бог Щасття, знайдений у садку Архітектурно-історичного музею (II ст. до н.е.). Дивовижні знахідки виявлено в Мертвому морі - це чеканка з давньоарамейським алфавітом та історичний пам’ятник аль-Джесія (Око Оленя), (VI тис. до н.е.).

На початку 60-х рр. XX ст. відкрито Зал-Музей у місті Ірбеді, що збагатився значними археологічними знахідками, які забезпечили йому світову славу. Серед них уламки глиняних глечиків, скляних виробів дуже давнього походження.

У 1987 р. у Ірбеді німецькою компанією “Альбростанті” здійснено реставрацію археологічного музею “Ум-Кейс”.

Музей “Ум-Кейс” невеликий за розмірами: має лише два зали. У першому - знаходиться зброя вершника і коня, глечики різних розмірів, давні глиняні маски, залишки гробниці, виявлені в Ум-Кейському регіоні, глиняні посуд та інше приладдя. Всі ці археологічні знахідки є історичними пам’ятками часів Візантійської імперії.

У другому залі розташовані різноманітні пам’ятки часів панування Римської імперії на давній арабській землі.

Архітектурний музей у місті Джераші створено в 1923 р. Найвизначнішою пам’яткою цього музею є мозаїчний малюнок із зображенням міста аль-Скандарія та церкви Йоанна, датований листопадом 531 року до н.е. В музеї зберігаються золоті монети, знаряддя праці, фрагменти мозаїки (початок IV-III століть до н.е.). Місто Джераш фактично є музеєм на відкритому повітрі. В ньому збереглися фрагменти колон, амфітеатрів, історичних будівель часів Римської імперії. Тому уряд Йорданії приділяє особливу увагу збереженню та реставрації унікальних історичних пам’яток міста Джераша, що є багатим матеріалом для наукових досліджень сучасного музеезнавства. У цьому місті традиційно стали проводитися різні міжнародні фестивалі, виставки, конференції.

Надзвичайний науковий інтерес викликає ще один йорданський археологічний музей - музей-фортеця в місті Аджлоні. Створено його в 1184 р.

за часів правління султана Саладін-Айюбі. В музеї-фортеці розміщуються різноманітні виставки археологічних пам'яток давнини.

У 1963 р. відреставровано і відкрито для відвідувань туристів стародавню фортецю "Петра", що знаходиться в пустелі. Ця фортеця - унікальна архітектурна споруда, створена з величезного каміння, і нагадує гору.

У столиці Йорданського Королівства Аммані 15 листопада 1975 р. відкрито музей арабського фольклору, в якому експонуються національний одяг, жіночі прикраси, музичні інструменти, знаряддя праці часів Візантійської, Римської та Османської імперій.

Найцікавіші археологічні знахідки зберігаються і в інших музеях Йорданії, таких як Археологічний музей міста Салта, Археологічний музей міста Мадаба.

Музеї сучасної Йорданії утворюють певну систему, що знаходиться в постійному розвитку як у територіальному, так і в змістовному аспекті. На формування музейної мережі впливає ціла низка суспільних факторів: зміна суспільних потреб, розвиток науки, мистецтва, матеріального виробництва та, насамперед, - розвиток музеєзнавства. Музеєзнавство як галузь історичної науки нині не набуло належного розвитку в Йорданському Королівстві, де є всі передумови для глибоких наукових археологічних досліджень.

Список музеїв Йорданії

1. Музей-фортеця на горі "Каляа", м. Амман, 1951 р.
2. Зал-музей у м. Ірбеді, початок 60-х рр.
3. Музей Ум-Кейс м. Ірбеда, 1987 р.
4. Археологічний музей Джараш, 1923 р.
5. Музей-фортеця у м. Ажлоні, 1184 р.
6. Археологічний музей м. Карака, 1980 р.
7. Археологічний музей м. Салта, 1986 р.
8. Археологічний музей м. Мадаба, 1978 р.
9. Археологічний музей-фортеця "Петра", 1963 р.
10. Музеї арабського фольклору м. Аммана, 1975 р.
11. Музей Альбатла Альнабаті, 1994 р.
12. Народний музей Мадаба, 1978 р.
13. Музей народного господарства, 1978 р.
14. Музей архітектури Йорданського університету, 1966 р.
15. Музей народного господарства Йорданського університету, 1977 р.
16. Музей старої монети Йорданського банку, м. Амман, 1988 р.
17. Музей масок і національного одягу, м. Амман, 1977 р.
18. Археологічний музей Ярмокського університету 1984 р.

19. Національний художній музей 1979 р.
20. Архітектурний музей м. Адаба, 1999 р.
21. Архітектурний музей аль-Сальта.
22. Йорданський музей народних традицій
23. Національний музей Йорданії
24. Музей йорданської національної спадщини, м. Ірбед, 1978 р.
25. Музей Самарканд, м. Мафарак (університет аль-Бейт), 1995 р.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Мазин Абдулла. Археологічний музей Йорданії. - Амман: Йорданський університет, 1993. - С. 4-8. (арабська мова)
2. Тофік Павмія Ріва. Колекція Йорданського археологічного музею. - Амман, 1975. - С.33-46. (арабська мова)
3. Moawiyah Ibrahim. Museum of Jordanian Heritage. - Irbid (Jordan): Yarmouk University, 1988. - P. 30-47.
4. Мазин Абдула. Археологічний музей у Йорданії. - Амман: Йорданський університет, 1993. - С. 32-34. (арабська мова)
5. Aryaf Kassem al-Rousan. Suitability of Jordan museums for Housing of Archaeological Artifacts. - Irbid (Jordan): Yarmouk University, 1998. - P.93-101.
6. Cuman Patrik. Jordan museum of popular traditions. -- Amman, 1990. - P. 53-61.
7. Дума́на аль-Сад. Музей національної спадщини при Йорданському університеті. - Амман, 1990. - С. 23-26. (арабська мова)
8. Мазин Абдулла. Археологічний музей Йорданії. - Амман: Йорданський університет, 1993. - С. 32-36. (арабська мова)
9. Хатан Могамед. Музей йорданських цінностей між минулим та майбутнім. - Ербід (Йорданія), 1995. - С.26-32. (арабська мова).

Надійшла до редколегії 15.02.2000

2 | Бібліотекознавство

УДК 378.602(477.54)''192''

Р.А. ДРАГАН

РОЗВИТОК БІБЛІОТЕКОЗНАВЧОЇ ДУМКИ. ХАРКІВСЬКА ШКОЛА (ПОЧАТОК XX СТ. - 20-ТІ РР.)

Висвітлено історія та сучасність фундатора вищої бібліотеко-но-інформаційної освіти в Україні - факультету бібліотекознавства та інформатики Харківської державної академії культури

Розвиток бібліотекознавчої думки пов'язаний з іменами Х.Д. Алчевської, К.І. Рубинського, С. Сірополка, Н.Я. Фрідьєвої, Л.Б. Хавкіної та інших представників харківської бібліотечної школи. В цей період вони розробляли суто бібліотекознавчі (типологія бібліотек, їх функції і завдання, координація діяльності; вивчення читачів; підготовка бібліотечних кадрів та ін.) і загально теоретичні (об'єкт, предмет, методи науки) проблеми бібліотекознавства.

Важливе місце у дослідженнях фахівців посідають наукові бібліотеки, головним завданням яких є сприяння розвитку науки та викладацької діяльності. Характеризуючи діяльність найстарішої (університетської) бібліотеки Харкова, К.І. Рубинський відзначає важливе значення її в житті університету як головної навчально-допоміжної установи, від правильного функціонування якої значною мірою залежить успіх викладацької, наукової та навчальної діяльності [4, с.3].

Бібліотекознавців цікавлять питання функціонування громадських публічних бібліотек. Як вважав С. Сірополко, серед соціальних інститутів, завданням яких є забезпечення духовних потреб населення, найбільше значення мають саме громадські публічні бібліотеки [10, с.3]. Усвідомлення значення цих бібліотек у справі освіти, самоосвіти та просвітництва спонукало провідні європейські держави того часу створити для них найефективніші умови функціонування. Швидке зростання кількості читачів, зазначав К.І. Рубинський, викликало необхідність організувати діяльність цих бібліотек так, щоб вони могли задовольнити будь-які вимоги читачів. Публічні бібліотеки повинні бути відкриті для всього народу, і чим активніша їх діяльність, тим більше відповідають вони своєму призначенню [7, с.6]. Як відзначав С. Сірополко, загальнодоступність бібліотек означає усунення різних перешкод у справі користування ними, а устрій та внутрішня організація повинні відповідати духовним потребам населення [9, с.45]. Крім того, публічна бібліотека має бути вільною від політичного, національного та релігійного впливу.

Важливого значення набуває функціонування у суспільстві народних бібліотек, функції і завдання яких вивчають І.П. Дріженко, К.І. Рубинський, С. Сірополко, Н.Я. Фрідьєва, Л.Б. Хавкіна та ін. Народні бібліотеки, вважає С. Сірополко, є важливою ланкою позашкільної освіти. Вони повинні існувати поряд із національними школами. Основою такої бібліотеки має бути каталог, при створенні якого слід зважати на ступінь освіти та культурні запити населення. Народні бібліотеки повинні бути загальнодоступними та безплатними.

Поряд із дослідженням функцій та перспектив розвитку наукових, громадських публічних і народних бібліотек харківські фахівці розробляли питання функціонування дитячих бібліотек. Як вважала Л.Б. Хавкіна, організація розгорнутої мережі бібліотек для дитячого читання посідає важливе місце в бібліотечному будівництві країни. Дитячі бібліотеки повинні бути відкриті на демократичних засадах і доступні всім верствам населення [14, с.234].

На жаль, ознайомившись з діяльністю багатьох бібліотек, К.І. Рубинський, Л.Б. Хавкіна та інші бібліотекознавці дійшли висновку, що в цілому вони не виконують своїх завдань і мають певні недоліки: відсутність сучасних обладнаних приміщень, безсистемне комплектування, помилки та неточності каталогів. Серед причин незадовільної діяльності бібліотек бібліотекознавці виділяють відсутність керуючого органу, недостатнє фінансування, розрізненість діяльності бібліотек, відсутність обміну досвідом та нестача спеціально підготовленого персоналу.

Професійна постановка бібліотечної справи та серйозна розробка бібліотекознавства, вважає К.І. Рубинський, може бути досягнута і у нас за умови, коли розвиток її постане важливим державним питанням, яким воно є в інших країнах. Належний розвиток бібліотечної справи можливий тоді, коли для керівництва бібліотеками при Міністерстві народної освіти буде створено спеціальне відділення, яке б мало на меті упорядкування бібліотек різних видів [5, с.91]. Завданням такого відділення повинно бути визначення видатків на утримання бібліотек, скликання Всеукраїнського з'їзду діячів бібліотечної справи, видання часопису. Важливою умовою поліпшення бібліотечної справи буде створення бібліотечного товариства, яке б піклувалося про поліпшення становища бібліотек, керувало ними спільно з державними установами. На думку Л.Б. Хавкіної, сумісна робота бібліотек є провідним напрямом у справі удосконалення бібліотечної діяльності. Для успішного розвитку бібліотек, поширення сфери їх впливу необхідна кооперація та координація їх діяльності, використання сукупних ресурсів. Тільки за таких умов досвід однієї бібліотеки може бути використаний іншими. Бібліотеки повинні увійти між собою у спілку для взаємного обміну літературою з метою задоволення потреб читачів [9, с.13].

Через скрутне матеріальне становище, ізолюваність діяльності ця ідея є актуальною понині. “Успішно вирішене питання стосовно бібліотечного законодавства, - одна з головних умов удосконалення бібліотечної справи. Було б своєчасно створити з цією метою спеціальну комісію, яка б вирішувала не тільки правове, але й матеріальне становище бібліотек” [13, с.154-155].

Таким чином, створивши державний орган управління бібліотечною справою, який разом із громадськими спілками вирішував би проблеми бібліотек, сприяв їх централізації та кооперації, забезпечував законодавчу базу їх діяльності, можна було б вивести бібліотеки із кризи. Цього потребував ріст виробництва, прагнення населення до науки та освіти, розуміння важливої ролі бібліотек у культурній та економічній сфері.

Проблему вивчення читачів досліджує Н.Я. Фрідьєва, яка з 1928 р. була викладачем Харківського інституту народної освіти (нині ХДАК), згодом займала посади декана та завідувача кафедри бібліотекознавства. Вона вважала, що розширення соціальних функцій бібліотек, сфери їх впливу потребує від бібліотечного працівника керівництва читанням, а разом з цим і вивчення читача [11, с.5]. З цією метою пропонувалося три основних методи: спостереження, експеримент та анкетування.

Метод спостереження надає важливий матеріал для класифікації читачів за групами, допомагає бібліотекарю у вивченні їх потреб та інтересів. Крім того, існують 3 головні умови успішного використання цього методу: а) бібліотекар повинен спостерігати не випадково, а мати перед собою певну мету; б) спостереження слід проводити систематично та плановірно; в) факти, що спостерігаються, необхідно реєструвати. Для того, щоб спостереження за читачем проводилося якісно, слід обмежити коло своїх спостережень мінімальною кількістю читачів різних груп, заздалегідь класифікуючи їх за об’єктивними ознаками [12, с.34].

Другий метод вивчення читачів-експеримент. При експериментальному вивченні читача ми маємо справу також із спостереженням, проте явище, яке вивчає експериментатор, спостерігається не в природному стані об’єкта спостереження (читача), а створюються певні умови, якими бібліотекар може маніпулювати.

Третій метод-анкетування. Н.Я. Фрідьєва звертає увагу на 2 види анкет: а) анкета читача про читання взагалі; б) анкета читача про певну книгу. Другий тип анкет дає змогу вивчати читача значно глибше, ніж перший, тому що дозволяє мати уявлення не тільки про запити взагалі, але і з’ясувати, як вплинула певна книга на читача.

Н.Я. Фрідьєва вважала, що, вивчаючи читача, бібліотекар повинен використовувати всі методи в їх сукупності. При цьому один метод має

доповнюватися іншим. Тільки при комплексному використанні методів можливе професійне та об'єктивне вивчення читачів.

Досліджуючи питання функцій та завдань бібліотек, методи вивчення читачів, харківські бібліотекознавці розробляють питання про бібліотечні кадри, розробляють їх функції, завдання та проблеми підготовки, беручи активну участь в організації бібліотечних курсів. К.І. Рубинський, С. Сірополко, Н.Я. Фрідьєва, Л.Б. Хавкіна вважали, що підготовка бібліотечних працівників повинна мати енциклопедичний характер, тобто за найважливіші якості бібліотечного працівника вважалися отримані ним фундаментальні знання з усіх галузей знань. Ця нова позиція ставила бібліотечного працівника на один рівень з іншими фахівцями, сприяла підвищенню престижу бібліотечної професії. "Бібліотекар має знати свою бібліотеку, вміти знайти на кожне питання матеріал, дати довідку, відповідь, допомогти читачеві" [13, с.146]. Л.Б. Хавкіну підтримує С. Сірополко, який зауважує, що бібліотекар має бути настільки освіченою людиною, щоб допомогти читачеві краще засвоїти прочитане, заохотити його до читання. Бібліотекар повинен прислухатися до запитів читачів і не залишати їх без відповіді [10, с.6]. Окрім того, бібліотекар має стежити за виходом нових книжок та рецензій на них, мати в своєму розпорядженні бібліографічні покажчики, які допоможуть йому давати поради читачеві, що саме читати з того чи іншого питання [9, с.109]. У науковій бібліотеці бібліотечний працівник не тільки сприяє розвитку науки, надаючи необхідну інформацію вченому, але і допомагає читачам, що прагнуть до освіти, здобувати знання. В руках досвіченого бібліотекаря бібліотека стає невичерпним джерелом знань [7, с.2]. І саме йому повинна належати керівна роль у правильному та розумному керівництві бібліотеками. На жаль, соціально-політичне становище, умови життя царської Росії не давали можливостей для спільної, зкооперованої діяльності бібліотечних працівників. Не знайомий із станом справ в інших бібліотеках, позбавлений порад і рекомендацій своїх колег, бібліотекар повинен був самостійно вирішувати проблеми своєї бібліотеки. Незнайомий з сучасними досягненнями бібліотечної справи в Західній Європі, він завжди залишався консерватором. Крім того, на склад бібліотечного персоналу, його підготовку не зверталася належної уваги, хоча це головна умова якісного розвитку бібліотечної справи. Не рідко за бібліотечну справу беруться особи, що не тільки не ознайомлені з літературою, яка проходить через них, але ледве вміють вести записи читачів та книжок [10, с.6]. Л.Б. Хавкіна досить слабку технічну сторону роботи наших бібліотек пояснювала саме не підготовленістю бібліотечного персоналу [13, с.61]. У 1904 р. на 3-му з'їзді російських діячів з технічної та професійної освіти вона виступила з доповіддю "О профессиональной подготовке библиотекарей" [16], де обґрунтувала проект організації бібліотечної освіти в Росії через організацію всеро-

сійських бібліотечних курсів, а згодом-постійного спеціального бібліотечного закладу. Вона зазначала, що для успішної діяльності бібліотеці потрібен керівник з ґрунтовною загальноосвітньою підготовкою, фундаментальними знаннями з історії літератури, бібліографії і бібліотекознавства [16]. Проект Л.Б. Хавкіної підтримали на з'їзді. Але лише у 1913 р. у Москві при університеті ім. Шанявського за її ініціативою були відкриті спеціальні курси. Високо оцінюючи досвід підготовки бібліотекарів в Австрії, Германії, Італії та інших країнах, К.І. Рубинський наголошує на необхідності відкриття спеціальних курсів і у нас [8, с.4-5]. Важливо зауважити: у 1910 р. у США існувало 10 спеціальних бібліотечних шкіл, у Росії на той час - жодної. Саме це було головною причиною відставання вітчизняних бібліотек від сучасних досягнень в інших державах. К.І. Рубинський був упевнений, що коли весь персонал наших бібліотек буде складатися з досвічених та грамотних спеціалістів, тоді самі по собі щезнуть усі недоліки організації бібліотечного будівництва [8, с.30]. У 1911 р., на Першому Всеросійському з'їзді з бібліотечної справи, він запропонував створити кафедри бібліотекознавства та бібліографії при університетах, а також відкрити спеціальні вищі курси для підготовки бібліотечних працівників. В результаті обговорення цього питання з'їзд прийняв резолюцію, де ухвалив пропозицію про створення вищих курсів бібліотекознавства та бібліографії. К.І. Рубинський наполягав на необхідності доступу на курси особам з середньою освітою, які б могли, закінчивши перший курс навчання, займати посади бібліотекарів у бібліотеках нижчого типу. А особи, що закінчили другий курс, мали б можливість працювати помічником бібліотекаря в академічних бібліотеках. В Україні такі курси були відкриті лише у 1918 р. у Фребелівському педагогічному інституті (Київ), де С. Сірополко читав лекції з бібліотекознавства. У цьому ж році М.А. Покровський був асистентом з курсу бібліотекознавства А.А. Дідріхсона, Є.А. Мартинової, К.І. Рубинського у Харкові. Пропозиції К.І. Рубинського та Л.Б. Хавкіної щодо вищих навчальних закладів були реалізовані в 20-ті роки. Нині в незалежній Україні функціонують три вищих навчальних закладів, два з яких (у Києві та Харкові) готують висококваліфікованих спеціалістів в аспірантурі.

Крім суто бібліотекознавчих проблем, харківські бібліотекознавці досліджували загально теоретичні питання бібліотекознавства: об'єкт, предмет, методи науки, місце бібліотекознавства в системі суміжних дисциплін. Л.Б. Хавкіна підкреслювала, що серед суміжних книгознавчих дисциплін бібліотекознавство посідає важливе місце. Але якщо в 1904 р. вона характеризує бібліотекознавство як сукупність наукових і технічних знань, то вже в 1911 р. розглядає його як самостійну науку і вважає, що бібліотекознавство тісно межує з вивченням бібліотек як культурного фактора, дослідженням їх значення для економічного і соціального розвитку.

Об'єктом бібліотекознавства є бібліотека, а предметом - виявлення законів її розвитку і функціонування. Таку ж точку зору підтримував С. Сірополько [9, с.10-11]. В протиставу тим, хто проблеми бібліотечної справи поділяв на теоретичні і практичні, Л.Б. Хавкіна вважала, що всі процеси бібліотечної практики в бібліотекознавстві повинні мати теоретичне підґрунтя. Бібліотекознавство, на її думку, повинно перш за все вивчати такі питання: бібліотека, її функції і завдання, організація діяльності бібліотек, управління бібліотечною справою, бібліотечне законодавство, фінансування, постачання бібліотек, координація їх роботи. Самостійними частинами бібліотекознавства вона вважала бібліотечну статистику, бібліотечні будівлі і обладнання. Досліджуючи цю проблему, К.І. Рубинський вважав, що бібліотекознавство повинно вивчати не тільки книгу чи бібліотеку, а всю бібліотечну справу як галузь. Одним із найважливіших елементів, що вивчає бібліотекознавство, є бібліотека. Завданням бібліотекознавства має бути не тільки розробка теоретичних основ розповсюдження знань за допомогою бібліотек, вивчення їх механізму, але й дослідження значення бібліотек як чинника культури [6]. До предмета бібліотекознавства, окрім бібліотеки, він відносить питання про бібліотечні будівлі, процес придбання та розподілу книг, їх опису, системи каталогізації, засоби збереження каталогів [6, с.25].

Таким чином, розробка харківськими бібліотекознавцями суто бібліотекознавчих проблем, привернення уваги до типології бібліотек, їх функцій та завдань, проблем вивчення читачів і підготовки кадрів, дослідження загально теоретичних проблем бібліотекознавства свідчить про важливе значення бібліотек у житті суспільства, усвідомлення необхідності існування теоретичної бази для забезпечення бібліотечної діяльності. Питання, що досліджували харківські фахівці, стали основою для подальшого розвитку бібліотекознавчої думки, заклали фундамент сучасних досліджень бібліотекознавства.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Абрамов К.И. История библиотечного дела в СССР. - М.: Книга, 1980. - 352 с.*
2. *Бібліотекознавство: Теорія, історія, організація діяльності бібліотек. - Х.: Основа, 1993. - 194 с.*
3. *Ванеев А.Н. Развитие библиотековедческой мысли в СССР. - М.: Книга, 1980. - 232 с.*
4. *Рубинский К.И. Библиотека Харьковского университета за 100 лет ее существования (1805-1905). - Х., 1907. - 44 с.*
5. *Рубинский К.И. Библиотечные комиссии в академических библиотеках // Тр. Первого Всероссийского съезда по библиотечному делу. - С.-Пб., 1912. - С. 79-92.*
6. *Рубинский К.И. Культурная роль библиотеки и задачи библиотековедения. - Х., 1910. - 44 с.*

7. Рубинский К.И. Положение библиотечного дела в России и других государствах // Тр. Первого Всероссийского съезда по библиотечному делу. - С.-Пб., 1912. - С. 1-15.
8. Рубинский К.И. Положение вопроса о библиотечном персонале в Западной Европе и у нас // Зап. Харьк. ун-та. - 1909. - Кн.1. - Прилож. - С. 1-35.
9. Сірополко С. Короткий курс бібліотекознавства: Історія. Теорія та практика. - Львів, 1927. - 110 с.
10. Сірополко С. Народні бібліотеки. Організація та техніка бібліотечного діла. - Кам'янець-Подільський, 1919. - 22 с.
11. Фридьєва Н.Я., Балика Д.А. Изучение читателя: Опыт методики / Под ред. М.А. Смушковой. - М. - Л., 1927. - 118 с.
12. Фридьєва Н.Я. К вопросу об изучении читателя // Красный библиотекарь. - 1925. - № 2. - С. 31-39.
13. Хавкина Л.Б. Библиотеки, их организация и техника. - С.-Пб., 1911. - 404 с.
14. Хавкина Л.Б. Детские библиотеки // Просвещение. - 1907. - № 8. - С. 231-235.
15. Хавкина Л.Б. Курсы по библиотечному делу в Москве // Школа и жизнь. - 1914. - № 23. - С. 10.
16. Хавкина Л.Б. О профессиональной подготовке библиотекарей // Третий съезд русских деятелей по техническому и профессиональному образованию в России. - С.-Пб., 1904. - С. 1-16.

Надійшла до редколегії 22.02.2000

УДК 025.7

О.П. ВОЛОДЬКОВА

СИСТЕМНИЙ ПІДХІД ДО ВИВЧЕННЯ БІБЛІОТЕЧНОГО ФОНДУ

Розкрито сутність системного підходу до вивчення бібліотечного фонду

Навколишній світ, і матеріальний і ідеальний, складається не з окремих ізольованих предметів, явищ чи процесів, а з сукупності взаємопов'язаних та взаємодіючих об'єктів, тобто цілісних, системних утворень.

Тому перед філософією, суспільствознавством та природознавством постає важливе завдання – дослідження сутності цих сукупностей, систем та зв'язку з іншими системами, розкриття змісту систем та їх класифікації, знаходження схожості та відмін, визначення внутрішньої діалектики функціонування та розвитку, взаємодії в умовах зовнішнього середовища.

Проблеми системності, системного підходу розробляються в різних галузях знання – про неживу природу, про світ живих істот, про суспільство, у сфері наукової думки та техніки; в різних аспектах – структурному, функціональному, історико-генетичному, інформаційному та ін. [3, с. 3].

У працях А.М. Авер'янова, В.Г. Афанасьєва, І.В. Блауберга, В.М. Садовського, Е.Г. Юдіна та інших розглянуто різні аспекти системності, системного підходу, розкрита його сутність, причини виникнення та розвитку, значення для науки та техніки.

Поняття “система” – полісемічне. Численність та різноманітність об’єктів, що розглядаються в системному аспекті, значна кількість підходів знайшли своє відображення у визначеннях цього поняття. Серед останніх його тлумачень заслуговує на особливу увагу визначення І.Д. Ковальченко, в якому “...система є такою цілісною сукупністю елементів реальності, взаємодія яких зумовлює виникнення у цієї сукупності нових інтегральних якостей, притаманних утворюючим її елементам”[6].

У філософському словнику наводиться таке визначення поняття “система” (грецьк. *SYSTEMA* – складене з частин) - сукупність елементів, що перебувають у відношеннях та зв’язках між собою та утворюють певну цілісність, єдність”[13, с. 408]. У державному стандарті система тлумачиться як множина елементів та відношень між ними, що становлять єдине ціле [2, с. 3].

Системне пізнання передбачає:

- ◆ розглядання об’єкта діяльності (теоретичної і практичної) як системи, тобто як сукупності взаємодіючих елементів;
- ◆ визначення складу, структури, організації елементів і частин системи, вивчення взаємодій між ними;
- ◆ виявлення зовнішніх зв’язків системи, виділення головних;
- ◆ визначення функцій системи та її місця серед інших систем;
- ◆ аналіз діалектики структури і функцій системи;
- ◆ вивчення закономірностей і тенденцій розвитку системи.

Системний підхід почав використовуватися в бібліотекознавстві на межі 1960 – 1970-х рр. Такий підхід до явищ бібліотечної теорії та практики першим серед радянських фахівців застосував М.С. Карташов у 1967 р., запровадивши у бібліотекознавчий лексикон слово “система” в його загальнонауковому значенні і побудувавши систему взаємостосунків бібліотекаря, читача та книги [5]. Нині М.С. Карташов – один із найактивніших прибічників системного підходу в бібліотекознавчих дослідженнях.

Майже одночасно з ним з позицій системного підходу бібліотеку (лише національну) вивчала Н.І. Тюліна.

На початку 1970-х рр. до цієї проблеми звернувся Ю.М. Столяров, який уперше запропонував дослідження бібліотеки як системи, що складається з

чотирьох елементів: документ, абонент, бібліотекар, матеріально-технічна база. Результатом багаторічної праці стала монографія “Библиотека: структурно-функциональный подход” [7]. Автор підкреслив, що бібліотека має справу не з окремим документом, а з їх сукупністю, яка називається бібліотечним фондом.

Таким чином, спочатку бібліотечний фонд вважали лише елементом (елементарний – останній, кінцевий, неподільний) системи “бібліотека” [3, с. 74]. При цьому фонд виконує в системі функцію основи, матеріальної бази функціонування бібліотеки [7, с. 38].

Крім того, бібліотечний фонд (БФ) окремої бібліотеки є єдиною системою, тобто упорядкованою сукупністю документів. Мета статті полягає в тому, щоб виявити системний характер БФ, розкрити сутність системного підходу до вивчення БФ вузівської бібліотеки.

Питання про системний характер бібліотечного фонду порушували в 1970 р. бібліотекознавці Німеччини М. і Г. Хельвіг [14]. Пізніше, в 1973 р., В.І. Терьохин здійснив спробу виявити системні властивості бібліотечного фонду, тобто подати системність як характеристику, що притаманна самій природі бібліотечного фонду. На думку автора, властивість БФ як системи проявляється у таких формах: бібліотечний фонд – це продумане зібрання книг, які повинні відповідати профілю бібліотеки, цільовому та читачькому призначенню тощо; з урахуванням змісту документів, їх внутрішніх зв’язків та характеру запитів читачів створюється специфічна організація фонду – його розміщення, розстановка, тобто БФ перетворюється в інформаційно-пошукову систему та ін.

У 1979 р. Ю.М. Столяров, поставивши за мету розкриття БФ як самостійної системи, виділяє специфічні та загальносистемні властивості фонду, серед яких слід виділити такі: цілісність, відкритість, множинність, динамічність, керованість, інформативність, кумулятивність, стохастичність, гетерогенність, надійність та ін. Лише наявність всіх їх одночасно, вважає автор, відрізняє бібліотечний фонд від випадкового зібрання документів, від асортименту книжкового магазину, колектора, архіву та ін.

Системний підхід дозволяє розкрити та дослідити не лише властивості будь-якої системи, але й розглянути досліджуваний об’єкт (явище, процес) у всій складності його існування, використовуючи при цьому такі поняття: “склад”, “структура”, “функція”.

Склад системи – певна кількість компонентів, частин [3, с. 70], тобто підсистем (частин системи, які в свою чергу теж складаються з компонентів) та елементів. При цьому елемент є неподільним носієм змістовних властивостей системи. Слід відзначити, що для БФ таким елементом є документ. Але це не означає, що елемент не поділяється взагалі, а лише в межах цієї якості. Подальше його членування виводить дослідника в

зовсім іншу систему. Для документо-, бібліографо-, каталого-, книгознавства документ як система – головний предмет вивчення [8, с. 7]. Поняття “документ” розглядається по-різному в різних наукових дисциплінах та на побутовому рівні. Нині існує багато визначень цього терміна, найбільш повне та чітке подається в “Терминологическом словаре по библиотечному делу и смежным отраслям знания”: “Документ – матеріальний об’єкт із зафіксованою на ньому інформацією у вигляді тексту, звукозапису або зображення, що призначений для її передачі в часі та просторі з метою збереження та громадського використання” [11, с. 58].

БФ складається з різних за змістом, типами та видами документів. Кожен фонд має свій зміст, цільове та читачке призначення. Для уніфікації комплектування, обліку, обробки та зберігання фонди класифікуються згідно з тими чи іншими ознаками, які їм притаманні. Класифікація фонду – поділ фондів за різними ознаками [11, с. 84]. Існує багато способів класифікації БФ. Найпоширеніша класифікація за змістом. Так, Ю.М. Столяров пропонує розрізняти три види фондів: *універсальний БФ*, в якому представлені твори друку та інші документи з усіх галузей знань, *галузевий БФ*, що складається з документів однієї або декількох споріднених галузей знання та *спеціалізований БФ*, що призначений виконувати певні специфічні функції [8, с. 29-30]. В.І. Терьошин виділяє два види фонду: *універсальний БФ*, в якому представлені документи всіх тематичних напрямів, усіх типів літератури – наукової, науково-популярної, навчальної, довідкової, виробничої та ін., усіх видів документів та *спеціальний БФ*, орієнтований на задоволення спеціалізованих потреб та запитів читачів [9, с. 19-20].

Основою класифікації фондів можуть бути й інші ознаки, зокрема, види джерела інформації, характер взаємостосунків між фондами окремих бібліотек, мова, орієнтація на вік читачів, ступінь використання фонду, структура бібліотеки.

БФ має такі підфонди за видами документів:

- ◆ твори друку;
- ◆ репродукції;
- ◆ неопубліковані документи;
- ◆ аудіовізуальні матеріали;
- ◆ об’ємні носії та ін.

Усі ці види документів представлені у фондах вузівської бібліотеки. Вузівська бібліотека формує свій фонд з наукової, навчальної та художньої літератури згідно з навчальними планами, програмами і тематикою наукових досліджень. За змістом БФ має відповідати профілю вищого навчального закладу, оскільки основне призначення вузівської бібліотеки – сприяти підготовці кваліфікованих кадрів. Слід зазначити, що лише

бібліотеки державних університетів мають універсальний БФ, а фонди бібліотек інших вузів носять галузевий характер.

Структура – внутрішня організація цілісної системи, специфічний спосіб взаємозв'язку, взаємодії компонентів, що її утворюють [3, с. 107].

У бібліотечному фондознавстві існує спеціальне поняття “структура фонду” – “функціональна організація фонду, яка передбачає взаєморозміщення та взаємозв'язки підрозділів фонду бібліотеки” [11, с. 183]. Структура бібліотечного фонду залежить від багатьох зовнішніх та внутрішніх чинників: обсягу фонду, галузевого та мовного складу, наявності різних видів документів, необхідності диференційованого обслуговування читачів.

Однією з найважливіших проблем фондознавства є структурування бібліотечного фонду, тобто розподіл фонду на складові частини для ефективного їх використання як єдиного цілого [11, с. 184]. Дану проблему у 50-70-і рр. вивчав Ю.В. Григор'єв, який увів такі поняття, як “розподіл фонду на природні складові частини” і “диференційований підхід до організації кожного виділеного розділу” [4]. Автор відзначає, що зумовлений проблемами життя розподіл фонду на природні складові частини здійснюється за такими ознаками: зміст, вид, читачьке призначення творів друку.

У 70-90-і рр. Ю.М. Столяров, досліджуючи системні ознаки фонду, запропонував можливі основи його структурування [8]. Розробка правильної структури фонду дає можливість:

по-перше, конкретизувати зміст роботи бібліотеки з обслуговування читачів, забезпечити якісне, глибоке та оперативне обслуговування;

по-друге, здійснити спеціалізацію бібліотечних працівників, надати їм можливість глибшого вивчення фонду, повнішого використання БФ у роботі з читачами;

по-третє, диференційовано вирішувати питання обліку, обробки, розміщення та зберігання кожного з підфондів, з урахуванням їх індивідуальних особливостей [4, с. 70-71].

Проблема структуризації фонду нині вивчається на рівні окремих теорій та методик. Загальний теоретичний рівень потребує конкретизації з урахуванням особливостей сучасного стану бібліотечного фонду.

Фондознавство має значний досвід упорядкування документів різних типів. Оскільки фонд складається з різних сукупностей документів, деякі з них повторюються в різних підрозділах, тому виникає необхідність вивчення загальних підходів до структурування фондів бібліотек різних типів. Наприклад, система фондів вузівської бібліотеки, яка складається з численних та різноманітних зібрань документів, – багатий матеріал для вивчення. Оптимальна структура фонду вузівської бібліотеки – один із основних факторів гарантованого доступу читачів до фонду та ефективного використання документних ресурсів.

Функція – це форма, спосіб виявлення активності системи та її компонентів [3, с. 131]. Функція бібліотечного фонду – це система завдань, яка визначає його можливості як інформаційного масиву. Оскільки фонди бібліотек різних типів мають різне цільове призначення та специфічно виявляють загальні фондові властивості, їм притаманні загальні, технологічні та індивідуальні функції.

Сучасні функції БФ поділені на дві групи, які визначають:

- 1) соціальні – місце бібліотечного фонду в системі духовного і матеріального розвитку суспільства;
- 2) технологічні (організаційні) – структуру діяльності бібліотеки, її основні робочі процеси щодо формування фондів, їх послідовності, взаємозв'язок, способи реалізації [9, с. 11].

Соціальні функції бібліотечного фонду:

- ◆ інформаційна (концентрація профільної документальної інформації);
- ◆ освітницька та педагогічна (надання користувачам невідомої інформації та знань, сприяння духовному збагаченню читача);
- ◆ рекреаційна (сприяння відпочинку людей, розвитку культури, спорту та ін.);
- ◆ сприяння розвитку науки, техніки, культури (вплив БФ на професійну діяльність користувача та розвиток його професійної кваліфікації, в свою чергу, сприяє розвитку науки, техніки, літератури, мистецтва та ін.).

Всі соціальні функції поєднуються у фондах універсального характеру. У фондах бібліотек різних типів має перевагу одна з трьох останніх, наприклад, педагогічна та освітницька функції є домінуючою для БФ навчальних закладів, проте інформаційна функція притаманна всім БФ.

Технологічні функції бібліотечного фонду:

- ◆ кумулятивна (збирання у фонді документів за профілем);
- ◆ організаційна (упорядкування документів у фонді);
- ◆ меморіальна (зберігання документів);
- ◆ використання [10, с. 10-11].

Слід підкреслити взаємозв'язок між структурою та функціями системи. І.Д. Ковальченко відзначає, що “функції системи реалізуються через її структуру. Але лише при відповідній структурі система може успішно виконувати свої функції” [6, с. 162].

В.Г. Афанасьєв у монографії “Системность и общество” звертає увагу на те, що “діалектика структури спонукає до розгляду системи через вихід за межі внутрішньосистемних зв'язків та відношень” [3, с. 121].

БФ як підсистема належить до системи більш високого рівня, будь-яка дослідна система самоіснує у певному середовищі.

Середовище системи – це сукупність об’єктів, що взаємодіють і впливають через компоненти або ціле системи на формування, функціонування та розвиток системи. Як зазначалось вище, для системи “бібліотечний фонд” середовищем є система більш високого рівня – “бібліотека”. Профіль бібліотеки, завдання та потреби її читачів впливають на специфіку бібліотечного фонду. Це відбивається в ГОСТ 7.26–80 “Библиотечное дело. Основные термины и определения”, в якому подається визначення бібліотечного фонду, як систематизованого зібрання творів друку та інших документів, підібраних відповідно до завдань бібліотеки та потреб її читачів [1, с. 126]. Так, для БФ навчальної бібліотеки середовищем є сама бібліотека. Бібліотека вищого навчального закладу, що є його навчальним, науковим, інформаційним та культурно-просвітницьким структурним підрозділом, повинна формувати свій фонд згідно з профілем навчального закладу та інформаційними потребами читачів [12]. Середовище, тобто навчальна бібліотека та навчальний заклад, впливають на склад, структуру та функції БФ. Будь-який вищий навчальний заклад має готувати фахівців для окремої галузі діяльності, тому в його складі виділяють факультети та кафедри. Кожна кафедральна лабораторія має свої фонди, які складаються з наукової, довідкової та навчальної літератури. Понині залишається відкритим питання зв’язку фондів кафедр і фондів бібліотек (кількісне співвідношення документів на кафедрах та у бібліотеках).

Основною соціальною функцією БФ вузівської бібліотеки є освітницька, тому бібліотека комплектує велику кількість навчальної та навчально-методичної літератури; в структурі БФ виділяються підфонди цієї літератури. Фонд навчальної літератури – найбільш динамічна частина документного фонду бібліотеки вищого навчального закладу. Як свідчать результати досліджень, навчальні підфонди більшості вузівських бібліотек оновлюються на $\frac{2}{3}$ кожні 4-5 років. Тому проблеми його формування особливо актуальні в умовах цих бібліотек.

На склад і структуру БФ також впливає контингент та запити основних користувачів бібліотеки – студентів та викладачів, які займаються не лише навчальною та викладацькою, але й науковою діяльністю. В мережі бібліотек вузівські бібліотеки посідають особливе місце за своїми фондами, які повинні одночасно забезпечувати літературою навчальний процес, науково-дослідницьку діяльність і загальноосвітні запити читачів. Виконання цих завдань можливе на основі науково укомплектованих та підібраних фондів.

Склад і структура фонду вузівської бібліотеки залежать від структури вищого навчального закладу (факультетів та кафедр), профілю вузу, суміжних та загальноосвітніх дисциплін, що викладаються у навчальному

закладі, розміщення навчальних корпусів та бібліотеки, структури управління бібліотекою та інші - ці питання потребують подальшого дослідження.

Крім типу, виду бібліотеки та завдань, які вона виконує, при формуванні бібліотечних фондів слід зважати на місцеві умови роботи бібліотеки. При комплектуванні особливу увагу потрібно приділяти придбанням краєзнавчих документів (книг, газет, журналів, тощо), що містять інформацію, тісно пов'язану з регіоном, в якому розташований даний вищий навчальний заклад, який обслуговує бібліотека. Ці документи мають велике значення для краєзнавчої роботи бібліотеки.

У 70-80-і рр. системний підхід використовувався в бібліотечному фондознавстві для вивчення єдиної системи фондів однієї або декількох бібліотек, зокрема, вивчення системних властивостей єдиного територіального бібліотечного фонду (Е.Т. Селіверстова), дослідження проблем формування єдиної системи фондів науково-технічної бібліотеки (В.Г. Гукова) та ін. Автори відзначають, що основним недоліком, поряд із організаційними недоробками, слід вважати низький рівень теоретичного вирішення проблеми створення єдиних фондів, відсутність науково обгрунтованої методики їх формування.

Нині дослідження бібліотечного фонду та фондів різних типів бібліотек зводиться лише до вивчення стану та перспектив розвитку, розроблення питань поліпшення формування та використання бібліотечних фондів. Ще на початку 70-х рр. Ю.В. Григор'єв підкреслював значення системного підходу для бібліотечного фонду: "Системний підхід до теоретичної розробки бібліотекознавчих питань становлення та функціонування бібліотечних фондів дає можливість дослідження операцій формування та використання фондів не у відриві один від одного, а як єдиний процес" [4, с. 8].

Таким чином, системний підхід до вивчення бібліотечного фонду спрямований на виявлення складу, законів структури та функцій цієї системи.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. ГОСТ 7.26 – 80. Библиотечное дело: Основные термины и определения. – Введ. 01.01.82. // Стандарты по библиотечному делу и библиографии. – М.: Изд-во стандартов, 1985. – С. 125-137.
2. ДСТУ 2392 – 94. Інформація і документація: Базові поняття: Терміни та визначення. – Введ. 01.01.95. – К.: Держстандарт України, 1994. – 53 с.
3. Афанасьев В. Г. Системность и общество. – М.: Политиздат, 1980. – 368 с.
4. Григорьев Ю. В. Теоретические основы формирования библиотечного фонда: Учеб. пособие. – М.: МГИК, 1973. – 87 с.
5. Карташов Н. С. О системном подходе к изучению и организации академических библиотек // Библиотечно-библиографическая информация АН СССР и академий наук союзн. республик. – 1967. - № 1. – С. 1-19.

6. Ковальченко И. Д. Методы исторического исследования. – М., 1987. – С. 160-162.
7. Столяров Ю. Н. Библиотека: структурно-функциональный подход. – М.: Книга, 1981. – 253 с.
8. Столяров Ю.Н. Библиотечный фонд: Учебник. – М.: Кн. палата, 1991. – 270 с.
9. Терешин В. И. Библиотечный фонд: Учеб. пособие. – М.: МГИК, 1994. – 174 с.: ил.
10. Терешин В. И. Документальные фонды: Учеб. пособие. – М.: МГУК, 1997. – 75 с.: ил.
11. Терминологический словарь по библиотечному делу и смежным отраслям знания / РАН; Б-ка по естественным наукам; Сост.: З.Г. Высоцкая и др. – М., 1995. – 268 с.
12. Типове положення про бібліотеку вищого навчального закладу Міністерства освіти України: Наказ Мін-ва освіти України від 30 квітня 1998 р. № 155. – К., 1998. – 6 с.
13. Философский словарь / Под ред. И. Т. Фролова. – 6-е изд., перераб. и доп. – М.: Политиздат, 1991. – 560 с.
14. Helbig M., Helbig G. Zum Sistemherauter des Bibliotheksbestandes. // Der Bibliothekar. – 1970. – W. 12. – С. 1076-1082.

Надійшла до редколегії 15.03.2000

УДК 025.7

І.В. ГАНЗЯ

УКРАЇНОЗНАВЧИЙ ФОНД НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ: СКЛАД ТА СТРУКТУРА

Висвітлено місце українознавчого фонду в загальному фонді "Україніка". Розкрито типо-видовий склад та структуру українознавчого фонду наукових бібліотек України

Українознавчі фонди наукових бібліотек – основа національного бібліотечного фонду України. Вони належать до однієї з найвизначніших частин духовної спадщини українського народу і мають велику інформаційну, наукову та історико-культурну цінність.

Основна частина українознавчих фондів міститься у таких великих книгозбірнях України, як Національна парламентська бібліотека України, Національна бібліотека ім. В.І.Вернадського, Харківська державна наукова бібліотека ім. В.Г.Короленка, Одеська державна наукова бібліотека ім. О.М.Горького, Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника.

Проблема формування українознавчих фондів є досить важливою і потребує широкого розгляду. Останнім часом вийшло декілька публікацій, в яких висвітлено історико-теоретичний аспект розвитку українознавчих фондів [2], розглянуто основні питання формування цих фондів [3,4], бібліографічного опрацювання українознавчих документів, їх відображення у довідково – бібліографічному апараті бібліотеки [5,6]. На мій погляд, потребує поглибленого узагальнення, уточнення деяких аспектів поняття "українознавчий фонд", його структурна організація, склад.

Українознавчі фонди входять як складова частина до більш ємного поняття фонд «Україніка», який становить собою сукупність документів, що за територіальною, мовною, авторською та змістовною ознаками відносяться до України. Структурно цей фонд складається з таких основних розділів: 1) документи, видані українською мовою незалежно від місця видання, тобто україномовні документи; 2) документи, видані на території України всіма мовами, тобто українські документи; 3) документи про Україну та її народ, видані в світі всіма мовами, тобто українознавчі документи; 4) документи, авторами яких є українці, українські установи, заклади, організації та об'єднання, видані в світі, всіма мовами незалежно від їх змісту; 5) краєзнавчі документи, які стосуються окремих територій сучасної України. Статистичні дані стверджують, що загальний обсяг фонду "Україніка" у великих наукових бібліотеках складає у середньому 20-25 % від сукупного бібліотечного фонду.

Структуру фонду "Україніка" можна подати у вигляді схеми 1, яка включає п'ять основних підрозділів і відповідає рівню організації цих фондів у більшості наукових бібліотек України.

Схема 1. Структура фонду "Україніка" наукової бібліотеки.

Українознавчий фонд - сукупність документів, які за своїм змістом пов'язані з Україною - посідає основне місце в фонді "Україніка". Українознавчі документи мають великий попит і значну інформаційну цінність.

Вони складають ядро бібліотечного фонду великих наукових бібліотек України.

Вивчення сучасного досвіду організації українознавчого фонду свідчить про те, що в наукових бібліотеках України практикуються два способи розміщення цих фондів. Перший полягає у тому, що українознавчий фонд виділяється в окремий, на базі якого створюються відділи україніки. Другий є менш практичним, бо у цьому разі українознавчий фонд розосереджується у більшості підрозділів бібліотеки згідно з їх профілем і функціональним призначенням. Перший варіант є більш перспективнішим і застосовується у Національній бібліотеці ім. В.І. Вернадського, Харківській державній науковій бібліотеці ім. В.Г. Короленка, Львівській науковій бібліотеці ім. В. Стефаника. У зв'язку з цим особливий інтерес має структурування українознавчого фонду наукових бібліотек України. Структуру українознавчого фонду зумовлюють два чинники: склад українознавчого фонду; структура бібліотеки.

В українознавчому фонді наукової бібліотеки виділяються такі частини:

- видова (диференціація українознавчих документів за видами видань) - підфонди книжкових, журнальних, газетних, та інших документів;
- типова (диференціація українознавчих документів за типами видань) - підфонди наукових, офіційних, довідкових, навчальних та інших документів;
- природничих та інших документів; тематична (диференціація українознавчих документів за змістом видань) - підфонди соціально-економічних, технічних, медичних,
- мовна (диференціація українознавчих документів за мовною ознакою) - підфонди документів українською, російською, іноземною мовами;
- хронологічна (диференціація українознавчих документів за роком видання) - підфонди дореволюційних документів, документів радянського періоду, новітніх та інших документів;

Особливістю українознавчого фонду наукової бібліотеки є те, що у ньому зібрані документи різноманітної тематики, видів, хронологічної глибини, призначені для широкого використання. Повнота українознавчого фонду, зокрема його галузева, видова, типологічна структура, репертуар, екземплярність визначаються залежно від типу бібліотеки, запитів і потреб читачів. Характерним для українознавчого фонду є те, що в науковій бібліотеці повнота зазначеного фонду виступає як основна його якість. Тому при формуванні українознавчого фонду наукової бібліотеки велика увага приділяється як поточному формуванню, так і докомплектуванню. Оскільки ретроспективний українознавчий фонд має історико-культурну цінність, нині перед бібліотеками постає нагальна проблема у виявленні відсутніх документів з питань українознавства. Комплектування цієї частини фонду відбувається

через книгообмін з великими науковими бібліотеками близького та далекого зарубіжжя, використовуючи банк бібліографічних даних, Internet.

Розглянемо особливості видового, типологічного складу українознавчого фонду на підставі аналізу досвіду роботи великих наукових бібліотек України, зокрема ХДНБ ім. В.Г.Короленка. Видовий, типологічний, тематичний, хронологічний склад українознавчого фонду наукової бібліотеки, звичайно, відповідає складу і структурі загального бібліотечного фонду. Винятком є мовний склад: в українознавчому фонді україномовних видань більше, порівняно з загальним бібліотечним фондом бібліотеки. Так, у загальному фонді ХДНБ документи українською мовою складають лише 10%, а в українознавчому - 45% (від загальної кількості українознавчих документів). Видова структура українознавчого фонду наукової бібліотеки розгалужена. За матеріальною конструкцією видань основне місце в ньому посідають книги (70%), які є носієм найповніших, узагальнених і систематичних знань та фактів з українознавства. Крім книг тут представлені періодичні видання - журнали (15%) та газети (5%) - унікальна першоджерельна база з українознавства. Особливе місце в українознавчому фонді посідають картографічні (3%) та образотворчі (2%) видання. Велику цінність мають рукописні видання та стародруки (2%). В українознавчому фонді є незначна кількість (0,5%) кінофотофонодокументів.

Головним джерелом забезпечення книжковими виданнями з українознавства є державні українські та регіональні видавництва (85% українознавчих документів видали вони). Чільне місце серед них належить регіональним видавництвам загальнодержавного значення: "Наукова думка" (м.Київ), "Україна" (раніше "Політвидав України") (м. Київ), "Знання" (м. Київ), "Вища школа" (м. Київ), "Либідь" (при Київському університеті), "Світ" (при Львівському університеті), "Основа" (при Харківському університеті), "Промінь" (м. Дніпропетровськ), "Каменяр" (м. Львів), "Крим" і "Таврія" (м. Сімферополь), "Донбас" (м. Донецьк), "Маяк" (м. Одеса), "Прапор" (м. Харків), "Карпати" (м. Ужгород) та багато інших. Сучасну українознавчу книгу видають і комерційні видавництва: ТОВ "Довіра" (м. Київ), ТОВ "Фенікс" ЛТД (м. Львів), ТОВ "Берегиня" (м. Запоріжжя), видавничий центр "Слово" (м. Львів), ТОВ "Манускрипт" (м. Київ), ТОВ "Генеза" (м. Київ), спільне українсько-французьке підприємство "Фоліо" (м. Харків), ТОВ "Глобус" (м. Київ), видавнича фірма "Відродження" (м. Дрогобич) та ін.

Типологічний склад українознавчого фонду наукової бібліотеки досить різноманітний. У ньому представлені усі типи документів, хоча переважають видання наукового характеру (монографії, автореферати дисертацій, збірники наукових праць, вісники та вчені записки наукових установ). Наукові видання складають основну частину (40%) українознавчих документів і це не випадково. Бібліотека, яка має статус наукової повинна забезпечувати

науковців та фахівців народного господарства документами наукового характеру, зокрема українознавчого змісту. Виконуючи свої інформаційні функції, бібліотека допомагає названим категоріям читачів у їх науковій та науково-дослідній діяльності. Неабияке значення мають офіційні видання (14%) - нормативні та директивні матеріали державних органів, установ, відомств та громадських організацій. Навчальні (5%) та інформаційні (4%) видання складають незначний процент в українознавчих фондах наукових бібліотек, в тому числі ХДНБ ім. В.Г. Короленка. Серед навчальних видань у ньому представлені: підручники, навчальні посібники, хрестоматії з різноманітних українознавчих питань. Бібліографічні посібники складають переважну більшість інформаційних видань. Особливе місце в українознавчому фонді посідають довідкові видання (8%), в яких міститься стисла систематизована українознавча інформація (енциклопедії, словники, довідники, каталоги виставок з питань українознавства).

Українознавчий фонд наукової бібліотеки є універсальним за своїм змістом. Це твори друку, присвячені етносу, природі, екології, мові, фольклору, історії, нації, державі, матеріальній та духовній культурі, географії, вихованню, школі, мистецтву, економіці, освіті, побуту, літературі, філософії, праву, релігії, війську, ментальності, долі, історичній місії України тощо. Переважну більшість складають документи з української культури (20%) та з історії України (16%), незначну частину – видання з медицини (2%), техніки (1%), релігії (0,5%) та філософії України (0,5%).

Українознавчому фонду притаманні широкі хронологічні межі. Половину (50%) фонду складають видання радянського періоду. Дореволюційні видання становлять 10% і мають історичну та наукову цінність. Деякі з них зберігаються тільки в одній бібліотеці і лише в одному примірнику. Отже, українознавчий фонд наукової бібліотеки - складне утворення масивів українознавчих документів різноманітних видів, типів, тематики та ін.

Структура українознавчого фонду наукової бібліотеки залежить не лише від виду українознавчих документів, а й від структури бібліотеки. Структура наукової бібліотеки є досить складною, тому і структура її фондів, зокрема українознавчих, відповідно теж складна.

Структуру українознавчого фонду можна проаналізувати на прикладі ХДНБ ім. В.Г. Короленка, де цей фонд відокремлений від основного. Слід відзначити, що саме в Харківській громадській бібліотеці були започатковані кращі традиції українських бібліотек щодо виявлення, зберігання та надання у громадське користування документів, присвячених Україні. У 1906 р. уперше в Україні було створено український відділ у Харківській громадській бібліотеці.

Організаційну структуру українознавчого фонду ХДНБ можна подати у вигляді схеми 2.

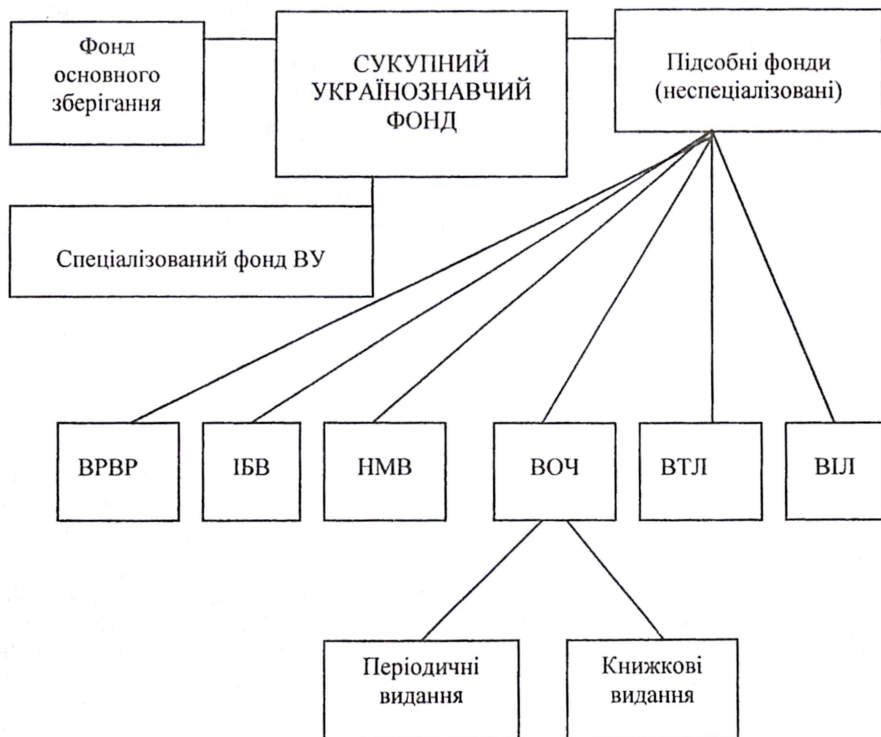

Схема 2. Організаційна структура українознавчого фонду ХДНБ ім. В.Г. Короленка.

Нині підсобний фонд відділу україніки посідає центральне місце серед інших типів фондів. У ньому містяться українознавчі документи різноманітної тематико-типологічної спрямованості. До українознавчого фонду, звичайно, не входять документи, в яких матеріали про Україну вміщені у вигляді окремих глав, статей та абзаців. Підсобний фонд відділу україніки дозволяє своєчасно забезпечити читача бібліотеки необхідними документами українознавчого змісту, тоді як основний фонд (через віддаленість його від відділу обслуговування) такої оперативності не надає. Згідно з профілем комплектування ХДНБ та принципів розміщення бібліотечних фондів значна частина (близько 75%) українознавчих документів міститься у фонді основного зберігання.

Незначна частина (близько 15%) цього фонду розташована в інших підрозділах бібліотеки, які мають (неспеціалізовані) підсобні фонди. Рукописні

матеріали з українознавства, стародруки, рідкісні та цінні українознавчі видання зберігаються у підсобному фонді відділу рідкісних видань та рукописів (ВРВР). Частина довідкових документів – довідники та енциклопедії з українознавства, а також інформаційні видання – бібліографічні покажчики з різноманітних питань українознавства знаходяться в інформаційно-бібліографічному відділі (ІБВ). Видання, присвячені бібліотечній справі України, розміщені у науково-методичному відділі, при якому діє підсобний фонд документів з питань бібліотекознавства, бібліографознавства та інформатики. Українознавчі документи, видані іноземними мовами, частково розташовані у підсобному фонді відділу іноземної літератури (ВІЛ). Патентна документація і стандарти України зберігаються у підсобному фонді відділу технічної літератури (ВТЛ). У підсобному фонді відділу обслуговування читачів (ВОЧ) знаходяться періодичні видання з українознавства останніх років (зал періодики) та книжкові видання переважно навчального характеру.

Українознавчий фонд ХДНБ має складну структуру з великою кількістю типів фондів. Згідно з правилами структуризації українознавчий фонд можна вважати окремим самостійним фондом, який об'єднує однакові за змістом документи в єдине організаційне ціле. Отже, українознавчий фонд наукової бібліотеки є окремою системою, і одночасно виступає як підсистема загального бібліотечного фонду, як компонент національного бібліотечного фонду України.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. ДСТУ 3017-95 Видання. Основні види: Терміни та визначення. Введ. 01.01.96. - К.: Держстандарт України, 1995. - 48 с.
2. Кушнарєнко Н.М., Сєдих В.В. Становлення та розвиток українознавчих фондів у бібліотеках України // *Культура України*. - Х., 1996. - Ч. 3. - С. 167-176.
3. Гудімова Н.О. Формування фонду "Україніка" в державних бібліотеках України // *Державні бібліотеки : сучасні проблеми і перспективи: Зб. наук. праць*. - К., 1993. - С. 56-59.
4. Полозова Г.Т. Формування фонду українця науковими бібліотеками // *Фонди наукової бібліотеки: стан та перспективи розвитку: Матеріали респ. міжвід. наук. конф. (листоп. 1992 р.)*. - Х., 1993. - С. 50-56.
5. Кушнарєнко Н.М., Сєдих В.В. Бібліотечна каталогізація українознавчих фондів: проблеми-рішення // *Бібліотечно-бібліографічна класифікація та ІПС*. - К., 1995. - С. 62-64.
6. Кушнарєнко Н.М., Сєдих В.В. Бібліотечний фонд "Україніка": погляд каталогізатора // *Вісник Харківської державної академії культури. Вип. 1. Бібліотекознавство. Документознавство. Інформатика.*: Зб. наук. праць. - Х., 1999. - С. 38-43.

3 | Бібліографознавство

УДК 01(477)

Л.В. ГЛАЗУНОВА

БІБЛІОГРАФОЗНАВСТВО В УКРАЇНІ: НАУКОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ

Розглядаються комплексні проблеми формування бібліографознавства як наукової дисципліни. Досліджується становлення бібліографічної науки як полідисциплінарної галузі інформаційно-комунікаційного циклу. Окрема увага приділяється терміносистемі бібліографознавчого знання

Сучасний стан розвитку української бібліографічної науки характеризується зростанням інтересу до самопізнання, тобто до вивчення змісту самої науки, її історії, визначення статусу та напрямів взаємодії з іншими науковими дисциплінами прикладного характеру.

Дослідники вважають, що наука здобуває певне місце в системі наук у тому разі, коли визначені її предмет і об'єкт, вироблений понятійний апарат, встановлений фундамент, укладена узагальнююча теорія та принципи, які дозволяють пояснити накопичений фактичний матеріал. Таким чином, основними ознаками науки є: об'єкт, предмет, метод, логічні форми мислення, організація знання (теорія, концепції, гіпотези та ін.), її функції [19]. Відомий наукознавець Л.Г. Джахая зазначає [12], що до формальних критеріїв, які визначають розвиток науки, належать:

- 1) назва науки;
- 2) заснування кафедр, лабораторій та науково-дослідних інститутів, у яких ця наука розробляється;
- 3) створення факультетів та навчальних закладів, де готують кадри для цієї науки;
- 4) встановлення зв'язків даної науки з іншими науками;
- 5) диференціація цієї науки.

Одним із найважливіших критеріїв формування наукової дисципліни є її термінологічне впорядкування. Простежимо цей процес на прикладі становлення терміноелемента "бібліографознавство" як головного, що був загальноновизнаний і використовується вітчизняними науковцями.

Згідно з концепцією Е.К. Беспалової, зародження бібліографічної науки відбувається в практичній бібліографічній діяльності, тобто на технологічному рівні, і пов'язано це з тим, що окремі методичні прийоми, які застосовуються при складанні бібліографічних посібників, фіксуються у висловлюваннях, порадах, правилах, узагальненні існуючого досвіду [9].

Відокремлення бібліографічної науки від практики, зародження абстрактно-теоретичної думки в європейській бібліографії відбувалося наприкінці XVIII ст., хоча окремі теоретичні ідеї висловлювалися і раніше. В Україні цей процес пов'язаний насамперед з діяльністю В.Я. Джунковського по складанню друкованих каталогів Харківської університетської бібліотеки, де він уперше в тодішній Росії застосував опис книжок під прізвищем автора. А в 1823 р. на засідінні Харківського товариства наук В.Я. Джунковський прочитав доповідь “Про бібліографічні системи”, що обґрунтовувала теоретичні засади проведеної роботи. Окремі науково-теоретичні положення можна знайти і в працях першого вітчизняного викладача бібліографії П. Яркowsького, пізніше Й. Левицького, М. Максимовича, М. Комарова та інших [13].

Становлення вітчизняного бібліографознавства припадає на 20-ті рр. XX ст., коли науковці почали застосовувати поділ на “теоретичну” та “практичну” бібліографію. Так, Ю.О. Меженко писав, що “теоретичну бібліографію треба відрізнати від бібліографічних списків – практична бібліографія” [18, с. 49]. Його думку поділяли М.І. Ясинський, М.І. Сагарда.

Інші бібліографознавці цього періоду, зокрема Д.А. Балака (його виступ на II Всеросійському бібліографічному з'їзді мав назву “Бібліографія – наука”), розглядали бібліографію як самостійну наукову дисципліну з широким обсягом історико-книгознавчих завдань [6]. Основні положення цієї концепції досліджуються в працях сучасних науковців. У 1997 р. Л.В. Астахова захистила дисертацію, в якій довела, що саме бібліографія є науковим явищем [5]. Ця думка знайшла відображення і в працях бібліографознавців української діаспори.

М. Бойко стверджує, що “бібліографія – це наука про впорядкування людського знання... Вона відкриває нам бажану до студій ділянку знання, ділить його на менші частини, розкриває зміст джерел, орієнтує вас, що вже зроблене, скомплектоване і часто показує, що ще треба зробити” [10].

Вперше термін “бібліографознавство” для визначення теорії бібліографії запропонував професор І.Г. Марков у 1948 р. Розрізняючи бібліографію та теорію бібліографії (тобто бібліографознавство), він зазначав: “...Під бібліографією ми розуміємо покажчики та списки літератури, а під теорією бібліографії – викладання тих методів і закономірностей, на основі яких складаються покажчики та списки творів друку” [16, с. 111].

Проте цей термін ще тривалий час “приживався” на бібліографічному тлі.

Активізація наукових досліджень у галузі бібліографічної теорії була пов'язана з виходом перших спеціальних підручників та розгортанням навколо них дискусій. Упорядкуванню бібліографознавчої термінології мав сприяти і процес стандартизації, який розпочався в 70-х рр.

Перший стандарт 1970 р. офіційно визнавав, що “бібліографознавство - це наукова дисципліна, яка вивчає та розробляє питання теорії та історії бібліографії, методики та організації бібліографічної діяльності” [1, с. 2]. Запропонована дефініція відбивала передусім структурну характеристику бібліографічної науки.

Термін цей був уведений до наукового обігу і почав широко застосовуватися завдяки працям А.І. Барсука та О.П. Коршунова [7; 15].

В своїй монографії А.І. Барсук запропонував визначити бібліографознавство як “наукову книгознавчу дисципліну, що вивчає історію, теорію, методику та проблеми організації бібліографічної справи, а також закономірності, структуру, властивості та якості бібліографічної інформації” [7, с. 14]. У наведеній дефініції привертають увагу декілька моментів. По-перше, об’єктом бібліографознавства визначається бібліографія (або бібліографічна справа), що тлумачиться як “галузь науково-практичної діяльності, суспільним призначенням якої є вплив на процеси читання в суспільстві через організацію пошуково-орієнтовних етапів читачької діяльності”. По-друге, відповідно до концепції А.І. Барсука бібліографія та наука про неї належать до дисциплін книгознавчого циклу. Це був традиційний підхід до визначення місця бібліографознавства в системі тогочасної науки.

В спільній праці А.І. Барсука та О.П. Коршунова, що вийшла у 1977 р., було вперше розглянуто та проаналізовано бібліографознавство з позицій наукознавства [8]. Аналізуючи розвиток бібліографічної науки у 50-70-х рр. ХХ ст., автори запропонували застосували загальнонаукові параметри до цієї дисципліни, такі як:

- 1) методологічний рівень, володіння сучасними методами наукового пошуку;
- 2) рівень організації (планування та координації) дослідницької роботи;
- 3) забезпеченість дослідницькими кадрами наукової кваліфікації;
- 4) інформаційне забезпечення фахівців.

Аналіз стану бібліографічної науки за цими параметрами дозволяв зробити висновок про задовільний рівень розвитку дисципліни. В другій частині монографії науковці розглянули розвиток бібліографознавства відповідно до його внутрішньої структури - в аспектному та об’єктному відношеннях. Ця монографія виконувала передусім підсумовуючу функцію, в ній науковці намагалися закріпити статус бібліографознавства як галузі наукового знання, а бібліографію віднести до суто практичної діяльності (хоча й з елементами науковості).

Проте державний стандарт, що вийшов у 1977 р., “Библиография. Термины и определения” тлумачив бібліографію як “галузь науково-практичної діяльності по підготовці та доведенню до споживачів бібліографіч-

ної інформації з метою впливу на використання творів друку в суспільстві” [2, с. 2]. Ця дефініція була найбільш дискусійною, оскільки в примітках до неї визнавалося, що до обсягу поняття “бібліографія” не входить бібліографознавство - “наукова дисципліна, яка вивчає і розробляє питання теорії, історії, методики та організації бібліографії” [2, с. 2]. Непорозумілість у визначенні головних, принципових термінів бібліографічної науки була зумовлена складністю практичної бібліографічної діяльності (БД), якій завжди був притаманний елемент науковості. Взагалі стандарт 1977 р. був побудований згідно з концепцією А.І. Барсука і зокрема його думки щодо розподілу бібліографії на практичну (бібліографічну справу) та науку про неї (бібліографознавство).

В подальшому саме це визначення набуло поширення в науковому обігу українських фахівців.

Останній загальносоюзний державний стандарт 1984 р. взагалі не містив визначення бібліографознавства. Бібліографічна діяльність трактувалась як “галузь інформаційної діяльності по задоволенню потреб у бібліографічній інформації” [3, с. 2]. При розробці цього стандарту знайшла відображення позиція О.П. Коршунова, який пропонував вживати термін бібліографія, як об’єднуючий, що включає практичну, науково-дослідну (тобто бібліографознавство), управлінську та педагогічну діяльність і пропонував стандартизувати лише практичну БД.

Проте можна з певністю стверджувати, що з кінця 70-х років термін “бібліографознавство” органічно увійшов до терміносистеми науки. Власне саме у цей період у вузах почали викладати курс загального бібліографознавства.

В Україні перша спроба узагальнення шляху розвитку бібліографічної науки мала місце в навчальному посібнику “Українська радянська бібліографія” [21]. Терміноелемент “бібліографознавство” подавався через внутрішню диференціацію науки. Пізніше це знайшло відображення і в першому підручнику з бібліографії, що був підготовлений українськими фахівцями [11].

Активізація діяльності українських фахівців в цьому напрямі посилювалась з набуттям країною незалежності.

У першому вітчизняному стандарті з інформації та документації “Базові поняття. Терміни та визначення”, що вийшов у 1994 р., серед дисциплін інформаційно-комунікаційного циклу (архівознавства, бібліотекознавства, музеєзнавства, книгознавства) наводився термін “бібліографія” і тлумачилася ця галузь як “засоби ідентифікації, описування та впорядкування документів” [4, с. 14]. Розробкою даного стандарту займався Інститут прикладної інформатики України, тому подане визначення здебільшого

“здивувало” бібліографічну громадськість країни і одночасно стало каталізатором наукових розробок у цій галузі.

Значним теоретичним внеском у цьому напрямі є праці професора Рівненського державного гуманітарного університету Г.М. Швецової-Водки. Так, авторський навчальний посібник “Загальне бібліографознавство: (Основи теорії бібліографії)” містить таке визначення: “Бібліографознавство – це наука про бібліографію, або, інакше кажучи, науково-дослідна діяльність, яка досліджує методи, процеси, результати, умови ефективності бібліографічної діяльності.

Складовими частинами бібліографознавства є теорія, історія, методика та організація бібліографії. Вони можуть розглядатися як окремі розділи бібліографічної науки” [22, с. 1]. Пізніше саме це тлумачення стало основою для визначення бібліографічної науки і в першому українському термінологічному словнику з бібліографознавства та соціальної інформатики [14, с. 34], в якому зазначається, що бібліографознавство належить до дисциплін, які об’єднує метанаука – соціальна інформатика.

Як суспільствознавча дисципліна, об’єктом якої виступає БІ, трактується бібліографознавство і в словнику з інформаційної діяльності: “Бібліографознавство – це суспільна наука про структуру та властивості бібліографічної інформації, закономірності процесів її створення, розповсюдження та використання” [20, с. 99].

Найбільшого поширення в сучасному науковому обігу набуло визначення терміна “бібліографознавство” за допомогою його структурної диференціації. Розрізняють *аспектний* та *об’єктний* напрями диференціації бібліографічної науки. У відповідності до першого в структурі бібліографознавства виділено чотири наукові дисципліни: теорія, історія, організація та методика бібліографії. Слід зазначити, що деякі науковці (Е.К. Беспалова, В.О. Янонис) окремо виділяють ще одну складову – методологію бібліографії, на думку інших вона входить до теорії бібліографії.

Згідно з об’єктним напрямом диференціації виділяються окремі складові результатів, процесів бібліографічної діяльності, що всебічно вивчаються бібліографічною наукою з теоретичного, історичного, організаційно-методичного погляду. На перетині цих напрямів диференціації виникають комплексні складові частини бібліографознавства. В процесі взаємодії усіх компонентів бібліографічної науки виробляється продукт наукової діяльності – нові бібліографознавчі знання, нова інформація про ті явища і процеси, на які був направлений науковий інтерес. В сукупності всі вони складають внутрішні аспекти структурної диференціації бібліографознавства.

Системність бібліографічної науки має прямий вихід в її інституалізацію.

На основі зростаючої диференціації бібліографічної науки, всієї бібліографічної діяльності з необхідністю з'являється факт її масової професіоналізації, що є однією з істотних ознак бібліографічної науки як соціального інституту. Змінювана структура сфери бібліографічної науки зумовлює зміну і тих організаційних форм, в яких вона функціонує. Якщо на ранньому етапі свого становлення бібліографічна наука характеризувалася переважно прикладними дослідженнями в галузі, коли бібліографічна технологія виступала як первинний рівень розвитку бібліографічної теорії, то нині сформувалася система наукових установ, що досліджують дану галузь. До них входять: 1) відповідні кафедри у вищих навчальних закладах 2-4 рівнів акредитації; 2) мережа бібліотек, серед яких особливе місце посідають ті, що набули статусу науково-дослідних установ: Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського НАН України, Національна парламентська бібліотека України, Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України та ін.; 3) Книжкова палата України ім. І. Федорова; 4) наукові товариства та професійні об'єднання; 5) органи НТІ.

І, нарешті, ще однією важливою ознакою формування бібліографічної науки стало створення навчальних закладів, які забезпечують підготовку кадрів для галузі¹. Слід зазначити, що підготовка бібліографічних кадрів традиційно поєднувалась з підготовкою бібліотекарів у закладах бібліотечного профілю і з підготовкою кадрів для видавництва та книжкової торгівлі в закладах поліграфічного профілю.

В кінці 20-х на початку 30-х рр. була створена гнучка система підготовки бібліографічних кадрів, що охоплювала три рівні – вищу (Харківський бібліотечний інститут), середню (8 бібліотечних технікумів) та нижчу (бібліотечні школи) рівні освіти. З часом ця система зазнала значних змін, і нині підготовка бібліографів здійснюється у вищих навчальних закладах 3-4 рівнів акредитації (Харківській державній академії культури, Київському національному університеті культури та мистецтв та його Миколаївському філіалі, Рівненському державному гуманітарному університеті, а також відповідні курси читаються при підготовці редакторів та фахівців видавничої сфери в Українській академії друкарства, Національному технічному університеті “Київський політехнічний інститут”, Харківському технічному університеті радіоелектроніки) та у вищих навчальних закладах 2 рівня акредитації (училищах /коледжах/ культури).

В 20-х рр. розпочалася робота по підготовці наукових кадрів у галузі бібліографічної науки. При Всенародній бібліотеці України та Українському інституті книгознавства (УНІК) було створено аспірантуру [17]. На жаль, репресії 30-х рр., внаслідок яких постраждали видатні вітчизняні

¹ Перші спроби викладання бібліографії як наукової дисципліни пов'язані з іменем П.О. Ярковського, бібліотекаря та викладача Кременецького ліцею (1809-1914 рр.)

вчені Д.А. Балика, Ю.А. Меженко, М.І. Сагарда та ін., не дозволили завершити цю роботу. Згодом підготовка наукових кадрів була перенесена до Москви та Ленінграда.

У 1971 р. при Київському державному інституті культури було створено аспірантуру, але спеціалізованої вченої ради по захисту дисертацій так і не було відкрито [21].

В середині 90-х рр. розпочався новий етап у підготовці науковців. Зараз працюють спеціалізовані вчені ради по захисту докторських та кандидатських дисертацій у Київському національному університеті культури та мистецтв, Національній бібліотеці України ім. В.І. Вернадського та Харківській державній академії культури.

Можна з певністю сказати, що на сьогодні українське бібліографознавство має всі ознаки науки і необхідні засади щодо подальшого розвитку: визначеність об'єкта і предмета, розроблену методологію, певні закономірності розвитку бібліографії (її диференціація, інтеграція, систематизація, формалізація, математизація), дослідницький корпус, наукову терміносистему, зв'язки з іншими науковими дисциплінами, організацію і механізм взаємодії з практикою, систему підготовки професійних і наукових кадрів, наукові видання. На жаль, деякі з цих ознак простежуються недостатньо чітко (наприклад, зв'язок теорії з практикою), відсутнє фахове періодичне видання з проблем суто теорії та практики бібліографії. Сподіваємося, що найближчим часом вирішаться й ці питання. Для цього, на нашу думку, важливим фактором стане розробка та прийняття державного стандарту з термінології бібліографічної діяльності, положення про бібліографічну роботу бібліотек, видання навчальних посібників та монографій з окресленої проблематики та ін.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. ГОСТ 16448-70 Библиография. Термины и определения. - Введ. 01.07.71. - М.: Изд-во стандартов, 1970. - 12 с.
2. ГОСТ 7.0-77. Библиография. Термины и определения. - Взамен ГОСТ 16448-70; Введ. 01.01.78. - М.: Изд-во стандартов, 1977. - 24 с.
3. ГОСТ 7.0-84 Библиографическая деятельность. Основные термины и определения. - Взамен ГОСТ 7.0-77; Введ. 01.01.86. - М.: Изд-во стандартов, 1985. - 24 с.
4. ДСТУ 2392-94 Базові поняття. Терміни та визначення. - Введ. 29.03.94. - К.: Держстандарт України, 1994. - 53 с.
5. Астахова Л.В. Научные основания библиографической деятельности (теоретико-методол. исслед. библиогр. познания): Автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 05.25.03 / МГУК. - М., 1997. - 36 с.
6. Балика Д.А. Библиография — наука // Труды II Всероссийского библиографического съезда. - М., 1929. - С. 44-45.

7. Барсук А.И. Библиографоведение в системе книговедческих дисциплин: Методол. очерк. - М.: Книга, 1975. - 206 с.
8. Барсук А.И., Коришунов О.П. Советское библиографоведение: состояние, проблемы, перспективы. - М.: Книга, 1977. - 108 с.
9. Беспалова Э.К. История библиографической мысли в России (до середины 60-х годов XIX века) / МГИК. - М., 1994. - 282 с.
10. Бойко М. Збірник особисто друкованого. - Блумінгтон, 1989. - 289 с.
11. Буран В.Я., Довгопола О.П., Пупченко В.В. Бібліографія: Заг. курс: Навч. посібник для учнів культ.-освіт. училищ. - К.: Вища шк., 1984. - 215 с.
12. Джасая Л.Г. Место научной теории в дисциплинарных структурах // Наука та наукознавство. - 1994. - № 1-2. - С. 20-24.
13. Корнейчик І.І. Історія української бібліографії. Дожовтневий період: Нариси. - К., 1971. - 374 с.
14. Короткий термінологічний словник із бібліографознавства та соціальної інформатики. - К.: Кн. палата, 1998. - 116 с.
15. Коришунов О.П. Библиографоведение: Общ. курс: Учеб. для библ. фак. ин-тов культуры, ун-тов и пед. вузов. - М.: Кн. палата, 1990. - 231 с.
16. Марков И.Г. О предмете и методе библиографии (опыт постановки вопроса) // Труды Московского государственного библиотечного института им. В.М. Молотова. - М., 1948. - Вып. 4. - С. 101-134.
17. Матусевич В.В. Діяльність Науково-дослідної комісії бібліотекознавства та бібліографії ВБУ в 1925-1933 рр. / НАН України. Нац. б-ка України ім. В.І. Вернадського. - К., 1998. - 121 с.
18. Меженко Ю.О. Теоретичні передумови організації української бібліографії // Бібліол. вісті. - 1926. - № 4. - С. 48-57.
19. Наука // Философская энциклопедия / АН СССР. Ин-т философии. - М.: Сов. энцикл., 1964. - Т. 3. - С. 563.
20. Толковый словарь по основам информационной деятельности / УкрИНТЭИ; Под. ред. Н.Н. Ермошенко. - К., 1995. - 252 с.
21. Українська радянська бібліографія: Навч. посібник для студ. бібл. фак. вузів культури / За ред. Ф.К. Сарани, Д.Д. Тараманова. - К., 1981. - 263 с.
22. Швецова-Водка Г.М. Загальне бібліографознавство: (Основи теорії бібліографії): Навч. посібник. - Рівне, 1995. - 150 с.
23. Швецова-Водка Г.М. Про склад циклу інформологічних наук // Культура України: історія і сучасність: Матеріали Всеукр. наук.-теорет. конф., Харків, 19-20 листоп. 1996 р. / Харк. держ. ін-т культури. - Х., 1996. - С. 47-48.

Надійшла до редколегії 12.04.2000

УДК: 024(410)

В.В. ДЕРЛЕМЕНКО

БРИТАНСЬКІ БІБЛІТЕКИ ТА ЇХ РОЛЬ У РОЗПОВСЮДЖЕННІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

*Висвітлюється система організації та розповсюдження
сільськогосподарської науково-технічної інформації, побудована
на базі новітніх комп'ютерних технологій*

Незважаючи на те, що у Великій Британії не існує мережі сільськогосподарських бібліотек, країна досягла значних успіхів у розповсюдженні сільськогосподарської науково-технічної інформації. У статті віддзеркалено основні напрями, форми і методи діяльності бібліотечних закладів, які сприяють ефективному функціонуванню аграрного сектора економіки британської економіки, що стане у нагоді керівникам, науковцям, фахівцям-аграрникам, причетним до розбудови системи розповсюдження СНТІ в Україні, бібліотечним та іншим інформаційним працівникам, а також викладачам вузів відповідного профілю та особам, які в них навчаються.

Одне з провідних місць у процесі розповсюдження сільськогосподарської інформації у Великій Британії посідають бібліотечні заклади. Оскільки в країні не існує мережі сільськогосподарських бібліотек, цю функцію виконують книгозбірні майже всіх типів і видів, а також різного відомчого підпорядкування. У Сполученому Королівстві є три національні бібліотеки: Національна бібліотека Сполученого Королівства (Британська бібліотека), Національна бібліотека Шотландії та Національна бібліотека Уельсу. Зважаючи на подібність їх функцій, розглянемо діяльність лише першої з них.

Британська бібліотека (ББ) [British Library (BL)] - одна з найбільших книгозбірень світу - заснована в 1972 р. на базі бібліотеки Британського музею (м. Лондон), до якої згодом були приєднані Національна довідкова бібліотека з природничих наук та винаходів, Національна науково-технічна бібліотека та Служба британської національної бібліографії. У фондах ББ понад 10 млн. назв книг, брошур і журналів, а також близько 20 млн. технічних патентів. Найвідомішим її виданням є щотижневик "Британська національна бібліографія", який виходить і кумулятивними річними збірками [1].

Засновники ББ прагнули докорінно перебудувати всю національну систему бібліотечного обслуговування і розповсюдження сільськогосподарської інформації на базі максимального використання принципу централізації, всебічного розвитку міжбібліотечної взаємодії та широкого застосування ЕОМ у розбудові даної системи. З цієї метою вони об'єднали зусилля бібліотечних працівників, науковців, інженерів та техніків-електронщиків, переглянули організаційну структуру і методи роботи закладу [2; 3].

Внаслідок здійснених перетворень у 1981 році була створена Служба бізнесового інформування (СБІ) [Business Information Service (BIS)], яка надає послуги і користувачам сільськогосподарської інформації. Головними завданнями цієї служби є безкоштовне обслуговування в читальному залі та по телефону, виконання складних запитів на платній основі, популяризація фондів, організація інформаційного навчання реальних і потенційних користувачів. Окрім безпосереднього обслуговування в читальному залі й надання можливості вільного ознайомлення з джерелами, співробітники СБІ допомагають відвідувачам у дослідженні нових секторів ринку та надають консультації з питань створення бізнес-планів, ідентифікації товарів та виробників, перевірки потенційних партнерів. На основі вивчення попиту сформовано фонд первинних і вторинних документів, до складу якого входять 3 тис. довідкових видань, понад 3,5 тис. річних звітів компаній, 3 тис. звітів про дослідження різних секторів ринку країни, 2 тис. газет і журналів. На основі такого фонду можна одержати фактографічну інформацію про більше 1 млн. британських фірм, що становить третину зареєстрованих установ і організацій.

Такий високий показник досягнуто завдяки тому, що при комплектуванні перевага надається виданням прикладного характеру. Профіль комплектування - легка промисловість, оптова торгівля, питання роздрібного продажу і розповсюдження продукції основних галузей виробництва (зокрема сільського господарства), фінансові послуги, енергетика, навколишнє середовище, харчова промисловість, транспорт. Найбільш повно фонд комплектується довідниками з питань виробництва різноманітної продукції та загальнонаціональними довідниками, вибірково - довідниками регіонального рівня, частково - зарубіжними довідковими виданнями. Пріоритет при цьому надається довідникам країн Європейської Співдружності - основним комерційним партнерам британських фірм. Другим за значенням видом документів у фонді СБІ є звіти маркетингових досліджень, що містять дані по вивченню окремих секторів ринку, промисловості Великої Британії, а також аналізи економічного стану іноземних держав. Серед періодичних видань домінують журнали з фінансової діяльності, страхування та маркетингу. Видання, що містять офіційну інформацію державних статистичних

органів, комплектуються по можливості вичерпно, а видання з міжнародної статистики - вибірково.

Добре сформований фонд дозволив застосувати і один з найоперативніших методів надання інформації - обслуговування читачів по телефону. При спонсорській підтримці одного з провідних англійських банків Lloyd Bank PLC з квітня 1994 р. тут функціонує багатоканальна телефонна служба, звернувшись до якої (з 9.00 до 17.30, крім вихідних та свят) можна одержати будь-яку інформацію про малі та середні приватні фірми та компанії. Основними типами запитів, з якими звертаються до телефонної служби, є: інформація загального характеру про Бібліотеку (години роботи, місцезнаходження, перелік послуг та умови їх оплати); запити про наявність у фондах ББ конкретних видань; статистичні дані про конкретні фірми; профільна ідентифікація фірм у Великій Британії та за її межами; пошук виробників та постачальників певних видів товарів та послуг. Тривалість виконання одного запиту - не більше 10 хвилин. Якщо пошук не дав очікуваних результатів або потребує значної витрати часу, то клієнтові пропонується завітати до Бібліотеки для самостійного пошуку потрібної йому інформації або оформити платний запит. У разі фінансових ускладнень клієнта або якщо з будь-яких причин він не може відвідати ББ, йому рекомендують звернутися до однієї з найближчих публічних бібліотек. Щоденно служба телефонного обслуговування виконує близько 120 запитів.

З метою пошуку і розповсюдження інформації співробітники СБІ використовують Автоматизовану систему Британської бібліотеки (АСББ) [British Library Automation Information Service (BLAIS)], а також численні бази даних (БД). Це перш за все Easy Mailing and Marketing Applications (EMMA), яка містить фактографічну інформацію про 600 тис. державних та приватних компаніях, зареєстрованих у Великій Британії. Програмне забезпечення Emma Retrieval Software фірми Bureau van Dijk дозволяє оперативно та ефективно здійснювати як тематичний, так і фактографічний пошук. БД ведеться та розповсюджується з 1986 р. Companies House - спеціальною установою, що здійснює реєстрацію фірм і має філії у Лондоні, Единбурзі та Кардофі. Пошук у зазначеній БД може здійснюватися за 15 ознаками, основними з яких є назва фірми або компанії, дата заснування, адреса, телефон, форма власності, інформація про управлінський штат (типу "хто є хто" - директор, головні менеджери, керівники відділів), кількість працівників, профіль діяльності, фінансова діяльність. Друга БД - CARDBOX - локальна, для службового користування, ведеться вже понад 10 років і містить фактографічну інформацію про англійські компанії за періодичними виданнями, що надходять до фондів ББ, а також адресну інформацію.

Активно використовуються і БД на CD-ROM. Довідково-бібліографічне обслуговування у читальному залі та надання можливості користуватися БД на CD-ROM в мережевому режимі, як і телефонне обслуговування, належать до категорії безкоштовних послуг. У читальному залі (34 місця) розміщено 5 робочих станцій, кожна з яких дозволяє одночасно кільком читачам одержувати доступ до 13 БД. Кількість БД у фонді щорічно збільшується. Якщо на інформаційному ринку виникає перспективна, з погляду фахівців, БД, бібліотека замовляє фірмі-виробнику демонстраційний диск. При успішній апробації приймається рішення про закупку такої БД.

Щоб одержати доступ до БД на CD-ROM, читачам слід попередньо записатися у чергового на пункті обслуговування або по телефону. Час користування БД обмежений 1 годинаю. Читач працює самостійно, лише у разі необхідності звертаючись до бібліотечних працівників за допомогою. Якщо відвідувач не володіє навичками роботи з БД на CD-ROM, бібліотекар повинен у стислій формі роз'яснити особливості кожної з баз і охарактеризувати основні стратегії пошуку інформації. Звичайно, такі вступні лекції тривають не більше 7-10 хвилин. Користування БД, як було сказано вище, безкоштовне, плата береться лише за роздрукування матеріалів. З метою запобігання комп'ютерній вірусній інфекції, суворо заборонено переносити інформацію на власні магнітні носії, але дозволяється це робити на дискеті, придбані в ББ.

Серед багатьох БД на CD-ROM, що використовуються СБІ, є міжнародні, національні, фактографічні, повнотекстові та ін. Більшість з них актуалізується щомісяця. З 1994 р. усі БД стали доступними в мережевому режимі. При створенні мережі основною проблемою стало те, що різні БД мають специфічне програмне забезпечення, наприклад, SILVERPLATTER, OneSource, CD News та DIALOG-on-disc тощо. Тому для вибору найпридатнішого мережевого програмного забезпечення було вивчено багато різних пакетів. Остаточо брали CD NET. Диски зберігаються на чотирьох CD-ROM-серверах Novell Netware 3.11, кожен із яких має 28 драйвів. Раніше CD-ROM зберігались на пункті обслуговування у чергового співробітника і встановлювалися вручну, що потребувало багато часу і псувало CD-ROM-драйви. При цьому найбільшим недоліком було те, що на робочій станції з певною БД міг працювати лише один користувач. Інші ж повинні були чекати своєї черги. Нині всі компакт-диски зберігаються централізовано в CD-ROM-серверах і підключаються автоматично.

Служба бізнесового інформування надає і платні послуги, які здійснюють три працівники (при загальному штаті відділу 15 осіб). На платній основі виконуються складні запити, що потребують поглибленого пошуку і значних працевитрат. Виконання таких запитів належить до розряду до-

слідницької діяльності і доручається кваліфікованим фахівцям. Запити від користувачів можуть прийматися по телефону (автовідповідач), а також по факсу. Зароблені гроші перераховуються на рахунок Відділу довідкового та інформаційного обслуговування ББ без будь-якого відрахування процентів виконавцям. СБІ активно взаємодіє з іншими бібліотеками та інформаційними центрами, які спеціалізуються по наданню бізнесової та інших видів інформації [4].

У Великій Британії створена потужна бібліотечна мережа: 170 публічних бібліотек, які підпорядковані місцевим органам влади і утримуються за рахунок коштів, одержаних від оподаткування населення, 53 академічних (університетських), 30 політехнічних, 630 бібліотек коледжів, а також багато спеціальних бібліотек та інформаційних служб урядових, комерційних та інших структур [2; 5; 6]. В основному населення як великих міст, так і сільської місцевості обслуговується системою публічних бібліотек графств, що мають три ієрархічні рівні: центральні (ЦБ), регіональні (РБ) та бібліотеки-філіали (БФ).

ЦБ є організаційно-методичним центром для всіх бібліотек графства. Як правило вона має великий фонд, призначений для книгообміну. Тут комплектуються документи, яких немає в інших бібліотеках: довідкові видання, красназвччі матеріали, відео та кінофотофонодокументи. Цей фонд використовують всі бібліотеки графства. Крім того, ЦБ забезпечує регіональні бібліотечні установи мікрофільмами центральних газет, веде зведений каталог періодичних видань, що надходять до підпорядкованих регіональних бібліотек, організовує роботу філіалів по обслуговуванню коледжів, зокрема сільськогосподарських, якщо такі є на території графства.

Бібліотечні системи більшості графств розподілені на "регіони", кількість яких залежить від розмірів графства та його демографічної структури. В кожному регіоні створено РБ, які є проміжною ланкою між центральною бібліотекою графства та її філіалами. Такі бібліотеки очолює директор, який несе відповідальність за організацію інформаційно-бібліотечного обслуговування в регіоні філіями та пересувними бібліотеками.

У разі необхідності РБ комплектують фонд спеціальної літератури відповідно до сільськогосподарського профілю свого регіону. Ще в 1919 р. був прийнятий закон, за яким органи самоврядування графств могли відкривати бібліотеки в сільській місцевості та фінансувати їх діяльність. Згідно з законом про публічні бібліотеки 1964 р. створення таких бібліотек на селі стало обов'язковим, а нагляд за виконанням закону було покладено на Міністерство освіти і науки. У 1973-1975 рр. в Англії, Уельсі, Ольстері та Шотландії відбулась реорганізація органів місцевого самоврядування. Вони стали нести відповідальність за інформаційно-бібліотечне

обслуговування на всій підпорядкованій їм території, включаючи малі населені пункти і навіть ферми.

При організації і здійсненні інформаційно-бібліотечного обслуговування береться до уваги чисельність сільського населення, тип населеного пункту, його демографічна структура та соціальний склад. Слід зазначити, що в останні десятиліття збільшилась чисельність сільського населення, чому сприяло широке розповсюдження власного автомобільного транспорту. Якщо на початку 50-х рр. населення сільської місцевості складалось переважно з фермерів і сільськогосподарських працівників, то нині до них приєднались науковці, а також висококваліфіковані фахівці-аграрники, які працюють у містах. При створенні філіалів враховуються норми ІФЛА, згідно з якими в населеному пункті, де живе 1 тис. мешканців, будується бібліотека з фондом у 3 тис. томів. Населений пункт, в якому менше 1 тис. мешканців, обслуговується у визначені дні пересувною бібліотекою 2-4 рази на місяць [7].

Для сільських бібліотек однією з найважливіших проблем є оновлення фонду для оперативного задоволення читачьких запитів. З цією метою РБ не менше двох разів на місяць надає їм транспорт. За останні 30 років в країні створено розгалужену транспортну систему, яка нараховує більше 500 пересувних бібліотек, котрі щорічно перевозять понад 50 млн. томів, обслуговуючи мільйони читачів, що збільшило книговидачу на селі в 4 рази. Слід додати, що окремі бібліотеки мають власний транспорт [8].

З середини 60-х рр. у Великій Британії розпочалось широке впровадження ЕОМ в інформаційно-бібліотечну діяльність, і перш за все у каталогізацію. Бібліотеки графств за сприяння Британської Бібліотеки активно включились у цей процес і нині навіть у найменших бібліотеках є зведений каталог на мікрофішах, паперовому та/або комп'ютерному носії, який актуалізується 2-4 рази на місяць. Практично всі зведені каталоги бібліотечних систем графств містять дані про бібліотечні фонди місцевих сільськогосподарських коледжів та відповідних спеціалізованих установ. Така практика полегшує добір літератури при комплектуванні фондів, сприяє пошуку необхідних документів. Наявність зведених каталогів знизилась кількість відмов, оскільки у читачів з'явилась можливість замовити те, що можна одержати з інших бібліотек, це привело до значного збільшення замовлень по МБА [9].

Розглядаючи сучасний стан британських бібліотек, не можна залишити поза увагою масове використання швидкодіючих і потужних засобів обчислювальної техніки та телекомунікацій, що зумовлює створення локальних мереж і site-мережевих систем, яким не менше потрібна централізація бібліотечної діяльності в традиційному розумінні цього поняття. Оскільки історія розвитку та опис автоматизованих інформаційно-

бібліотечних мереж Великої Британії, на нашу думку, достатньо висвітлені в праці О.Г. Симонової і Л.Х. Газизової [10] та інших джерелах, обмежимося власними спостереженнями. Спочатку мова йтиме про Онлайнову бібліотечну систему Оксфордського університету - ОБСОУ (The Online Library Information System for Oxford University - OLIS), яка входить до Консорціуму університетських бібліотек (The Consortium of University Research Libraries - CURL) [11] і через нього має вихід у Спільну академічну мережу (Joint Academic Network - JANET) [12; 13; 14].

Нині система об'єднує не лише бібліотеки всіх коледжів університету, але й найбільші міські бібліотеки Оксфорду. В її основі - розподілена база даних, яка віддзеркалює фонди бібліотек-учасниць і дозволяє здійснювати пошук книг та серіальних видань за авторами (зокрема колективними), редакторами і упорядниками; назвами документів; ключовими словами; видавництвами; індексами ISBN та ISSN; поличними шифрами; інвентарними номерами та ін. Крім того, як інтегрована система, ОБСОУ використовує понад 2 тис. баз даних інших інформаційних систем [15; 16].

Учасниця ОБСОУ - Бібліотека Міжнародного центру розвитку Оксфордського університету (International development centre library. University of Oxford, Queeh Elizabeth house) – це інтегрована локальна бібліотечна система. Беручи участь в ОБСОУ, бібліотека створила і підтримує бібліографічний файл, який відбиває її фонд, доступний у режимі он-лайн усім користувачам. Крім того, розподілену базу даних, яка відбиває фонди всіх бібліотек-учасниць системи ОБСОУ, використовують не лише відвідувачі бібліотеки, але й її довідково-інформаційна служба, відділи комплектування, обробки та каталогізації, МБА та ін. [15].

Загалом необхідно відзначити, що взаємодія бібліотек усіх видів і типів Великої Британії перебуває на високому рівні. Цьому передусім сприяє широке розповсюдження автоматизованих технологій у бібліотеках та розгалужена сучасна мережа телекомунікацій [17].

Підсумовуючи викладене, можна зробити висновки, які стануть у нагоді керівним працівникам, науковцям і фахівцям-аграрникам, причетним до створення системи розповсюдження сільськогосподарської науково-технічної інформації, бібліотечним та іншим інформаційним працівникам для ознайомлення і творчого запозичення зарубіжного досвіду, професорсько-викладацькому складу вузів відповідного профілю та особам, що в них навчаються.

1. Утворення Британської бібліотеки через злиття кількох провідних бібліотечних закладів сприяло виникненню інформаційної системи вищого порядку - методичного центру для всіх інформаційних і бібліотечних установ країни, що змусило докорінно перебудувати не лише націо-

нальну систему бібліотечного обслуговування, але й систему розповсюдження СНТІ.

2. З метою пошуку і розповсюдження сільськогосподарської науково-технічної інформації у Великій Британії створено і широко використовуються автоматизовані інформаційні системи, що використовують вітчизняні і зарубіжні БД як у режимах on-line та off-line, так і в записах на CD-ROM.

3. Частина інформаційних послуг надається на платній основі. Серед них виконання складних запитів, які по суті належать до розряду дослідницької діяльності, оскільки потребують поглибленого пошуку та значних працевитрат і доручаються найкваліфікованішим фахівцям.

4. До комплексу заходів, спрямованих на розповсюдження СНТІ з метою доведення її до всіх категорій користувачів аграрної інформації, увійшли:

- урядова підтримка (Закон 1864 року про обов'язкове створення публічних бібліотек на селі);
- ініціативи місцевого самоврядування, спрямовані на забезпечення інформаційно-бібліотечного обслуговування на всій підпорядкованій їм території, включаючи малі населені пункти і навіть ферми;
- створення транспортної системи для доставки літератури користувачам;
- координація роботи інформаційних установ, незважаючи на різне відомче підпорядкування;
- організація і використання зведених каталогів, зокрема, електронних, що потребує застосування нових інформаційних технологій ;
- масове використання швидкодіючих і потужних засобів обчислювальної техніки та телекомунікацій, які зробили недоцільною жорстку централізацію інформаційно-бібліотечної діяльності;
- об'єднання бібліотек різних систем і відомств в онлайніві інтегровані системи типу OLIS, на основі розподіленої БД, яка віддзеркалює фонди всіх установ-учасниць а, в разі необхідності, здійснює пошук джерел і документів в інших інформаційних системах, використовуючи їх БД.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Каневський Б.П. Британська бібліотека // УРЕ. - 2-е вид. - Т.2. - С. 34.

2. Оська В.М. Современные тенденции развития библиотечного дела и библиотекостроения в Великобритании // Библиотековедение и библиография за рубежом. - 1980. - № 77. - С. 38-45.
3. Роджерс Д. Новое здание Британской библиотеки // Библиотековедение и библиогр. за рубежом. - 1988. - № 116. - С. 25-34.
4. Жабко Е.Д. Предоставление деловой информации в Британской библиотеке // Науч. и техн. б-ки. - 1996. - № 9. - С. 30-38.
5. Библиотеки у британських університетах і коледжах / Авт.: П. Брофі, Д. Крейвен, Ш. Фішер; Британська Рада в Україні. - К., 1998. - 36 с.
6. Інформація і бібліотеки у Британії / Британська Рада в Україні. - К., 1998. - 91 с.
7. Хорснел В. Современное состояние стан дартизации в области документации и библиотечного дела в Великобритании // Библиотековедение и библиогр. за рубежом. - 1987. - № 115. - С. 32-49.
8. Иствуд Ч.Р. О роли транспорта в библиотечном обслуживании сельского населения // Библиотековедение и библиогр. за рубежом. - 1979. - № 75. - С. 25-28.
9. Ньюмен О.С. Библиотечное обслуживание населения в сельской местности Великобритании // Библиотековедение и библиогр. за рубежом. - 1979. - № 75. - С. 18-24.
10. Симонова Е.Г., Газизова Л.Х. Автоматизированные библиотечно-информационные сети Великобритании // Библиотечная теория и практика в капиталистических странах: Межвуз. сб. науч. тр. / МГИК. - М., 1991. - С. 96-114.
11. Ratcliff F.W., Foskett D.J. The consortium of university research libraries /CURL/: a new co-operative venture in the United Kingdom // Brit.J.of acad.lib. - 1989. - Vol.4. - № 1. - P. 1-18.
12. Ban A.W.van den, Hawkins H.S. Agricultural extension. - 2nd.ed. - [Oxford]: Blackwell Science, [1996]. - IX, 294 p.
13. Burket J. Library and information network in the United Kingdom. - London: Aslib, 1979. - 661 p.
14. Burton J., Newport J., Robinson E. OPAC and Janet: a simple technique for easy user access // Program. 1989. Vol.23. - № 3. - P. 257-268.
15. International Development Centre Library: The library guide / Univ.of Oxford. - Oxford: Queen Elizabeth house, 1993. - 7 p.
16. Robb Margaret. OLIS the new online library system for Oxford University: Pocket reference guide. Online catalogue. - Oxford: Univ. Libraries Board, 1989. - 5 p.
17. Ильичева С.Н., Каменский А.С. Современные формы и средства информационного обеспечения сельскохозяйственной науки и производства капиталистических стран: Обзор. информация / ВНИИТЭИагропром. - М., 1987. - 8 с.

УДК 027:142

С.Ю. СЕМЕНЮК

ЕТИКА СТОСУНКІВ БІБЛІОГРАФА ЗІ СПОЖИВАЧЕМ

Розглядаються проблеми етики відносин зі споживачем, проблемні питання, що стосуються поведінки бібліотекаря, та організаційні стосовно доступу споживача до інформації, етичного ставлення до осіб, що мають фізичні й психічні вади, до спеціальних категорій споживачів

Проблеми етики спілкування бібліографа зі споживачем у сучасній українській фаховій періодиці не знайшли належного відображення. Хоча в світовому бібліотекознавстві та бібліографознавстві питання розроблялися достатньо (1,2,3,7,8).

Розглядаючи проблеми етики стосунків зі споживачем, слід розмежовувати такі аспекти.

1. Термінологічне тлумачення понять та ситуацій при розробці теоретичних питань професійної етики.
2. Етичні проблеми стосовно доступу споживачів до джерел інформації:
 - а) поведінка бібліотекаря, що складається із поважного ставлення до споживача; індивідуальний підхід, ставлення до фізично неповноцінних, пріоритетне обслуговування окремих осіб;
 - б) організація доступу споживача до інформації: поділ на категорії, відкритий доступ до фондів, час обслуговування та ін.

У межах бібліографознавства можна виділити такі поняття:

- описативна етика – вивчає те, що є, відмовляється від оцінок;
- нормативна етика – етичні системи, які щось дозволяють і щось забороняють; визначає об'єктивну цінність моральних норм і обґрунтовує оптимальний варіант поведінки у відповідних умовах.

Професійна етика у тісному зв'язку з нормативною розвивалася й формувалася. Кожна професія висуває до людини свої моральні вимоги, як результат – вибір моральних норм. Таким чином, професійна етика є сумою норм та правил поведінки, що детермінують представники окремих професій, перш за все тих, для яких у центрі інтересів індивідуальність або певні соціальні групи суспільства.

Метаетика:

- моральні явища (поводження з людьми, поведінка, вчинки, моральні реакції, а також прояв моральності закладами й організаціями);
- моральна свідомість, почуття, переконання, прояви характеру;

- моральні цілі, теорії, кодекси моральних цінностей і норм, що відображаються у свідомості індивідуума, який може пізнавати, приймати й визнавати суспільну норму;
- етичні відносини, ставлення людини до самої себе, до свого життя, до інших живих істот, до свого майбутнього і до майбутнього інших, до світу, тобто до існуючої реальності загалом;
- моральні норми, “правила”, якими повинна керуватися людина; пояснення того, чому вона повинна поводитися так, а не інакше;
- моральні цінності, основою яких є моральне добро.

Головним поняттям є право людини на достовірну інформацію та на свободу її отримання. Бібліограф повинен забезпечувати надійність інформації шляхом її перевірки; повагу до авторського права, до запитів споживачів інформації. Місія бібліографа полягає у відповідальності за “інформаційне здоров’я народу”.

Питаннями професійної етики в минулому цікавилися безліч соціологів та філософів. Часто цитований французький соціолог Е. Durkheim професійну етику ставив між мораллю людини і громадською мораллю. Передусім він розробляв питання роботи й умов, за яких вона виконується, звертав увагу на міжособові стосунки й моральні позиції індивіда. На наш погляд, професія бібліографа, в принципі, має спиратися на чотири основні наріжні камені: історію, спеціальні теоретичні знання, практичну діяльність та етику. Важливо визначити, що три попередніх впливають на четверту і навпаки.

У 1995 р. з ініціативою розробки Кодексу етики бібліотекаря виступила Українська бібліотечна асоціація, у складі якої розпочав діяльність “круглий стіл”: “Етика бібліотечного працівника”. У 1996 р. Розроблено, обговорено і у травні затверджено проект Кодексу етики бібліотекаря.

Професійна етика — сполучення моральних норм. Вона регулюється кодексами поведінки, що забезпечують моральний характер взаємовідносин між людьми. Зміст та структура кодексу професійної етики визначаються характером конкретної діяльності, а також місцем, яке їй відводиться в суспільстві. Престиж нашої професії здебільшого залежить від професійного та особистого рівня розвитку фахівців, від того, наскільки в їх поведінці реалізуються етичні норми й цінності.

Професія бібліографа, що пов’язана з опануванням, обробкою, зберіганням, наданням та використанням інформації, належить до тих видів діяльності, де людина спілкується з іншими людьми, їх соціогенними й духовними запитам (до них ми відносимо й інформаційні), де об’єктом доступу до результатів професійної діяльності є людина зі своїми емоціями, почуттями, поведінкою та ін. У перебігу цих видів діяльності та процесів створюються специфічні моральні ситуації, моральні стосунки, які є

складовою частиною місії бібліографа – задоволення інформаційних запитів та вимог користувачів.

Зважаючи на викладене, можна сказати: щодо споживача інформаційних джерел основними етичними проблемами є:

а) проблеми споживача, пов'язані з результатами бібліотечно-інформаційної діяльності, головним чином, з його підходом до інформаційного джерела, його інформаційною поведінкою;

б) ставлення бібліографа до користувача.

Необхідно поважати гідність споживача. В іноземних джерелах ми зустрічаємося з аспектами так званої довірливої, інтимної інформації, яку співробітник отримує від споживача під час виявлення його читачьких або інформаційних запитів, даних про його професію та ін. Так, у шведських бібліотеках інтимною інформацією вважаються дані про те, що читає користувач. Постає запитання, як подібний підхід може бути сумісним з такими традиціями, як різні облікові форми про користувачів та ін.

На наш погляд, необхідно належним чином обладнати робоче місце бібліографа, щоб користувач був упевненим у конфіденційності розмови. Бібліограф має поводити себе коректно під час спілкування, ні в якому разі не критикувати вимоги й потреби.

Індивідуальний підхід потребує відповідей на запитання: що робити, коли співробітник на підставі інформаційного профілю споживача надасть йому помилкову інформацію, а споживач, також за необізнаністю, прийме помилкове рішення? Чи буде нести за це співробітник моральну відповідальність? Чи можливо уникнути таких ситуацій?

Існує етична проблема ставлення до осіб, що мають фізичні й психічні вади, до спеціальних категорій споживачів (пенсіонери, безробітні, емігранти, національні та етнічні групи та ін.). Ця проблематика охоплює безліч етичних аспектів, наприклад, чи відокремлювати ці групи споживачів від загального контингенту з метою ефективного обслуговування? І якщо так, то як це краще зробити?

Бібліограф повинен сформулювати лінію поведінки:

- бути комунікативним;
- виробити почуття гідності;
- поважати людські моральні якості;
- вміти давати кваліфіковані, точні, неупереджені відповіді.

Бібліотечна етика пронизана гуманізмом. Вона передбачає ширшу доброзичливість, повагу до кожного, хто прийде в бібліотеку.

Бібліограф має захищати право споживача на конфіденційність інформації. Не слід розголошувати інформацію, отриману під час спілкування, за винятком тих випадків, коли подібне розголошення здійснюється з до-

зволу іншої сторони. Необхідно чітко знати: “привілейованої інформації не існує”.

При організації доступу споживача до інформаційних джерел у різних бібліотечно-інформаційних закладах (доступ до конкретних фондів документів, документальних та фактографічних фондів) необхідно зважати на категоризацію і профілізацію споживачів. Потрібно удосконалення диференційованого обслуговування: часовий інтервал доступу до приміщень для всіх, зокрема тих, хто має фізичні вади, має бути максимально зручним.

Особливим етичним питанням є збереження фондів: як обслуговувати споживачів без втрати документів, як уникнути обмежень для них?

Питання збереження фондів та захист від викрадачів не раз порушували на сторінках видань (6,7). За останні роки ситуація загострилася через криміналізацію суспільства, зростають крадіжки, про що свідчать недостачі. У багатьох книгах є вирізані сторінки, ілюстрації, із-за так званих “користувачів з бритвою”.

Необхідно, під час повернення книг, хоча б побіжно проглядати сторінки. Знизити рівень крадіжок та пошкоджень видань допомагають також копіювальні служби та надання користувачам необхідних документів в особисте користування за гроші.

Яким має бути ставлення бібліографа до користувача, якого підозрюють у крадіжці документів? Тут потрібно виходити з принципу презумпції невинності. Зустрічаються неухажні люди, які проносять в бібліотеку (читацьку зону) власні книги, дехто робить це навмисно. Таких користувачів частіше зупиняють під час входу в читацьку зону, а не під час виходу, нагадуючи про правила. Особливої уваги потребують kleptomани (захворювання, під час якого виникає нездоланне бажання здійснити крадіжку). Як правило, бібліотекарі досить легко відрізняють kleptomанив від злочинців, застосовуючи до таких хворих методи переконання і контролю [7].

Людина має можливість отримувати інформацію з численних джерел – преса, телебачення, документи, магнітофонні стрічки, мікрофільми, відеокасети, телетекстові та відеотекстові системи, персональні комп’ютери та ін. Інформатизація надає для споживача великі можливості, але це має також етичні недоліки:

- 1) доступ до інформації ставить споживача у залежність від фінансових можливостей, а також від наявності спеціальних знань, наприклад, під час впровадження обчислювальної техніки;
- 2) великий обсяг інформації в декілька разів перевищує можливості людини засвоювати цю інформацію;
- 3) неузгодженість між споживачем та бібліотечно-інформаційною системою: споживач не знає про її існування, вимоги до можливостей використання системи перевищують знання й здібності споживача;

4) система нездатна задовольнити запити споживача у зручний для нього час.

Незважаючи на вищезазначені недоліки інформація збагачує людину, процес пізнання не має пасивного характеру. Відбувається фіксація фактів, внутрішня переробка інформації, а з морального боку її розуміння та оцінка.

Питання морального ставлення бібліотекаря до споживача залежить від так званої просоціальної поведінки, мотивом якої є внутрішня потреба співробітника робити те, що корисне іншим. Потрібно навчатися долати межу свого “я”, зважати на інтереси інших людей, робити корисне для них без очікування “винагороди”. Це мають бути, передусім, стосунки між людьми з однаковим почуттям гідності, а потім – стосунки між людиною, яка надає послугу, та споживачем, який цю послугу приймає.

Таким чином, норми професійної етики (вільний доступ до інформації, відсутність цензури, чуйне та уважне ставлення до інвалідів та інших соціально незахищених користувачів, дотримання конфіденційності спілкування з ними та ін.) можуть видозмінюватися під впливом економічних, політичних, культурних перетворень у суспільстві, але головна – гуманістична спрямованість бібліографічного обслуговування – має залишитися незмінною.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Алтухова Г.А. Беседы об этике и имидже // Библиотека. – 1998. – С. 39-41.
2. Алтухова Г.А. Этические нормы библиотечного труда // Мир б-к сегодня. – 1998. – Вып. I. – С. 60-68.
3. Дворкина М.Я. Этические аспекты свободного доступа к информации в библиотеке // Мир б-к сегодня. – 1995. – Вып. 2. – С. 3-13.
4. Кодекс етики бібліотекаря: Затв. Президією Укр. Бібл. Асоц. 12.03.1996 р. / Президія УБА. – К.: Б.в., 1996. – 1с.
5. Осипова И.П. Библиотечное обслуживание в контексте социализации личности // Мир б-к сегодня. – 1996. – Вып. 3 – С. 3-12.
6. Столяров Ю. Как сохранить библиотечные фонды: Практ. пособие. – М., 1995. – 127с.
7. Шапошников А. Воровство в библиотеках как этическая проблема // Мир б-к сегодня. – 1997. – Вып. 3. – С. 49-59.
8. Яблокова Е.А. Психологические проблемы формирования профессиональной этики и профессионального мастерства // Мир б-к сегодня. – 1996. – Вып. 4 – С. 8-15.
9. LincIn A. Y. State stitutes and cofidentiality of information // Libr. And Archival Security. – 1992. - №2. – р. 49-77.

Надійшла до редколегії 21.03.2000

4

Інформатика

УДК 002

В.О. ІЛЬГАНАСВА

ЕВОЛЮЦІЯ ТЕХНОЛОГІЧНОЇ ТА ЦІЛЬОВОЇ БАЗИ ІНФОРМАЦІЙНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ

Наведена концепція управління інформацією, показана еволюція інформаційного менеджменту та визначена роль інформаційних технологій щодо прийняття управлінських рішень

Інформаційна технологія (ІТ) – розглядається нами як мистецтво (вміння) маніпулювати інформаційними матеріалами за допомогою штучних інструментів. Інформаційними матеріалами є елементарні дані, інструментарієм – усі засоби обробки і передачі інформації. ІТ обмежується засобами досягнення мети діяльності і не виступає як ресурс.

Донині інформаційна технологія через свою складність розглядалася як езотеричне вміння, що не доступне неспеціалістам, яким пропонувалося застосовувати готові наслідки її розвитку.

У сучасному суспільстві інформаційне управління є одним із найважливіших завдань. Основні етапи інформаційного менеджменту можна розглядати згідно з поширенням уявлень про інформаційну взаємодію у суспільстві, змінами інформаційної технології і завдань управління інформацією на різних рівнях організаційних систем.

На початку 80-х рр виникла нова спеціалізація – управління інформацією, що була результатом усвідомлення необхідності особливих знань щодо управління інформацією, якими не володіють споживачі інформації. Крім того, технологічні дослідження створили ілюзію ефективного управління інформацією. Однак незабаром з'ясувалося, що управління інформацією передусім питанням організації ніж технології.

Феномен управління інформацією пов'язаний з процесом прийняття рішень, а вже в середині 80-х рр. – з управлінням усіма інформаційно наповненими процесами в організаціях і в суспільстві.

Останнім часом управління інформацією було виведено за межі приватного сектора в урядових і установчих організаціях, дослідних і проектних інститутах, неприбуткових організаціях та ін. Інформаційний менеджмент пов'язаний з адміністративною інформацією, а не з предметною, що характерно для діяльності інформаційних спеціалістів, бібліотекарів, документалістів, орієнтований на менеджерів по кадрам, фінансам, виробництву, технологічним процесам, тобто на керівників різного рангу в організаціях. Управління інформацією стає сферою діяльності на рівні

державного управління, елементом державної інформаційної політики [3]. Нині воно об'єднується із загальною політикою культури.

Керівники іншої ланки у відділах подібних до відділів автоматизації у міністерствах, можуть розглядатися як відповідальні за інформаційну політику.

Нині інформації приділяється все більше уваги, що сприяє збільшенню інформаційних проєктів, самостійно розроблених інформаційних систем. Вони втілюються на різних рівнях і в різних частинах організацій і галузей, що автоматично зумовлює не лише дублювання зусиль по їх розробці, а й застосування різних стандартів, процедур, обладнання тощо, крім того, різні методи управління системою, записи, різного програмного забезпечення та інші побічні ефекти. Тобто відсутність управління інформацією створює великі управлінські, інформаційні, економічні, трудові проблемні ситуації, які вже стають досить складними для вирішення.

Подібно до впровадження автоматизації у 60-х -70-х рр, процеси управління інформацією поширюються у 80-х і на початку 90-х рр. Це стало можливим за допомогою відповідної освіти шляхом включення до планів підготовки фахівців інформаційних дисциплін різної професійної спрямованості до програм підвищення кваліфікації керівних кадрів галузей і освітніх організацій; шляхом подолання психологічних бар'єрів впровадження інновацій в організаціях, рефлексивної діяльності науковців та практиків щодо функціонування інформаційних систем; пропаганди ефективності впровадження інформаційних систем різного призначення як результату успішного управління інформацією.

Феномен управління інформацією має свою історію, усвідомлення якої стало можливим лише на певному рівні розвитку та обґрунтування інформаційної діяльності [2]. Фактично управління інформацією на паперових носіях здійснюється вже з останньої третини минулого століття в межах управління документними масивами, фондами різних установ. Основним завданням на той час було управління фізичними носіями: їх збором, збереженням, розташуванням, вибором методів фіксації, розповсюдження. На початковому етапі інформація ще не розглядалася як ресурс, управління носіями інформації не була самостійно-організаційною функцією соціально-комунікативних структур та соціальних закладів.

Другий етап, хронологічно обмежений початком ХХ ст., пов'язаний із управлінням документними потоками, формуванням вторинних документопотоків. Теоретично це втілюється в концепції документознавства. Одночасно відбувався пошук технічних засобів і організаційних передумов управління документацією.

Третій етап припадає на 20-30-ті рр. ХХ ст. і пов'язаний із виникненням поняття "Організація ведення записів". Він характеризується вимогливим і

систематизованим підходом до роботи з інформацією. Повністю підходи практично втілювалися вже на четвертому етапі - кінець 40-х - 50-ті рр., що пов'язано з появою ЕОМ і розвитком інформаційних технологій. Електронна обробка документів та маніпулювання даними значно полегшили процес надання інформації, але не дали очікуваного ефекту - зменшення документообігу. Потік інформації на традиційних носіях доповнюється машиночитаними носіями (мікрофільми, магнітні стрічки, оптичні диски тощо). Виникли питання контролю доступу до інформації, надійності електронного обладнання, координації створення інформаційних масивів та ін. 60-і рр. – 5-ий етап розвитку концепції управління інформацією. Визначальним стало вміння управляти обробкою інформації. Виникла ідея створення управлінських інформаційних систем (UIS, management information system), метою яких було звільнення керівного персоналу вищого та середнього рівнів від рутинної праці. Подолання кризових явищ у сфері організаційного та державного діловодства, скорочення обсягу роботи з паперовими носіями, оптимізація обробки інформації в інформаційних системах підготували уявлення про інформацію як ресурс. Це характеризує шостий етап в еволюції поглядів на управління базами даних. На початку 70-х рр. стала розвиватися концепція управління інформаційними ресурсами (UIR). Ресурсний підхід до інформації став визначним для наступного десятиріччя, впродовж якого відбулося теоретичне обґрунтування принципів, стандартів і політики в сфері інформаційної діяльності і практичні пошуки: методів обробки інформації на базі неавтоматизованих систем, систем телекомунікації, засобів передачі, надання інформації, підвищення економічності та ефективності інформаційних систем.

Виникнення поняття “управління інформаційними ресурсами” пов'язане з розвитком інформаційної технології. Але на цьому процес розгортання концепції управління інформацією не закінчився. З'ясувалося, що теоретичні положення концепції UIR розходилися з практикою її втілення. Це зумовлено протиріччям, що містилося в двох принципових положеннях концепції. Перше пов'язане з уявленнями про інформаційні процеси в організаціях, які є системами інформаційної взаємодії і мають внутрішню та зовнішню інформаційну структуру, потребують систематичного управління (соціально-організаційний аспект), друге – інформація розглядається як ресурс і може бути об'єктом економічного аналізу і комерційного регулювання (фінансово-економічний аспект). Поширення ресурсного підходу до інформації в сучасних умовах обумовлено становленням й розвитком електронного виробництва, формуванням інформаційного ринку, ці процеси сприяли виникненню нової концепції інформаційного менеджменту. Це сталося на початку 80-х рр. і означений період визначається як сьомий етап еволюції концепції управління інформацією, завершення якої фактично

відбувається нині. Концепція управління інформацією як філософія культурного буття, об'єднала всі попередні підходи і в теоретично-практичному плані формується як соціальна технологія гармонізації культурно-інформаційного середовища соціальної сфери, виходу за межі внутрішньо-організаційного середовища, сягаючи ноосферного простору.

У період розробки положень інформаційного менеджменту стало очевидним, що фінансова вигода не є і не може бути основною метою застосування інформаційної технології.

Для ідеологів інформаційного менеджменту несподіваним став розвиток таких якостей особистості, як творчі здібності, вміння підтримувати контакти, професійна грамотність, адаптованість до електронних технологій, зумовлених підвищенням технологічного рівня обробки інформації. Тобто інформаційні технології є лише інструментом для економії засобів обробки інформації та документів й одночасно засобом розкріпачення творчих здібностей людини в процесі обробки інформації. Для порівняння відзначимо, що розвиток інформаційної технології розпочався з екстенсивного впровадження комп'ютерної техніки і засобів зв'язку через удосконалення програмного забезпечення до рівня "непрофесіоналів", до електронних персональних комплексів, що забезпечує автоматизацію знань особистості [1]. Інформаційна технологія нині розвивається в напрямі децентралізації обробки інформації, забезпечення читачів засобами (технічними і програмними), які дозволяють безпосередньо "збагачувати" інформацією особисті знання і досвід. Інформаційна технологія виходить на рівень засобів, а не просто маніпулювання статистичними інформаційними масивами. Підтримка інформаційних процесів стає метою і змістом управління інформацією на різних рівнях суспільного буття, від особистості до державного і міждержавного рівня, від простору особистості до інформаційного простору соціосфери і сфери. Концепція управління інформацією в традиційних межах наукового пізнання набуває свого завершення і виконує організаційну, гармонізуючу функції - в соціоінфосфері і в її підсистемах. Перехід до управління інформаційними процесами в ноосферному просторі зумовлений як об'єктивними трансформаційними процесами (в організації життєдіяльності, в технологіях виховання особистості), так і суб'єктивними процесами (усвідомлення людей Землі /частинами/, енергоінформаційними точками Космосу /всесвіту/, розвиток духовності кожної особистості як носія живої логіки буття).

Таким чином, складовими проблеми управління інформацією на всіх етапах її розвитку були обробка інформації і ефективна організація інформаційних процесів. Вирішувалися вони по-різному, відповідно до рівня теоретичного втілення, наявності засобів та процедур, рівня освоєння інформаційних технологій. Інформаційне управління - це еволюційний процес, який

вбирає весь позитивний досвід, всі знання, що накопичуються в суспільстві. Під час еволюції інформаційної складової управління змінилися три основні функціональні складові цього явища: масштаб управління (від елементарного контролю за процесами обробки даних до системи управління в межах інформаційного середовища), зміст самого поняття (від уявлень про управління масивами інформації і БД до багатоаспектного управління всіма видами інформаційної діяльності), цілі управління (від ефективної організації інформації до гармонізації інформаційного середовища).

Розвиток різних підходів до управління інформацією можна уявити, порівнюючи з еволюцією інформаційних технологій та інформаційних систем.

У 1950-1960 рр. інформаційні системи (ІС) були орієнтовані на обробку даних з використанням апаратно-програмних технологій першого і другого поколінь. У середині 60-х рр. виникли системи типу ІСУ на базі технологій третього і четвертого поколінь. У 80-ті рр. відбувся перехід до систем типу УІР. Технології четвертого покоління стабілізувалися і почали трансформуватися в технології п'ятого покоління.

У 50-ті рр. більшість організацій, зокрема відділи обробки даних мали централізовану, ієрархічну структуру. Наприкінці 50-х і особливо в 60-і рр. багато організацій розпочали процес децентралізації прийняття управлінських рішень, який пов'язаний з поширенням сфер діяльності організацій (масштабів), зростанням складності ринку і ринкових відносин, ускладненням правових, політичних і економічних умов зовнішнього середовища. Проектні основи ІС розвивалися в напрямі створення багатовикористовуваних систем на лінії ЕОМ, а потім однокористувачьких на ПК. Обчислювальні системи еволюціонували від великих центральних обчислювальних комплексів (ЦОК) в оточенні багатьох терміналів, до розподілених систем обробки даних, що базувалися на комбінації великих ЕОМ, міні та мікроЕОМ і каналів передачі даних.

У 80-ті рр. організаційна децентралізація поширювалася. Обчислювальні системи трансформувалися в мережеві структури (мережі ЕОМ).

Впродовж цього періоду виникли мови обробки даних четвертого та п'ятого поколінь і програмне забезпечення для ПК, орієнтоване на кінцевого користувача. Ставали дедалі спроможними самостійно розроблені програмні додатки. Кінцеві користувачі дістали можливість контролювати хід розробки ІС. Децентралізація ІС і поширення тенденції автоінформатизації кінцевих користувачів (співробітників організацій на різних рівнях організаційної структури), підготовлену розвитком програмного забезпечення на базі "дружних інтерфейсів" і прозорих стратегій організації, сприяли переходу до системи УІР. Стосовно прикладних завдань ІС постає необхідність всебічної, глибокої і детальної розробки процедур обро-

бки інформації. Завдання проектування ІС змістилися у бік планування взаємодії, застосування, контролю та захисту інформації (тобто суто інформаційно-управлінських функцій).

Інструментальні засоби проектування ІС також змінюються від мов високого рівня (третього покоління, наприклад - Кобол, Фортран) до їх поєднання з мовами управлінських БД і моделювання (мовами четвертого покоління).

У період формування підходу до інформаційного управління як до інформаційного менеджменту наприкінці 80-х рр. роль цих засобів зростає, особливо для вирішення питань підготовки управлінських рішень, інформаційного пошуку і телекомунікацій. Зростає роль методів штучного інтелекту (ШІ), експертних систем (ЕС). Визначилася тенденція переходу до інформаційних технологій п'ятого покоління.

Поступово змінюється підхід до використання інформації. При переході від системообробки документів до ІСУ, сфери рішення прикладних завдань поширювалися горизонтально, охоплюючи такі функції, як управління фінансами в межах усієї організації, маркетинг, аналіз використання кадрового потенціалу організації. Тому ІСУ перетворювалися в системи УІР, зростає потреба в ефективному зв'язку ІС зі службами стратегічного планування, розробці загальної науково-технічної і виробничої політики організації. Виникає потреба доповнити первинні джерела даних та інформації, що оброблялися, та зовнішні фонди і БД, застосовуючи системи передачі даних і мовного зв'язку.

Склад інформації і структури таких даних також змінився, набув форми числових, статистичних даних економічного характеру, бібліографічної інформації для обробки будь-яких текстів (технологія гіпертексту).

У ході еволюції кожний із підходів до інформаційного управління не замінює попередній, його процедури та технологічні надбання, а поширює масштаб та інтегрує всі функції системи і технології управління.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Громов Г.Р. *Очерки информационной технологии*. - М.: Инфоарт, 1992. - 336 с.
2. Lee D. R. *The evolution of information systems and technologies* // *Sam Adv. Manag. G.* - 198. - V. 53, № 3. - p. 17-23.
3. Sangway D. *Government approach to information management* // *Aslib Proc.* - 1989. - V. 41, № 5. - p. 179-189.

Надійшла до редколегії 10.03.2000

УДК 65.011.56

С.О. АРЧАКОВА

ТЕХНОЛОГІЇ ІНТЕРНЕТ В БІБЛІОТЕКАХ

Наводяться вимоги до автоматизації бібліотек в умовах бурхливого розвитку Інтернет. Порівняно з автоматизацією бібліотек у США відбиті вимоги до комплектування електронного фонду бібліотек, аналізуються цілі та завдання електронних видань, зміни в каталогізації та нові засоби роботи з користувачем

У процесі перетворень, що відбуваються в Україні, бібліотеки як сховища знань та інформації, неухильно підвищують свою значимість. Процеси впровадження засобів сучасної обчислювальної техніки і нових інформаційних технологій у цю сферу людської діяльності інтенсивно просуваються, незважаючи на нестабільну економіку країни та інші проблеми, пов'язані зі становленням держави.

Нині бібліотеки передусім орієнтуються на користувача, а не лише формують свої фонди. Це дуже показове переорієнтування центрів ваги у внутрішньобібліотечній діяльності. «Орієнтація на користувача» стає основою стратегії і тактики як процесів комплектування бібліотечних фондів, так і обслуговування читачів. Останнє означає, що без автоматизації, зокрема комплексної, не обійтись, оскільки лише остання спроможна забезпечити вирішення завдань оптимального формування, використання та управління фондами, а також створити користувачам комфортні умови роботи з інформацією і першоджерелами.

Як і в інших сферах людської інформаційної діяльності, бібліотечній практиці властиві всі основні **переваги автоматизації**:

- **усунення** рутинних операцій, неминучих при обробці інформації (особливо масової);
- істотне прискорення процесів обробки і перетворення даних;
- підвищення точності облікових і звітних даних;
- **розширення** можливостей організації і різнобічного використання інформаційних ресурсів завдяки використанню високоорганізованих структур даних і систем управління ними;
- **звільнення** часу співробітників для вирішення творчих завдань.

Як свідчить досвід останніх років, розвиток і впровадження автоматизації у наших бібліотеках відбувається бурхливо і часто впевнено спростовує прислів'я «ціль виправдує засоби». При 100-процентному оснащен-

ні зарубіжною обчислювальною технікою часто не досягають спрацьованості (за дуже рідкісним виключенням) закордонні системи бібліотечної автоматизації. Починаючи створювати власне програмне забезпечення, бібліотеки ризикують затягнути їхню розробку на багато років, марно витрачають час, численні кошти і засоби та дискредитують саму ідею автоматизації. Але найголовніше, ситуація, коли бібліотеки одного міста створюють власні автоматизовані бібліотечно-інформаційні системи і не обмінюються даними між собою, призводить до того, що без такого обміну даними бібліотеки не можуть економити засоби автоматизації. На думку начальника відділу розвитку мереж і MARC-стандартів Бібліотеки конгресу США Саллі Маккаллум, така ситуація спостерігалася в Америці в 70-х початку 80-х рр. Потім у США сформувалася розгалужена система продажу вдосконалених бібліотечних систем і бібліотекарі зрозуміли, що дешевше купити систему, ніж її винайти самостійно. Це значно заощаджує кошти, тому що розробники систем їх самі і удосконалювали, а бібліотекарі одержували готову продукцію. Нині в Америці немає жодної бібліотеки, яка б розробляла власну систему. На Заході існують понад 2000 видів різноманітних систем бібліотечної автоматизації, що можна адаптувати для наших бібліотек.

При впровадженні автоматизованих бібліотечно-інформаційних систем необхідно *дати відповідь* на такі запитання:

1. Які цілі автоматизації (близькі і довгострокові);
2. Які завдання (функціональні, користувальні, інформаційні) повинні забезпечуватися системою, чим визначається їх доцільність (техніко-економічне обґрунтування)?
3. Які процеси, операції, види діяльності має виконувати нова технологія?
4. Назвати загальну організаційну структуру системи, її внутрішні та зовнішні зв'язки.
5. Вимоги до засобів автоматизованого забезпечення (у т.ч. програмних і технічних) окремих функціональних ланок?
6. Які витрати будуть потрібні й у які строки?
7. На вплив яких чинників (негативних, або позитивних) слід зважати в процесі створення і впровадження системи?
8. Визначити план створення і розвитку системи по етапах.

Сформулювавши відповіді в підсумковому документі, можна вважати, що Ви розпочали створення системи. Обов'язковими повинні бути такі **етапи**: оснащення достатньою кількістю техніки (2-3 комп'ютери для районної бібліотеки); навчання співробітників бібліотеки; придбання налагоджених пакетів прикладних програм бібліотечної автоматизованої системи; освоєння роботи з відділами комплектування й обробки книги, обслуговування читачів; створення електронного каталога книжкового фон-

ду бібліотеки і бази даних читачів. Надалі необхідно розвивати автоматизовану систему в напрямі автоматизації рутинної праці в інших відділах бібліотеки; розширювати інформаційні послуги населенню.

Завдання етапу автоматизації – створення автоматизованого робочого місця (АРМ) відділу платних послуг, що дозволить точніше точно здійснити контроль за наданням платних послуг, оформляти різноманітні звітні документи відділів, що сприятиме вдосконаленню праці.

На *третьому* етапі необхідно впроваджувати автоматичну обробку книг у АРМах обслуговування читачів (використання штрих-кодів на книгах і читачьких квитках), а також систему, що забезпечує цілісність книжкового фонду (використання сигнальних датчиків на книгах і устаткування входів у бібліотечні зали турнікетами), формувати фонди на нетрадиційних носіях (магнітні стрічки, гнучкі магнітні диски, CD-ROM диски), розвивати видавничу діяльність, удосконалювати рекламу бібліотечних послуг та ін.

У США автоматизація вузівських бібліотек спирається на фонд Мелона, який має на меті допомогти бібліотекам у впровадженні нової технології для комплектування фондів, а також збору, збереження і поширення наукової інформації. У першу чергу фінансуються конкретні роботи практичного характеру, що сприяють зниженню матеріальних витрат. При цьому основна увага приділяється використанню вже наявного програмного і технічного забезпечення, а не винаходженню нової техніки (наприклад мікросхем). Нижче наводяться стислі описи науково-дослідних проєктів, на здійснення яких деякі вищі навчальні заклади США отримали кошти з Фонду Мелона.

Масачусетський технологічний інститут (MIT). Ціль проєкту – створення нового журналу, що називається “Чикагський журнал з теоретичних питань електронно-обчислювальної техніки”, який видаватиметься винятково в електронній формі. Його готуватиме видавництво “MIT Press” за допомогою бібліотек інституту. Передбачається, що новий електронний журнал успішно конкуруватиме з іншими періодичними виданнями в даній галузі. Призначені для журналу статті подаватимуться мовою LATEX і розглядатимуться компетентною видавничою радою. Прийняті до публікації статті надходитимуть в сервер MIT із подальшим інформуванням передплатників про наявність нових робіт. Пошук статей можна вести за допомогою протоколу передачі файлів FTP (File Transfer Protocol) і таких пошукових систем, як Gopher, Netscape, Explorer та ін. Вартість підписки – 30 дол. Для індивідуальних абонентів і 125 дол. – для бібліотек без обмежень на засоби використання опублікованих статей.

Університет Джона Хопкінса. Видавництво університету випускає 40 наукових журналів, в основному до гуманітарних наук, і планує зроби-

ти їх доступними по Інтернет, цілком зберігши формат тексту, авторські і предметні покажчики, покажчики назв, підрядкові примітки й ілюстрації. Планується встановити гіпертекстові зв'язки зі змістом, підрядковими примітками й ілюстраціями. Деякі з цих журналів уже поширюються по Інтернет. Цей проект називається **“Проектом Мьюз”** і відрізняється від проекту Масачусетського технологічного інституту тим, що в даному разі мова йде не про нові, а про добре відомі в наукових колах журналах. Мета **“Проекту Мьюз”** полягає в тому, щоб друковані й електронні версії журналів були доступні одночасно, причому різниця в ціні має бути на користь електронної версії, вартість якої становитиме 90%, а обидві версії – 130% вартості друкарського видання. Під час реалізації проекту розроблена програма, що конвертує файли, підготовлені для видання друкарської версії журналу, у файли, які сформовані з використанням мови гіпертексту. Нью-Йоркський університет планує впровадити цілком інтегровану бібліотечно-інформаційну систему типу мультимедіа (**Fully Integrated Library Multi-media Information System**). З цією метою укладено контракт із фірмою GEAC на установлення бібліотечно-інформаційної системи, яка функціонує в середовищі ЮНІКС і в перспективі буде пов'язана з багатьма інформаційними ресурсами за допомогою пошукового протоколу Z39.50. В університеті планується створити каталог із покажчиками і меню системи, які допоможуть споживачам орієнтуватися в різноманітних ресурсах, зокрема в базах даних, що містять образотворчу, звукову і відео інформацію як додаткову до тієї, що вже існує нині, та об'єднують ці ресурси з каталогами, покажчиками і засобами, які забезпечують доступ до повних текстів документів.

Корнельський університет спільно з Мічиганським реалізує проект **“Створення Америки”**, мета якого – зберегти і зробити доступним за допомогою цифрової технології значну кількість першоджерел по історії США. На початковому етапі буде проведено сканування з подальшим наданням широкого доступу до 10 тис. монографій, що документують період із 1850 по 1877 рр. Загалом передбачається опрацювати 100 тис. томів, які містять матеріали за період із 1850 по 1950 рр. Здійснення проекту значно полегшується завдяки тому, що на публікації, котрі вийшли друком у ці роки, не поширюється чинність закону про авторське право. Сформована під час реалізації проекту цифрова бібліотека буде залучена до інтерактивних каталогів інших університетів.

Каліфорнійський університет у Берклі в співробітництві з видавництвом Каліфорнійського університету і Бібліотекою Берклі планує створити електронну видавничу систему для випуску електронних журналів і монографій по гуманітарних науках. Два з них – **“Література XIX ст.”** і **“Класична античність”** уже видаються. Протягом найближчих п'яти років пла-

нується випустити ще сім журналів і 16 монографій. Передбачається створити пошуковий апарат, а отримана в результаті база даних буде корисною для навчального процесу і наукових досліджень. Видання будуть доступні як на паперових, так і на електронних носіях, причому ціна електронної версії 70%, а електронної і друкарської – 120% ціни друкованого видання. Доступ до такої цифрової бібліотеки стане можливим в усіх (8) кампусах Каліфорнійського університету. Інші організації одержать доступ, купуючи одну ліцензію на всю електронну бібліотеку. Колумбійський університет надає доступ у мережевому режимі до різноманітних документів: довідкові видання (“Стисла енциклопедія Колумбії”, “Колумбійський словник цитат” та ін.); сто монографій, випущених видавництвом Оксфордського університету; видання видавництва “Саймон і Шустер”, які користуються попитом; різноманітні тексти, що входять у навчальні програми з гуманітарних дисциплін, наприклад, тексти грецькою і латинською мовами, а також основні роботи з філософії, релігії, історії. Тексти будуть із по бітовим відображенням і/або у форматі ASCII, а також закодовані за допомогою Стандартної універсальної мови SGML. Особливо старанно розроблений план виміру оцінки вартості проекту і використання цифрової бібліотеки, яка створюється. Вивчатимуться проблеми авторського права і розроблятиметься модель типової угоди між видавцями і створювачами цифрової бібліотеки, що дозволить досягти розумної поступки між необхідністю захисту авторського права і наданням доступу споживачам інформації.

Декілька установ на чолі з Мічиганським університетом беруть участь у проекті JSTOR, мета якого – переведення в електронну форму з по бітовим відображенням повних комплектів п’яти часописів з економіки і п’яти – з історії (від початку їхнього видання). До вересня 1995 р. скановано 750 сторінок. Видавці журналів уклали угоду з Фондом Мелона, згідно з якою слід розповсюджувати в електронній формі всі номери аж до 1990 р. Надалі угода буде поширена і на поточні номери. Внаслідок реалізації проекту JSTOR окремі організації зможуть одержати за помірну ціну комплекти журналів за всі роки, що дозволить перевести їхні аналоги на папері в депозитарії, де зберігання коштує дешевше, або просто списати, звільнивши місце в книгосховищі.

Університет Західних резервів Кейса планує створити спільно з Університетом Акрона хімічну наукову віртуальну бібліотеку. Університет Кейса виписує 443 хімічні журнали, а університет Акрона 393, причому передплата на 297 журналів дублюється. Кожний із цих університетів витрачає на передплату щорічно зайві 289 тис. доларів. Мета проекту – зекономити на цьому, забезпечивши віртуально миттєвий доступ до об’єднаного журнального фонду через наявні в кампусах обох університетів комунікаційні мережі. Основними елементами даної системи є уніфі-

кований пошук (на початковому етапі для цієї ролі придатний показчик змісту часописів “Current Contents” або показчик цитованої літератури “Science Citation Index”), фонди журналів і монографій на різних носіях і персональне устаткування для споживачів інформації. Від видавців передбачається одержати ліцензії на включення певних часописів і монографій.

Масачусетський технологічний інститут у співробітництві з Шекспірівською бібліотекою Фолджера планує продовжити роботи зі створення Шекспірівського електронного архіву. Нині до нього вже увійшли:

- 1) сучасні видання повних зібрань п'єс;
- 2) ранні видання п'єс із використанням для цих цілей видань, що зберігаються в Оксфордському архіві текстів;
- 3) записані в цифровій формі факсиміле ранніх видань “Гамлета”;
- 4) 19 кінофільмів на лазерних дисках, об'єднаних із текстами п'єс;
- 5) цифрові відображення 250 творів живопису періоду 1700-1899 рр., присвячених Гамлету;
- 6) коментар і критичні статті; розробляється також програмне забезпечення, що об'єднає електронні тексти з відповідними кадрами в кінофільмах.

На такому етапі реалізації проекту Оксфордські текстові архіви будуть об'єднані із сучасними виданнями, а також додані цифрові версії п'єс “Ромео і Джульєтта”, “Отелло”, “Король Лір” і 14 кінофільмів. Передбачається, що електронний архів стане основним посібником для проведення наукових досліджень, що дозволить зберегти оригінали і забезпечити доступ до великої кількості матеріалів.

Університет Еморі разом із видавництвом “Scholars Press” досліджує можливість видання електронних журналів по релігії. Передбачається включити такі журнали, як “Біблійна археологія”, “Критичний огляд книг із питань релігії” та ін. Журнали видаватимуться в електронній формі як додаток до друкованих видань і будуть доступними як бібліотекам, так й індивідуальним передплатникам у різних форматах по Інтернет, на компактних оптичних дисках, магнітних стрічках. Усі операції (надання, редагування і рецензування статей) виконуватимуть із застосуванням електронної техніки. На початковому етапі безкоштовний доступ до журналів матимуть усі бажаючі. Висновок: нові електронні технології уможливають безперешкодний доступ до віддалених інформаційних ресурсів і об'єднують ресурси, наявні в різних місцях і на різних носіях, що значно підвищить ефективність навчального процесу і наукової діяльності. Досягнення в сфері передавання інформації вже значно змінили навчальний і науковий світ. Проблема в тому, чи вистачить у бібліотек коштів на нову технологію в найближчі роки.

В Україні також необхідно, накопичуючи досвід і великі масиви інформації, одержувати доступ до телекомунікаційних каналів зв'язку, включатися в єдину інформаційну мережу. Адже величезним досягненням мереж є можливість здійснити доступ до віддалених баз даних, зокрема електронних каталогів найбільших бібліотек світу. Робиться це простим і надійним способом – за допомогою програми Телнет, коли при вході в мережу достатньо лише набрати електронну адресу бази даних (наприклад: *Locis.Loc.Gov* – адреса Бібліотеки конгресу США) і через декілька секунд можна здійснити пошук за основними параметрами, немов цей каталог міститься на жорсткому диску клієнта.

Зміни в бібліотеці як інформаційному закладі залежать від трансформації у сфері документальних комунікацій, оскільки нині всі значні збори орієнтовані насамперед на роботу з документальними масивами. Комп'ютеризація видавничих процесів сприятиме поширенню **електронної преси**. Переваги електронної преси – компактність зберігання інформаційного масиву, його оперативне відновлення, відносна дешевизна і надання користувачам таких додаткових можливостей, як сполучення тексту, звука і відеозображення, що забезпечує цьому зв'язку гарантію широкого розповсюдження. Тому незабаром перед бібліотеками поставнуть проблеми надання доступу читачам до всього інформаційного потенціалу глобальних мереж. Бібліотеки, маючи можливість одержувати значну частину інформації з віддалених бібліотек інформаційних центрів або безпосередньо з видавництв, повинні внести серйозні корективи у систему своєї традиційної роботи, багато в чому модернізувавши головні нині принципи бібліотечної діяльності.

Насамперед потрібно розширити надання абонентам послуг – від можливості користуватися документними масивами, що зберігаються в бібліотеці, до одержання доступу до всього гігантського потенціалу інформаційним усесвітом, включаючи науково-технічну, гуманітарну, комерційну, дозвілєву і будь-яку іншу інформацію, незалежно від форми надання, віддаленості джерела. Бібліотека таким чином перетвориться в заклад, що забезпечує доступ до документів, у заснування, що здійснює доступ до всієї інформації. Впровадження в бібліотеки нових комунікаційних технологій призведе до серйозних змін в політиці комплектування, зокрема, почнеться поступова відмова від придбання видань, які швидко застарівають, наприклад, через одержання інтерактивного доступу до бібліографічних баз даних. З цієї причини вже нині виникає можливість відмовитися і від придбання малочитаних матеріалів на паперовому носії, оскільки за необхідністю бібліотека буде спроможна забезпечити доступ до цих документів у формі комп'ютерних файлів. Це дозволить значно зменшити фінансові витрати на придбання видань і раціонально викорис-

товувати площі книгосховищ. У перспективі, із масовим розвитком електронних видань, відбудуться зміни безпосередньо у філософії бібліотечної роботи, зокрема, зсув акценту з принципу володіння документом на принцип можливого доступу до нього за вимогою. Природно, ці зміни зумовлять перепрофілювання діяльності відділів бібліотек, оскільки комп'ютерні телекомунікаційні мережі призведуть до зміни бібліотечного технологічного циклу. З переходом до централізованої або кооперованої каталогізації, що полягає в зосередженні повної каталогізації нових видань в одному або в декількох значних центрах і наступному розподілі описів за допомогою комп'ютерних мереж по бібліотеках, цілком зміниться діяльність відділів обробки. Трудомісткий і відповідальний процес каталогізації буде зведений до пошуку опису в віддаленій базі даних і його розвантаженню в електронний каталог своєї бібліотеки. У зв'язку з розширенням спектра інформаційних джерел посиляться значення консультаційної роботи з користувачем, і, навпаки, традиційні видача і приймання літератури будуть значною мірою скорочені. Все це закономірно приведе до зміни організаційно-функціональної структури бібліотеки як установи, що лише віддалено нагадуватиме сучасну бібліотеку.

Таким чином, автоматизація інформаційних процесів у бібліотеках (впровадження АБІС) дозволить забезпечити:

- скорочення трудовитрат на виконання технологічних операцій, пов'язаних із комплектуванням, веденням, експлуатацією фондів і баз даних, довідково-інформаційним обслуговуванням та інформаційним забезпеченням користувачів системи, а також скороченням штатного складу співробітників бібліотеки;
- розширення спектра послуг, зокрема тих, що надаються користувачам завдяки впровадженню в роботу бібліотек нетрадиційного для них інформаційного забезпечення і довідкового обслуговування, пов'язаних із підготовкою, веденням і оперативним наданням реферативної, гіпертекстової, повнотекстової і фактографічної інформації;
- забезпечення оперативного доступу до баз даних і фондів інших організацій (зокрема до тих, що мають територіальну або державну приналежність);
- надання користувачам і зацікавленим організаціям спеціальних і, як правило, платних послуг, пов'язаних із забезпеченням доступу до своїх інформаційних ресурсів;
- підвищення рівня інформаційного забезпечення і довідково-інформаційного обслуговування користувачів за показниками «оперативності», «повноти», «точності», «достовірності»;
- підвищення комфортності роботи користувачів і персоналу бібліотек.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Азгальдов Э.Г. Интернет: возможности и перспективы для библиотек (обзор) // Б-ки за рубежом. – 1995. – № 2-3. – С.35-42.
2. Салли Маккаллум. Автоматизация в России будет развиваться так же, как и в Америке. // Библиотека. – 1997. – № 1. – С. 16-21.
3. Сизов В. Пакет программ из Демитрова // Библиотека. – 1996. – № 6. – С. 36-38.
4. Степанов В. Информационная эра: завтра? Сегодня? Сейчас? // Библиотека. – 1996. – № 7. – С.44-46.
5. Шрайберг Я. Снимите розовые очки. // Библиотека. – 1996. – № 10. – С.20-23.
6. Шрайберг Я.Л., Воройский Ф.С. Автоматизированные библиотечно-информационные системы России: состояние, выбор, внедрение, развитие. – М.: Либерия, ГПНТБ России, 1996. – 273 с.

Надійшла до редколегії 20.04.2000

УДК 025.4.036:681.3]:61

Т.Г. ЖУЛІД

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ НАУКОВО-МЕДИЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ У ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ

Розглядаються ресурси науково-медичної інформації на сучасному етапі, доступ до яких має провідну роль у вирішенні проблем медичної науки і охорони здоров'я

Сучасне ефективне інформаційне забезпечення фахівців неможливе без використання інформаційних масивів, які розповсюджуються в електронній формі. Вивчення інформаційного документного потоку, інформаційних центрів, засобів доступу і алгоритмів пошуку в телекомунікаційних мережах сприяє повнішому використанню науково-інформаційних ресурсів.

Серед галузевих бібліографічних баз даних (БД) медико біологічного профілю найзначнішими є бази даних:

- BIOSIS – 11,6 млн. записів (www.biosis.org);
- MEDLINE – 9,7 млн. записів (www.nlm.nih.gov);
- EMBASE – 7,4 млн. записів (www.elsevier.nl).

Реферативно-бібліографічна база даних Medline (Національна медична бібліотека США) доступна в Інтернеті на Web-вузлі цієї бібліотеки (<http://www.nlm.nih.gov/databases/freemedl.html>), на серверах компаній Health-

Gate Data Corp (<http://www.healthgate.com/HealthGate/MEDLINE/Serch.shtml>) і Health World OnLine (<http://www.healthy.net/library/search/medline.html>). Найзручнішим є пошук на сервері Health World OnLine.

База даних Medline пропонує комп'ютерний доступ до інформації, яка міститься у друкованих аналогах "Index Medicus", "Index to Dental Literature", "International Nursing Index".

База даних створюється з 1966 р. через автоматизовану обробку інформаційного масиву з використанням спеціальної системи MEDLARS (Medical Literature Analysis and Retrieval System), до якої також входять бази даних і банки даних, запропоновані Національною медичною бібліотекою США. International Medlars Centers – мережа автоматизованих центрів з прямим доступом до інформації Національної медичної бібліотеки США. З 1971 р. система працює у діалоговому режимі. MEDLINE охоплює майже 4-тисячі назв біомедичних журналів із 70 країн світу. Мова системи MeSH (Medical Subject Headings). База даних доступна для користувачів у режимі on-line на CD-ROM. Очевидно, що робота з MEDLINE на CD-ROM є значно дешевшою, не треба платити за телекомунікаційні послуги. База даних поповнюється щотижня. MEDLINE надає інформацію з теоретичної та клінічної медицини, стоматології, охорони здоров'я, соціальної медицини, фармакології, біології, біофізики, генетики та ін. Джерелами інформації є книги, статті, дисертації, матеріали конференцій та ін. Меню бази даних дозволяє здійснювати комбінований пошук за ключовими словами, датою та мовою публікації, предметними рубриками з використанням модифікаторів, бібліографічними полями.

Бібліографічна база даних EMBASE є аналогом друкованого видання EXCERPTA MEDICA (Нідерланди). Створюється з 1974 року, налічує 7,4 млн. записів з медицини, біології та фармакології, токсикології, охорони здоров'я та ін. База даних поповнюється щотижня, охоплює 3,800 журналів з 70 країн, монографії, матеріали симпозіумів, конференцій, дисертацій та ін. Видається серія CD-ROM Excerpta Medica за різними розділами медицини: кардіологія, анестезіологія, гастроентерологія, неврологія, психіатрія та ін. Пропонується повне реферування найважливіших журналів по токсикології та забрудненню навколишнього середовища.

Значним джерелом інформації з біології та біомедицини є база даних BIOSIS/PREVIEW/SRN. Створюється база даних Biological Abstracts Inc (BIOSIS, California, USA) з 1969 р. і налічує 11,58 млн. записів. База даних представлена в системі STN International (Міжнародна мережа науково-технічної інформації) єдиним файлом BIOSIS і містить інформацію, яка охоплює практично всі біологічні дисципліни: анатомію, біохімію, біофізику, біотехнологію, вірусологію, генетику, імунологію, мікробіологію, фармакологію, фізіологію, цитологію, екологію та ін., а також суміжні і

прикладні галузі біології та медицини. Для поповнення БД використовуються статті з періодичних і продовжуваних видань, оглядові видання, технічні звіти, матеріали праць симпозіумів, конференцій, книги, стислі повідомлення, а також інформація про патенти США. БД поповнюється щотижня, охоплюючи видання майже зі 100 країн. База даних BIOSIS забезпечує випереджаюче інформування, надаючи доступ до науково-технічної інформації до виходу друкованих аналогів, а строк з моменту публікації документа і появою в БД - 3-6 місяців. Службою BIOSIS розроблена система тематичних кодів для індексування документів. Для назв хімічних речовин використовуються реєстраційні номери CAS Registry Number, які розроблені інформаційною службою Chemical Abstracts Service, USA.

Реєстраційний номер CAS - це цифровий код, що надається хімічному сполученню: 50-78-2 (aspirin).

Пошук документів здійснюється за всіма бібліографічними полями, що прийняті в STN INDEX SEARCHING (Index allbib): за назвою документа, за автором, за місцем роботи автора, за видом, назвою та ін. елементами джерела, за роком і мовою публікації. Тематичний пошук проводиться за ключовими словами в назвах і рефератах публікацій, за предметними рубриками, реєстраційними номерами CAS, біосистематичними і тематичними кодами [1].

Заслугує на увагу американська реферативна база даних "Current Contents", яка охоплює понад 93% наукових видань (журналів, книг, наукових праць та ін.) з 231 галузі знань. Це найповніше світове багатогалузеве джерело наукової інформації. Створює БД Інститут наукової інформації США (ISI).

Інформація ISI випереджає вихід журналів на папері, тому що редактори журналів надсилають реферати статей до ISI на магнітних носіях ще до друку журналів. Інститутом проблем реєстрації інформації ІПРІ НАН України налагоджені ділові контакти з ISI.

ІПРІ НАН України отримує та накопичує інформацію світової багатогалузевої бази даних "Current Contents" з жовтня 1994 року. Вся ця інформація передається щоденно по мережі електронної газети "Все-Всім", що транслюється на першому каналі Українського телебачення. З 1997 року ІПРІ НАН України почав видавати інформацію бази даних "Current Contents" на компакт-дисках. Користувачам пропонується будь-яка комбінація з 50 томів компакт дисків, щорічно, щомісячно, щоквартально. ІПРІ НАН України надає можливість передплатнику замовити ксерокопію повного тексту статті. Кожний реферат у БД має адресу автора статті. ІПРІ додатково до електронної розсилки в комп'ютерній газеті "Все-Всім" з 1996 р. розповсюджує світову наукову інформацію з "Current Contents" ISI

(USA) у друкованій формі. Назви статей рефератів подаються англійською та українською мовами, текст реферату – англійською. Розділ С “Клінічна медицина” містить 9 томів з інформацією з 37 медичних галузей знань.

Безліч біомедичних баз даних пропонують спеціалізовану інформацію за окремими темами: “Current opinion journals”, “Drug information”, “European pharmacopoeia” та ін.

Національна медична бібліотека США (NLM) створює бібліографічну БД AIDSLINE з 1980 р. БД налічує майже 180 тис. записів, містить водночас клінічну та науково-дослідницьку інформацію з журнальних статей, матеріалів конференцій, технічних та урядових звітів. Пошук здійснюється за всіма бібліографічними полями, CAS Registry Number, предметними рубриками. База даних надає біомедичну, епідеміологічну, онкологічну та іншу інформацію стосовно СНІДу, в БД включаться інформація з інших баз даних, наприклад з MEDLINE. Для тематичного пошуку БД підтримує чотири онлайнових тезауруси: Chemical Name, Controlled Term, Controlled Term 95 и MeSH Tree Number fields.

Реферативно-бібліографічна БД CANCERLIT створюється з 1963 р. Національним Інститутом Раку США. БД містить більше 1.4 млн. записів з клінічної та експериментальної терапії, хімічні, вірусні та ін. відомості про канцерогени, біохімію, імунологію, фізіологію, охорону здоров'я, фармакологію, токсикологію. БД відбиває інформацію за різними аспектами захворювання: етіологія, терапія, діагноз та ін. Джерелами інформації є книги, журнальні статті, матеріали конференцій, урядові звіти, наукові доповіді. База даних підтримує три онлайнових тезауруси, які надають можливість здійснювати тематичний пошук: Chemical Name, Controlled Term fields, MeSH Tree Number fields.

Через “HealthGate MEDLINE” можливий вільний доступ до БД: AIDSDRUGS, AIDSLINE, AIDSTRIALS, BIOETHICSLINE, CANCERLIT, HealthSTAR, MEDLINE.

З 1996 р. Міжнародна мережа наукової і технічної інформації STN International відкрила спеціальний WWW-сервер баз даних STN Easy. Ця глобальна комп'ютерна мережа зорієнтована на обслуговування наукових організацій та розробників наукоємної продукції. Кількість баз даних, що підтримуються – понад 180; кількість країн-учасниць – понад 70 [2].

OVID Technologies Inc. забезпечує доступ до бібліографічних і повнотекстових БД наукових біомедичних досліджень, підтримує понад 90 БД.

Значна кількість медико-біологічних журналів мають свої вузли або сторінки в ІНТЕРНЕТ, на яких можливе одержання повнотекстової інформації, рефератів, а також одержати інформацію для передплатників.

З вересня 1999 р. система Link (Springer Verlag) відкрила доступ для бібліотек України, які зареєстровані членами Консорціуму (в Харкові це

бібліотеки ХДМУ, УФА, ЦНБ ХДУ, ХДАМГ, ХДТУР та ін.). Система забезпечує доступ більше ніж до 400 журналів видавництва Springer Verlag та деяких його партнерів. Пошук і отримання бібліографічної інформації безплатні для всіх користувачів ІНТЕРНЕТ. Повні форми статей у форматах PS чи PDF доступні лише членам Консорціуму.

Заслуговує на увагу система ADONIS, яка заснована як науково-дослідна установа за участю наукових, технічних і медичних видавництв. Нині це 850 журналів (70 видавництв), які вийшли з 1991 р. (7,5 млн. статей). Щорічно обсяг документів збільшується на 1 млн. статей. Система є комбінацією бібліографічно-реферативної пошукової системи і архіву повних електронних еквівалентів друківаних наукових публікацій (містить графічні матеріали).

У Росії найпоширенішою бібліографічною базою даних з медицини є БД “Российская медицина” (з 1988 р.), яка надає інформацію про статті з наукових журналів, збірників статей, книги, дисертації, автореферати, депоновані рукописи, неопубліковані переклади та ін. Пошук можливий за різними елементами бібліографічного запису: заголовком, автором, джерелом, предметними рубриками. БД містить 400 тис. записів.

ВІНІТІ РАН (<http://www.viniti.msk.su>) у поліграфічній і електронній формах видає інформаційний збірник “Российские научные технологии: Медицина и здравоохранение”, реферативні збірники “Новости науки и техники”, серію “Медицина”, реферативні журнали, в яких публікуються реферати наукових статей з періодичних видань і видань, що продовжуються, анотації на книги, дисертації, депоновані наукові праці, патентні документи та ін. за важливими напрямками експериментальної і клінічної медицини та біомедицини.

Крім баз даних ВІНІТІ, створюється БД НДР ВІНІТІ “ЦЕНТР” і НПО “Медсоцэкономинформ” (БД “Договор”), БД “Медстат” (ГЦВ Минздрава РФ), електронні матеріали для забезпечення навчального процесу (Методичний центр з безперервної освіти) та ін. [3]

В Україні з 1999 р. Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського (НБУВ) спільно з Інститутом проблем реєстрації інформації НАН України (ІПРІ) розпочали видання оновленого за змістом і структурою Українського реферативного журналу “Джерело”, який виходить у 3-х серіях і охоплює наукові видання, що вийшли друком в Україні з усіх галузей знань. Серія I – “Природничі науки. Медицина”. Крім публікацій з періодичних видань, в УРЖ “Джерело” відображаються монографії, збірки наукових праць, матеріали наукових конференцій, автореферати дисертацій, продовжувані видання.

Дані про книги українських видавництв можна знайти в каталозі “Книги України” (www.idea-ltd.com), у мережі Інтернет відкрито вільний

доступ до баз даних “Періодичні видання Росії та інших країн” та “Книги Росії” з можливістю пошуку і оформлення замовлення. Випуск каталогів здійснюється фірмою “ІДЕЯ” (м. Донецьк) [4].

З 1995 р. Російська книжкова палата випускає каталог “Книги в наявності та друку” в друкованій і електронній формах, який має чотири розділи: книги в наявності та продажу; книги, що плануються до видання; видавничі та книготорговельні організації; зарубіжні видання в наявності та ті, що друкуються. До бібліографічних описів книг додаються анотації. У 1999 р. в Україні вийшов друком каталог “Книги в продажу” (Книжкова палата України). Періодичність каталога – двічі на рік. Кожний випуск містить близько 2000 назв наукової, навчальної, довідкової та ін. літератури [5]. Основним джерелом систематичної інформації про нові видання України є видання державної бібліографії і покажчик “Нові видання України” Книжкової палати України. У 1999 р. розпочато випуск щоквартального державного бібліографічного покажчика “Літопис авторефератів дисертацій”.

З 1993 р. Український центр наукової медичної інформації і патентно-ліцензійної роботи МОЗ України (Укрмедпатентінформ) розпочав випуск українського “Медичного реферативного журналу”. Починаючи з 1998 р. підключення та робота в режимі “on-line” забезпечили Центру можливість отримання необхідної інформації з БД та бібліотечних каталогів, які зберігаються на серверах усього світу. Центр провів відповідну реєстрацію і є постійним споживачем інформації сервера MEDSCAPE (<http://www.medscape.com>) за такими напрямками:

1. СНІД; 2. Кардіологія; 3. Гастроентерологія; 4. Організація охорони здоров'я; 5. Внутрішні хвороби; 6. Інфекційні захворювання; 7. Медична практика; 8. Онкологія; 9. Ортопедія; 10. Педіатрія; 11. Фармакотерапія; 12. Первинна медична допомога; 13. Захворювання органів дихання; 14. Психіатрія; 15. Хірургія; 16. Урологія; 17. Здоров'я жінок; 18. Молекулярна медицина; 19. Оториноларингологія [6].

Державне патентне відомство України з 1993 р. видає офіційний бюлетень “Промислова власність”. З 1997 р. видається реферативний журнал “Депоновані наукові праці”, який містить реферати і бібліографічні описи монографій, статей, оглядів, матеріалів конференцій, з'їздів, що депоновані в Державній науково-технічній бібліотеці України.

Пошук медично-наукової інформації в електронних каталогах, базах даних бібліотек і інформаційних служб, електронних журналах сприяє одержанню оперативної інформації для наукових досліджень. Слід зазначити, що найінформативнішими є зведені каталоги OCLC www.oclc.org, каталоги наукових бібліотек, каталоги бібліотек університетів.

Високої оцінки заслуговують Web-сервери Національної медичної бібліотеки (USA): <http://www.nlm.nih.gov>; Державної центральної науково-медичної бібліотеки (Москва): <http://www.scsml.rssi.ru/menurus.html>; Державної публічної науково-технічної бібліотеки Росії: <http://www.gpntb.ru>.

У Державній науковій медичній бібліотеці МОЗ України електронний каталог за станом на 1 березня 1999 р. містив 10 тис. бібліографічних записів. У бібліотеці створено БД за тематикою Чорнобильської катастрофи, а також медичної україніки та ін. Читачі бібліотеки мають доступ до багатьох БД з медицини.

Вивчення світових медичних інформаційних ресурсів, їх ефективне використання необхідні для забезпечення інформаційних потреб медичної галузі. Наступним кроком є системний аналіз інформаційного документного потоку, створення спеціалізованих проблемно-орієнтованих баз даних.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Палева Н.С. Поиск информации по биологии и биомедицине в базе данных BIOSIS PREVIEW/S/RN. - М, 1994. - 42 с.
2. STN INTERNATIONAL Databases in Science & Technology - 1998.- December.-57 с.
3. Логинов Б.Р. Медицинская библиотека – информационные технологии // Врач. - 1999. - № 5. - С. 40.
4. Свиридов В. Каталог книжкових видань України – існує // Вісн. Кн. палати. - 1999. - № 10. - С. 12-14.
5. Блощицька Г. Світовий досвід створення інформаційних систем книгорозповсюдження і стан його впровадження в Україні // Вісн. Кн. палати. - 1999. - № 10. - С. 14-16.
6. Литкевич О.М. та ін. Ідеологія комп'ютеризації інформаційних процесів у Центрі наукової медичної інформації та патентно-ліцензійної роботи МОЗ України // Комп'ютерні технології у науковій медичній інформатизації: Зб. наук. праць. – К.: Укрмедпатентінформ. – 1999. - С. 85-99.

Надійшла до редколегії 16.02.2000

5

Бібліотечно-інформаційна
та культурологічна освіта

УДК 008+37

В.М. ШЕЙКО

ГУМАНІЗАЦІЯ ОСВІТИ І КУЛЬТУРИ

Проаналізовано сучасні проблеми гуманізації освіти і культури, запропоновано нову системну ієрархію цінностей культур та найновіші орієнтири в становленні культури особистості

Головна особливість періоду історичних перетворень в Україні полягає в переході від авторитарного типу суспільних відносин до демократичного. Цей процес потребує, зокрема, перегляду всієї системи підготовки молодого покоління – суб'єкта громадського життя - до вступу в майбутню дорослу діяльність.

За радянських часів у нашій країні сформувалася імперативна педагогіка. Вона була розрахована на “середнього” учня (студента) і готувала агента виробництва, незважаючи на його особисті якості. Зміни в суспільстві спричинили і зміни в системі освіти. На зміну парадигмі освіти як індустрії освітніх послуг нині приходить нова *парадигма освіти* як педагогічного процесу. Сучасне українське суспільство потребує того, щоб в економіку, політику, науку, управління прийшло покоління, *орієнтоване на гуманізм, духовні цінності, пріоритетність культури*.

Гуманізація освіти. Не випадково так часто в останні роки вживається термін *гуманізація освіти*. Але що під цим розуміти? Аналіз науково-педагогічної літератури дає підстави стверджувати, що часто характерним є уявлення про гуманізацію освіти лише як про її *гуманітаризацію*, збільшення в структурі навчального часу кількості гуманітарних дисциплін. Проте, як свідчить досвід, це тупиковий напрям. Зважаючи на те, що введення нових гуманітарних курсів, як звичайно, не супроводжувалося коригуванням змісту основних предметів, то стають очевидними причини навчального перенавантаження і зниження рівня загальноосвітньої і професійної підготовки.

Вважатимемо, що основною вимогою гуманізації сфери освіти (всіх її ступенів) повинно стати *формування такого світогляду, що містив би єдине інтегроване знання, яке б визначало і культурний рівень людини, і найповніше відповідало інтересам його глобального виживання*.

Уже в середині 60-х р. західні теоретики і методологи освіти дійшли висновку, що “*всі важливі проблеми суспільства можуть бути вирішені лише завдяки розвитку соціальних досліджень, які є запорукою подолання труднощів розвитку суспільства*” [1]. Як одна з причин цих труднощів

називалася ідеологія технократизму. У технократичній свідомості наука і технологія є символами необмежених можливостей, мають характер панацеї, тобто наука і технологія у технократичній свідомості предстають у вигляді своєрідних утопічних абсолютів.

Але ця утопія, як і будь-яка інша, на практиці призвела до сумного результату. *“З амбіцією Прометей приступивши до підкорення природи, - відзначав відомий філософ Р. Арон, - людина фактично почала маніпулювати природою і стрімко рушила у безвихідь, з якої її може вивести лише гуманізація знання”* [2]. Через гуманізацію освіти розкривається людська сутність кожної науки. Тлумачення *гуманізації освіти як розкриття людської сутності будь-якої науки* свідчить, що система освіти, виховання і культурного росту будь-якої країни може вирішити цю проблему лише спільними зусиллями представників усіх галузей знань.

Тієї ж думки дотримується й ЮНЕСКО [3], стверджуючи, що традиційно людина намагалася зрозуміти реальність, розбиваючи її на різноманітні дисципліни і відокремлюючи процес розуміння від дії. Але нині все в більшому ступені будь-яка проблема потребує знань з цілої низки дисциплін. Спроможність бачити ситуацію в *цілісності і взаємозв'язку її складових* є найважливішим, дійсно необхідним засобом доступу до знання і ліквідації розриву між знанням, як абстрактним узагальненням (типово навчальний підхід), і реальністю умов людського існування. Якщо додати, що глобальні проблеми сучасності в будь-якій сфері діяльності вивели на перший план питання етики і культурного росту, стане зрозумілим об'єктивний характер інтересу до проблематики освіти в контексті культури і цивілізації.

Освіта і культура. Завужений підхід до науки мав руйнівний вплив як на природу, так і на освіту. А. Швейцер побачив у вузькій спеціалізації усіх сфер людської діяльності і особливо науки явну загрозу як для окремої людини, так і для духовного життя суспільства загалом. *“Вже дає про себе знати і те, - писав він, - що молодь навчають люди, які не відрізняються достатньою універсальністю, щоб розкрити перед нею взаємозалежність окремих наук і намітити горизонти в їхніх природних масштабах”*. При подібному підході навколишній світ перестає сприйматися суб'єктом як світ, де діють лише “об'єктивні закони”, і кожний його елемент виконує свою задану функцію в існуючому незалежно від чиєї б то не було суб'єктивності великому механізмі. Світ для суб'єкта стає простором опредмечених суб'єктивностей, в якому за всяким елементом зовнішнього світу є моменти світу внутрішнього.

Отже, не потребує додаткового обґрунтування доцільність серйозного поглиблення у всій системі освіти і виховання, *загальнокультурної підготовки молодого суб'єкта як способу формування високої професійної*

культури майбутніх членів суспільства. Ця необхідність зумовлена низкою причин, серед яких варто виділити три. *По-перше*, зростання соціальної ролі культури в сучасному світі. *По-друге*, нагальна потреба підвищення культурного рівня всіх членів суспільства. І, нарешті, *по-третє*, якщо спеціалізована освіта залишає в тіні моральний аспект виховання, то загальнокультурне знання спрямоване на розкриття сутнісних сил людини, її внутрішнього багатства.

Світ культури безмежний. Цей вислів не образний. Він, можна сказати, кількісний. Щорічно в інформаційно-культурний обіг вводяться тисячі нових найменувань книг, сотні живописних, музичних, скульптурних творів... Не будемо говорити про сферу наукової діяльності, де збільшення знання і накопичення досвіду (культура і цивілізація є асоційованим накопиченим досвідом людства) останнім часом здійснюється просто фантастичними темпами. Розвиток цивілізації привів до того, що за порівняно короткий строк людство зробило величезний ривок уперед в оволодінні таємницями природи і їх практичному використанні. За роки останніх НТР обсяг наукової інформації перевершив усе, що було зроблено наукою за тисячоліття її існування, і продовжує беззупинно збільшуватися [5]. Сумарний обсяг знань, який набуло людство, у сучасних умовах подвоюється в середньому один раз на десять років. Якщо на ранніх етапах людства для подвоєння накопиченого досвіду були потрібні спочатку тисячоліття, а потім століття, то нині через десять років люди знатимуть вдвічі більше того, що вони знають нині.

Перший висновок суто педагогічний: на межі ХХІ ст. перед людством постала *проблема створення принципово нової філософії та, відповідно, методики освіти*. Нам (людству) необхідно змінювати самі вихідні принципи навчання, оскільки до другої половини ХХ ст. навчання по суті будувалося відповідно до принципу *“Отримай суму знань, опануй їх і цього тобі вистачить на все життя”*. Нині навіть *“червоний диплом”* вищого навчального закладу не гарантує, що через десять-дванадцять років професіонал не буде безнадійно відставати у своїй сфері діяльності. Отже, основний наголос у *системі освіти* необхідно робити не на передачу учневі певних знань, умінь і навичок, а на *прищеплювання йому умінь і навичок самостійного набуття нових знань*. В умовах стрімкого зростання обсягу знань шляху іншого, ніж самоосвіта, перед людством немає.

З безмежності культури випливає і **другий висновок**. Та величезна маса нових культурних цінностей, що напрацьовується щодня й щогодини, не відмінє значення тих, що були вироблені людством раніше, а додається до неї (*“плюс до того”, а не “замість того”!*). Зрозуміло, що в межах одного життя засвоїти все це неможливо. І не тому, що, як говорив великий О.С. Пушкін, *“...ми ледачі і нецікаві”*, а тому, що *фізіологічні, психологічні,*

інтелектуальні здібності людини не можуть умістити таку колосальну кількість інформації. Тому культуру завжди освоюють вибірково. Не випадково хтось і в жарт, і всерйоз назвав культуру "великим кладовищем", оскільки величезна кількість її цінностей на рівні кожної реальної людини залишається незатребуваною. І ця незатребуваність має об'єктивний характер.

Системна ієрархія культур. Будь-які історичні типи культур у своїй конкретності містять немов дві складові, два пласти, два компоненти. Це - сучасна культура цивілізації і минулі культури.

Сучасною називатимемо ту частину культури, яка безпосередньо функціонує в даному суспільстві в даний час і найбільш наочно виявляється в матеріальній, духовній та політичній культурі. Так, у справі передачі й одержання інформації елементом сучасної культури нині є радіозв'язок, телекомунікації, друкарське слово. Елементом минулої культури до винаходу друкарства, стосовно до того ж самого, буде просто слово або рукопис. Ми знаємо, що будь-який рукопис за будь-який тривалий час можна написати, але не користуємося цим методом, оскільки у нас є швидші, зручніші, комфортніші, сучасніші методи вирішення цього завдання. Хоча у разі необхідності ми можемо пригадати давній спосіб і спробуємо передавати й одержувати потрібну інформацію лише через рукопис, "як у давні часи".

Минулі культури – це ті знання, вміння, навички, які ми маємо, але не використовуємо, тому що у нас є сучасніші та зручніші форми і методи вирішення аналогічних завдань. Вони не беруть участь безпосередньо у відтворенні громадського життя. Це немовби відкладені, але не стерті прогресом набуті знання й уміння, що є основою сучасного рівня розвитку і при необхідності витягаються із забуття.

Повернемося до фрази "давні часи", яка містить дуже важливий консервативний аспект культури. Саме використання поняття "консервативний" поруч із поняттям "культура" на перший погляд здається безглуздом. Чи можна про культуру говорити, що вона консервативна? Однак, як і будь-яке явище, культура теж має зворотний бік.

Чому з легкої руки Гесіода й Овідія ідею золотого століття люди пов'язували з минулим? Чому такий сильний і живучий консерватизм? Чим пояснити, що в переломні моменти історії багаторазово зростали ряди його прихильників? На що сподівалися лудити, які трошили ткацькі верстати і наполягали повернутися до прядок? Чому так часто шлях у "світле майбутнє" люди прокладали через повернення до минулого? Пам'ять - ось слово, що відіграє тут вирішальну роль. Чи пам'ятає людина своє дитинство? Дивне запитання! Зрозуміло, пам'ятає.

Як можна забути цей час? І блиск ріки під жарким полуденним сонцем, і найсмачніше в світі морозиво, і ту чудову іграшку, що подарували на день народження... Все пам'ятає. Але, чи все? А знаменитий куток, куди ставили її батьки? А грипи, ангіни, забиті місця? А двійки, нарешті?

Взагалі-то пам'ятає... Але не це встає перед очима, коли мова заходить про дитинство. Аберация пам'яті висвічує гарне, добре, радісне; щоб пригадати погане, потрібні додаткові зусилля.

Очевидно, в цьому виявляється глибинна захисна функція нашої психіки, оскільки лише в дитинстві здається, що *"людина створена для щастя, як птах для польоту"*. Чим більше вона живе, тим сумніше їй приходить, оскільки розуміє, що щастя, як правило, вимірюється днями, якщо не годинами, а в основному життя проходить досить складно, тяжко і зовсім не так радісно, як нам хотілося б. Проте, якщо постійно у своїх спогадах акцентувати увагу лише на поганому, важкому і безрадісному, можна збожеволіти. І природна захисна реакція нашої психіки насамперед *висвітлює ті моменти, що додають нам оптимізму, а не зменшують його*.

Але пам'ять народів і етносів складається з пам'яті людей. Пам'ять континууму культур – пам'ять народів і етносів. Величний і гармонічний Аполлон, а не скорчений раб символізує античну Грецію. Аберация історичної пам'яті принципово мало відрізняється від наших спогадів.

Повернемося до консервативного характеру культури.

На всі запитання людина шукає відповідь у засвоєній нею культурі. Остання ж пропонує не занадто багатий вибір – сучасний або накопичений досвід. Не можна використовувати те, чого не знаєш, і те, чого немає. Говорячи образно, Робінзон, загубивши сірники, не міг скористатися газовою запальничкою. Ця зручна річ на той час була ще невідомою. Єдине, що йому залишалося - це терти паличку об паличку, *"як у давні добрі часи"*. Давні часи уявляються добрими саме тому, що при спогаді про них ми насамперед фіксуємо увагу на позитивному.

Коли соціальні катаклізми потрясають суспільство і життя людини стає скрутним, а сучасна культура ні в економіці, ні в політиці, ні в ідеології не дає відповіді на животрепетні запитання, людина починає шукати відповідь за її межами. І тут іншого, ніж накопичений досвід, ніж традиція, культура йому не дає. Окрема людина - геній - спроможна піднятися над обмеженістю культури і побачити вирішення актуальної проблеми в майбутньому. Але геній тому і геній, що він зустрічається дуже рідко. Маса ж завжди сповідує принцип *"Нове - це добре забуте давнє"*. Такий парадокс культури, одна з її об'єктивних характеристик, в якій міститься консервативний аспект.

Але нікого не звинувачуючи, описану особливість феномена культури не можна недооцінювати. У протилежному будь-яке повернення до традицій

(чи то традиції національної культури, чи народної педагогіки, економічного укладу або політичної організації) повертається своєю гіршою стороною - традиціоналізмом. Останній же, як слушно відзначив Г.С. Батищев, *"...за своєю суттю неспроможний самокритично навчатися у своїй традиції, що передбачало б розкрити і розгорнути все різноманіття і складність, всю антиномічність властивого їй одночасно і позитивного, і негативного культурно-історичного досвіду давнього при настільки ж неупередженій готовності творчо оновити і продовжити життя традиції"*[6].

Сучасна культура - це насамперед поняття тимчасове, оскільки вона характерна кожному історичному часу. Меншою мірою це і поняття просторове, бо сучасна культура нашої країни, Франції, як і сучасна культура Нігерії, значною мірою відрізнятимуться, хоча в глобальному відношенні це сучасна культура того самого часу.

Ієрархія цінностей культури. За своєю структурою сучасна культура - досить складне утворення, яке включає декілька основних компонентів. Це не лише нові культурні досягнення, але й те краще, що людство виробило за всю попередню історію. Від культури будь-якої епохи, навіть тієї, яка давно відійшла в історичне небуття, залишається те, що збагачує культури наступних часів, як арабські цифри або єгипетські піраміди. Тому одним із основних компонентів сучасної культури будь-якого суспільства є загальнолюдські цінності.

Загальнолюдські цінності - це те, що зближує культури всіх країн, народів, етносів. Історичний досвід свідчить, що *вузькокласові, вузьконаціональні або вузькорелігійні цінності тимчасові і позбуватися від них приходить, як правило, досить дорогою ціною*. Наочним прикладом системи, в основі якої є вузькокласові цінності та система цінностей, основана на вузьконаціональних установах, демонструє Німеччина часів гітлеризму. Систему вузькорелігійних цінностей представляє ісламський фундаменталізм.

Часто під загальнолюдськими цінностями світової культури розуміють лише гуманітарні цінності або навіть тільки цінності мистецтва. Це неправильно. Культура - сукупність накопиченого асоційованого людиною соціального досвіду в усіх сферах його життєдіяльності, а не лише у сфері мистецтва. В основі цієї життєдіяльності - предметно-практичне пізнання і перетворення світу, а, отже, практичні й природничі знання. Таким чином, наукові і практичні знання є важливим складовим елементом загальнолюдських цінностей. Тому в сучасних умовах не знати, наприклад, будову атома або елементарні основи світової класики, етики і правил поведінки настільки ж неприпустимо, як і не знати Шекспіра або Пушкіна.

При всій величї Шекспіра, це все ж англійський автор, велике явище англійської драматургії і поезії, як П.І. Чайковський - явище насамперед

російської культури. Але “російської національної фізики” немає і бути не може, як не може бути “голландської національної біології”, “українського національного розливу сталі” або “азербайджанського національного крекінг-процесу”. Отже, коли йдеться про загальнолюдські цінності культури, превалюють моменти природознавства.

Стосовно духовної складової загальнолюдських культурних цінностей, то явища цього рівня теж мають інтернаціональний характер, оскільки на багато століть визначили розвиток тих або інших сфер духовної діяльності. Імена цього рівня - це Гомер і Леонардо да Вінчі, Арістотель і Гегель, Данте і Бах тощо.

Другий пласт у структурі сучасної духовної культури репрезентує національна класика. Це надбання національної культури, що в інших культурах, як правило, відомі лише обмеженому колу спеціалістів. Якщо В. Шекспір, Ф.М. Достоєвський - імена світового рівня, то Л. Українка або І. Франко - це українська національна класика, яку за межами нашої Батьківщини знають значно менше. Нагадаємо, що культуру ми опановуємо вибірково і тому чужа національна класична культура часто залишається поза нашою увагою. Цей пласт значно ширший за перший, і у ньому центр ваги різко зміщується у сферу гуманітарну і художню.

У культурі діалектично об'єднано національне і загальнолюдське. Вона завжди національна. З кращих досягнень усіх національних культур формується єдина загальнолюдська культура. Але “загальнолюдське” - це не “безнаціональне”. Збагативши скарбницю світової культури, Т.Г. Шевченко і І. Франко залишаються саме великими українськими літераторами, як Гете - німецьким, Марк Твен - американським, Діккенс - англійським. І, говорячи про культуру, однаково помилково і стирати національне у світовій культурі, і замикати її в обмежений простір вузьконаціонального. Спроба звести все різноманіття світової культури до культури лише “свого” народу (що, на жаль, останнім часом трапляється нерідко), тенденція національно-культурного ізоляціонізму призводять до застою, відставання від світового культурного процесу і в результаті - до часткової деградації. Крім того, повна відмова від національно-культурних традицій відчиняє двері удаваному новаторству, що ламає всі підвалини, а тому призводить до деградації, хоча й іншим шляхом.

Третій момент у структурі сучасної культури - це культурні цінності, характерні для однієї соціальної групи і не характерні для інших соціальних груп того самого суспільства (так звана “субкультура”). Розглянемо це на простому і популярному прикладі - танцях. Уявимо собі два місця, де збираються люди для того, щоб провести час і потанцювати. Але одне місце називається дискотекою тінейджерів, інше - клубом “для тих, кому за тридцять”. В обох випадках це місця, де збираються люди з однією

метою. Але, як ми розуміємо, і ритми, і рухи, і манера спілкування дуже відрізнятимуться. Інший приклад. На початку 60-х р. у вітчизняну культуру ввійшли імена Олександра Галича і Булата Окуджави. Це було культурне надбання дуже вузького соціального кола - інтелігенції (причому навіть не всієї інтелігенції, а тільки міської), і воно було відкнуте в актуальній культурі інших соціальних груп радянського суспільства тієї пори.

Останнім елементом у структурі сучасної культури назвемо культурні цінності, що не були затребувані при житті їхніх творців і збагатили культуру наступних поколінь. Прикладів тому достатньо. Це - Рембрандт, Гоген, Ван-Гог, М. Копернік. Вони вмирали невизнаними, нерідко у злиднях. Проходило декілька десятиліть, а часом і століть, і раптом з'ясовувалось, що це геній.

Геній – це людина, яка випередила свій час і побачила необхідність нового рішення тоді, коли для основної маси його сучасників не лише необхідність нового рішення, але і саме питання про те, що потрібно шукати нове рішення, були не очевидні. Тому генія, як правило, не розуміють, його сприймають як дивну людину, яка замість того, щоб робити справу, “мудрує від лукавого”. Лише коли минають десятиліття, а часом і століття, те, що побачив геній, стає очевидним усім іншим.

Сучасна культура складається не лише з єдності та взаємозалежності названих елементів, які, природно, можна розширити.

Людина, освіта, виховання. Центральною фігурою культури є людина, тому що культура - світ людини. *Культура - це розвиток духовно-практичних можливостей і потенцій людини та їхнє втілення в індивідуальному розвитку людини.* Через залучення людини у світ культури, змістом якої є сама людина у всьому багатстві її спроможностей, потреб і форм існування, реалізується як самовизначення особистості, так і її розвиток. Які ж основні пункти цього культивування? Запитання складне, оскільки ці опорні пункти за своїм конкретним змістом своєрідні залежно від історичних умов. Найважливіший момент у цьому процесі - формування розвинутої *самосвідомості*, тобто здатності адекватно оцінювати не лише своє місце в суспільстві, але і свої інтереси, цілі, можливості планувати життєвий шлях, реалістично оцінювати різноманітні життєві ситуації, готовність до реалізації раціонального вибору поведінки і відповідальності за цей вибір, нарешті, здатність оцінювати свої дії.

Завдання формування розвинутої самосвідомості надзвичайно складне, особливо якщо зважати, що надійним ядром самосвідомості може і повинен бути світогляд як своєрідне загальне начало, що орієнтує, допомагає не лише розібратися в конкретних ситуаціях, але і планувати, моделювати своє майбутнє. Конструювання змістовної і гнучкої пер-

спективи, що становить набір найважливіших ціннісних орієнтацій, посідає особливе місце в самосвідомості особистості, в її самовизначенні, характеризує рівень її культури. Невміння конструювати, виробляти таку перспективу частіше зумовлено розмитістю самосвідомості особистості, відсутністю в ньому надійної основи, світогляду. Подібне невіміння найчастіше спричиняє кризові явища в розвитку людини, що знаходять своє вираження у злочинному поведженні, у настроях крайньої безвиході, в різноманітних формах дезадаптації. Вирішення власне людських проблем буття на шляхах культурного розвитку і самовдосконалення потребує вироблення чітких світоглядних установок. Це тим більше важливо, якщо зважати, що людина не лише істота, яка діє, але й істота, яка самозмінюється, є одночасно і суб'єктом, і результатом своєї діяльності.

У становленні особистості важливе місце посідає освіта, проте поняття освіченості і культурності цілком не збігаються. Освіченість означає володіння значним запасом знань, ерудицію людини. Вона не включає таких найважливіших характеристик особистості, як моральна, естетична, екологічна культура, культура спілкування та ін. Без моральних основ сама по собі освіченість може виявитися просто небезпечною, а розвинутий освітою розум, не підкріплений культурою почуттів і вольовою сферою, - або марним, або однобічним і навіть ушкодженим у своїх орієнтаціях. Ось чому важлива неподільність *освіти і виховання*, сполучення в утворенні розвитку інтелекту і моралі, посилення гуманізації при підготовці в системі всіх навчальних закладів від школи до академії [7]. Наступні орієнтири в становленні культури особистості - *духовність та інтелігентність*. Поняття духовності в нашій філософії донедавна розглядалося як щось недоречне, існуюче лише в межах ідеалізму і релігії. Нині стають очевидними однобічність і неповноцінність подібного трактування поняття духовності та їх значення у житті кожної людини.

Що ж таке духовність? Основний зміст духовності - бути людиною, тобто бути людиною стосовно інших людей. *Правда і совість, справедливість і свобода, моральність і гуманізм - от ядро духовності*. Антиподом духовності людини є цинізм, що характеризується презирливим ставленням до культури суспільства, його духовних, моральних цінностей. Оскільки людина - явище досить складне, у межах означеної проблеми можна виділити внутрішню і зовнішню культуру. Спираючись на останню, людина подає себе оточуючим. Проте саме це враження може виявитися оманливим. Іноді за зовнішньо витонченими манерами може приховуватися цинічний індивід, який нехтує нормами людської моралі. А людина, яка не відзначається своєю культурною поведінкою, може мати багатий духовний світ і глибоку внутрішню культуру. Економічні труднощі, які

пережило наше суспільство, не могли не відбитися на духовному світі людини. Конформізм, презирство до законів і моральних цінностей, жорстокість - усе це плоди байдужості до морального фундаменту суспільства, що призвело до поширення бездуховності. Умовами подолання цих моральних, духовних деформацій є здорова економіка, демократична політична система. Не меншого значення в цьому процесі набуває залучення до світової культури, осмислення нових пластів світової і вітчизняної художньої культури, розуміння культури як єдиного багатоаспектного процесу життя суспільства.

Звернемося до поняття "інтелігентність", яке пов'язане з поняттям духовності. Зауважимо, що інтелігентність і інтелігенція - це різнопланові поняття. Перше включає певні соціокультурні якості людини, друге говорить про його соціальний стан, отриману фахову освіту. На наш погляд, інтелігентність припускає високий рівень загальнокультурного розвитку, моральну надійність і культурність, чесність і правдивість, безкорисливість, розвинене почуття обов'язку і відповідальності, такту, вірність своєму слову і, нарешті, той складний сплав властивостей особистості, що називають порядністю. Проте цей набір характеристик неповний, але головні з них названі.

У становленні культури особистості велике місце відводиться культурі спілкування - одній із найважливіших сфер життєдіяльності людини. Це канал трансляції культури новому поколінню. Дефіцит спілкування дитини з дорослими позначається на її розвитку. Стрімкий темп сучасного життя, розвиток засобів зв'язку, структура заселення великих мегаполісів найчастіше призводять до змушеної ізоляції людини. Телефони довіри, клуби за інтересами, спортивні секції - усі ці організації й інститути мають важливе позитивне значення у справі консолідації людей, створення сфери неформального спілкування, що так важлива для творчої і репродуктивної діяльності людини, збереження стійкої психічної структури особистості. Цінність і ефективність спілкування у всіх його видах - службового, неформального, дозвілєвого, спілкування в сім'ї та ін. - у вирішальному ступені залежать від дотримання елементарних вимог культури спілкування. Насамперед це поважне ставлення до об'єкта спілкування, відсутність прагнення піднятися над ним, а тим більше пригнічувати своїм авторитетом, демонструвати перевагу. Це вміння слухати, не припиняючи міркування свого опонента. Мистецтву ведення діалогу потрібно вчитися, особливо це важливо нині, в умовах багатопартійності і плюралізму.

У такій ситуації особливої цінності набуває вміння доказувати й обґрунтовувати свою позицію відповідно до жорстких вимог логіки і настільки ж логічно обґрунтовано, без грубих випадів спростовувати

своїх опонентів. Рух до гуманного демократичного суспільного ладу немислимий без рішучих зрушень у всій культурі, оскільки прогрес культури - одна із сутнісних характеристик суспільного прогресу загалом. Це тим більше важливо, якщо зважати, що поглиблення становлення людства до єдиної світової культури означає і зростання вимог до рівня культури кожної людини через *освіту й виховання*, і одночасно створення для цього необхідних умов.

Соціальні, моральні, екологічні і багато інших проявів загальної кризи сучасного континууму культур, що спостерігаються нині - це криза техногенної парадигми розвитку, однобічна орієнтація, яка вихолощує багато підпорядкованих їй сфер культури. Раніше духовна культура одержувала прямі запитання практично з усіх сфер буття. Тепер майже всі вони опосередковуються або транслуються через техніку. Духовна культура багато в чому стала і служницею, і заручницею техніки. Це призвело до певної деградації гуманітарних наук. Машині і машинізованій культурі духовне начало може бути і зайвим. Але без духовного начала культура руйнується разом зі своїм носієм - людиною, а це в результаті послаблює і прогресивне значення техніки, оскільки сама по собі техніка нічого не вирішує, хоча без неї важко знайти відповіді на багато запитань нашого часу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Social Research and a National Policy for Science.* – London, 1964, section 8.
2. *Aron R. Progress and Disillusion. The Dialectics of Modern Society.* – N.Y., 1968. – P. 218.
3. Сингх Р.Р. Образование в условиях меняющегося мира // *Перспективы. Вопросы образования.* – 1993. – № 1. – С. 4-10.
4. Швейцер А. Упадок и возрождение культуры: Избранное. – М., 1993. – С. 242.
5. Фролов И.Т. *Перспективы человека.* – М., 1983. – С. 91.
6. Батищев Г.С. Социальные связи человека в культуре // *Культура, человек и картина мира.* – М., 1987. – С. 110.
7. Бессонов Б.Н. Гуманизм и технократизм как жилы духовной ориентации // *Философ. науки.* – 1988. – №1. – С. 3-10.

Надійшла до редколегії 21.02.2000

УДК 378.602(477.54)

Н.М. КУШНАРЕНКО

ФУНДАТОР БІБЛІОТЕЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Висвітлено історію та основні напрями освітньої та наукової діяльності факультету бібліотекознавства та інформатики Харківської державної академії культури (ХДАК) – фундатора бібліотечно-інформаційної освіти в Україні

ХДАК – фундатор вищої бібліотечної освіти та наукових шкіл в Україні, третій за часом створення вуз культури в колишньому Радянському Союзі, провідний навчальний заклад бібліотечного профілю, який здійснює підготовку бібліотечно-бібліографічних кадрів з 1925 р. До 1968 р – це єдиний в Україні вищий навчальний заклад, який готував бібліотекарів-бібліографів вищої кваліфікації, зробив значний внесок у розробку теорії, історії, методики та організації бібліотечної справи. За роки існування тут підготовлено близько 20 тис. висококваліфікованих бібліотекарів і бібліографів.

Бібліотечний підрозділ спочатку існував у складі Харківського інституту народної освіти (ХІНО). Постановою Раднаркому УРСР від 13 вересня 1925 р. у 1925-1926 навч. р. у ХІНО було відкрито факультет політичної освіти з міським і сільським відділами, який почав роботу з 1 листопада 1925 р.¹ У структурі факультету передбачалася книжково-бібліотечна секція, яка і розпочала підготовку бібліотечних кадрів. Спочатку навчання було розраховано на 3 роки, а з 1926/27 навч. р. – на чотири роки. Влітку 1927 р. створено бібліотечне відділення, яке здійснювало підготовку організаторів бібліотечної роботи та кваліфікованих бібліотекарів².

Значна роль в організації бібліотечного відділення належала Н.Я. Фрідєвій, яка очолювала його з 1928 по 1931 рр. За її ініціативою в 1928 р. було створено і першу в Україні спеціальну кафедру бібліотекознавства. На бібліотечному відділенні викладали курси: бібліотекознавство, бібліотечна робота, бібліографія, книгознавство. В 1929 р. у ХІНО відбувся перший випуск 35 фахівців бібліотечної справи з вищою освітою, які отримали посади завідуючих окремими бібліотеками або їх відділами.

¹ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України) (до недавня – центральний державний архів Жовтневої революції і соціалістичного будівництва УРСР), ф. 1, оп. 2, д. 38120, арк. 120.

² ЦДАВО України, ф. 166, оп. 8, д. 4571, арк. 130-134.

Необхідність розширення підготовки кадрів потребувала реалізації політосвітнього факультету ХІНО в самостійний вуз. З таким обґрунтуванням виступило управління Політосвіти, яке на початку 1929 р. у листі до голови Наркомосвіти УРСР зазначало: "Ще гірше справи з кадрами бібліотечних робітників. Шкіл, які б готували бібліотекарів, у нас досі немає (не враховуючи політосвітфакультету ІНО, що дає обмежену кількість висококваліфікованих фахівців, але вони на село не попадають)...Отже, бібпрацівники мають з'являтися невідомо звідки..."[1, с. 234].

Починаючи з 1929 р. розпочався новий етап підготовки бібліотечних кадрів вищої кваліфікації в Україні, саме цей рік прийнято вважати роком створення ХДАК. 20 травня 1929 р. колегія Наркомосвіти, а 10 вересня цього ж року Раднарком УРСР прийняли рішення про створення на базі факультету політичної освіти ХІНО самостійного вузу – Харківського інституту політичної освіти (ХІПО), в структурі якого було бібліотечне відділення.¹ У 1929/30 навч. р. на бібліотечне відділення здійснено набір студентів із числа кандидатів, направлених Радпартшколами 2-го ступеня. У 1930/31 навч. р. уведено новий навчальний план. Спеціальний цикл становив 18% і включав такі дисципліни: бібліотечне будівництво; бібліотечна техніка; бібліографія (теоретична і прикладна); методи роботи з читачами; книгорозповсюдження; методика викладання бібліотечних дисциплін. До 30% навчального часу відводилося на виробничу практику. За роки існування бібліотечного відділення підготовлено 63 бібліотечні випускники [1, с. 315].

Контингент студентів бібвідділу ХІПО збільшувався через залучення до навчання кращих бібліотечних працівників. Ставилося завдання організувати у вузі постійно діючі дев'ятимісячні бібліотечні курси [1, с. 295-296]. У серпні 1930 р. ХІПО перейменований у Харківський інститут комуністичної освіти (ХІКО), а у 1931 р. – у Всеукраїнський інститут комуністичної освіти (ВУІКО), у структурі якого створено бібліотечний факультет. Його очолив М.М. Фельдштейн (декан факультету з 1931 по 1941 рр.).

У середині 30-х рр. об'єктивно зростає потреба в бібліотечних кадрах. 24 січня 1934 р. Наркомосвіти видав наказ № 45 про підготовку в Україні бібліотечних кадрів без відриву від виробництва. У ВУІКО окрім денного (615 чол.) починає працювати вечірній бібліотечний факультет (203 чол.).² Цього ж року запроваджується диференційована підготовка бібліотечних кадрів для наукових, масових і дитячих бібліотек.

У 1934 р. поставлене завдання планової підготовки і перепідготовки кадрів бібліотечних працівників, для того, щоб не менше половини керів-

¹ Там же, Ф. 337, оп.1, д. 7637, арк. 49.

² Там же, Ф. 166, оп. 11, д. 352, арк. 127.

них кадрів республіканських, обласних, важливіших міських, районних і великих фабрично-заводських бібліотек мали фахову освіту за обсягом вищої школи [1, с. 373].

Постановою ЦВК СРСР “Про бібліотечну справу в СРСР” від 27 березня 1934 р. у 1934/35 навч. р. передбачалося збільшити контингент студентів ВУІКО до 300 осіб та поліпшити матеріальний стан інституту [1, с. 360]. Згідно з наказом Наркомосу УРСР “Про курсову підготовку і перепідготовку бібліотечних кадрів” від 23 червня 1934 р. ВУІКО мав здійснювати перепідготовку завідувачів районних бібліотек з набором в 100 осіб на двомісячні курси. Перед бібліотечним факультетом ВУІКО вперше ставиться завдання підвищення кваліфікації викладачів бібліотечних дисциплін технікумів через організацію дводекадного семінару [1, с. 364].

На виконання наказу Наркомосу УРСР від 5 липня 1934 р. з метою підготовки висококваліфікованих кадрів для дитячих бібліотек та перепідготовки тих, що вже працюють, у 1934/35 навч. р. при денному бібліотечному факультеті ВУІКО було створено відділ підготовки працівників дитячих бібліотек (набір - 50 осіб), а на вечірньому – групу працівників дитячих бібліотек (з 30 осіб) [1, с. 368].

26 липня 1934 р. ВУЦВК і Раднарком УРСР прийняли постанову “Про роботу масових бібліотек”, в якій зазначалося: “а) набір для бібліотечного факультету ВУІКО на 1934/35 навч. р. здійснювати в кількості 500 осіб (із них 100 на вечірній); б) утворити в 1935 р. бібліотечний інститут, опрацювати його структуру, забезпечити високоякісними кадрами і відповідними асигнуваннями” [1, с. 373]. На виконання цієї постанови Наркомос УРСР 1 липня 1935 р. видав наказ про реорганізацію ВУІКО в Український бібліотечний інститут.¹

1935-1964 рр. – особливий період в історії вищої бібліотечної освіти в Україні, період тридцятилітнього існування самостійного бібліотечного інституту, спочатку Українського бібліотечного інституту (УБІ), а згодом Харківського державного бібліотечного інституту (ХДБІ).

У межах спеціальності “Бібліотекознавство і бібліографія” підготовка бібліотечних кадрів в УБІ здійснювалась за такими напрямками: працівники дитячих бібліотек; працівники масових бібліотек; перепідготовка бібліотекарів без відриву від виробництва. У 1935/36 навч. р. за новим навчальним планом було здійснено перехід від підготовки організаторів бібліотечної справи до підготовки організаторів-методистів з поглибленою спеціалізацією окремих ділянок бібліотечної роботи, окрім того здійснювалась підготовка викладачів бібліотечних дисциплін. Улітку 1936 р. УБІ випустив 222 спеціалісти, у 1937 р. – 291 осіб, більшість випускників на-

¹ Бібліотека у соціалістичному будівництві. - 1935. - № 7. - С. 64.

правлені на керівні посади до обласних і районних бібліотек, а також в обласні бібліотеки для юнацтва.

Зважаючи на гостру потребу України в наукових працівниках бібліотечного профілю, ще восени 1931 р. у ВУІКО було створено аспірантуру при кафедрі бібліотекознавства [1, с. 310]. Наприкінці 30-х рр. виникла потреба у відновленні її роботи. Наказом Наркомосу УРСР від 7 грудня 1938 р. “Про бібліотекознавчу аспірантуру” при УБІ було створено аспірантуру з питань бібліотекознавства, а при Книжковій палаті УРСР у Харкові – з питань бібліографії. Було встановлено контингент прийому в 1938 р. до аспірантури УБІ та Книжкової палати – по 3 аспіранти [1, с. 395-396]. Таким чином, в УБІ була започаткована систематична підготовка бібліотекознавців для України, чому сприяла активна наукова діяльність викладачів факультету – Н.Я. Фрідьєвої, М.М. Фельдштейна, О.А. Майборода, Д.М. Лекаренка та ін.

З перейменуванням 3 серпня 1939 р. УБІ в Харківський державний бібліотечний інститут (ХДБІ) запроваджено систематичну підготовку кадрів без відриву від виробництва – заочне та вечірнє навчання, здійснювалась диференційована підготовка бібліотечних працівників для наукових, масових, дитячих та юнацьких бібліотек, а також бібліографів. У ХДБІ функціонували 3 факультети: бібліотекознавства, бібліографії, дитячих та юнацьких бібліотек. Факультет бібліотекознавства очолював С.В. Босий (1939 р.) і Д.А. Лекаренко (1939-1941 рр.), факультет дитячих та юнацьких бібліотек – В.М. Парамзін.

Улітку 1941 р. інститут випустив 152 спеціалісти. Однак випускникам 1941 р. виїхати на місця роботи не вдалось з причини війни [4, с. 17].

3 лютого 1944 р. бібліотечний факультет діяв у Харківському педагогічному інституті ім. Г.С. Сковороди. За час його функціонування було підготовлено 146 фахівців (1944-1947 рр.). Факультет з 1946 по 1947 рр. очолював О.А. Майборода.

Питання про відновлення ХДБІ було поставлене у доповідній записці Комітету у справах культурно-освітніх установ УРСР Центральному комітету КП(б)У від 20 липня 1945 р. [2, с. 524]. Крім того, у постанові Ради Міністрів УРСР “Про заходи до зміцнення районних і сільських бібліотек” від 5 березня 1947 р. зазначалося: “в) відновити з 1947/1948 навчального року Бібліотечний інститут, що існував до Великої Вітчизняної війни в м. Харкові” [2, с. 54]. На виконання цієї постанови наказом Комітету у справах культурно-освітніх установ УРСР від 22 березня 1947 р. начальника відділу навчальних закладів зобов’язати скласти й подати до Ради Міністрів УРСР пропозиції щодо організації роботи Бібліотечного інституту в 1947/1948 навч. р. З цієї метою провести підготовчу роботу: добір професорсько-

викладацького персоналу, складання навчальних планів, кошторису та ін. [2, с. 65].

Діяльність ХДБІ поновлено спеціальною постановою Ради Міністрів УРСР "Про відновлення Державного бібліотечного інституту в м. Харкові" від 26 травня 1947 р. (2, с. 68-69). ХДБІ розпочав свою роботу з 1 червня 1947 р. у складі 3-х денних факультетів: а) бібліотекознавства; б) бібліографії; в) дитячих та юнацьких бібліотек. Відновлено навчання на заочному відділенні. Факультет бібліотекознавства ХДБІ очолив С.П. Ключарьов (1948-1950), а потім Я.Й. Гандельман (1948-1950), О.А. Майборода (1950-1952), В.Д. Масленникова (1952-1954), факультет дитячих та юнацьких бібліотек – М.С. Єгоров (1948-1952), В.М. Островська (1952-1953), Ф.Т. Ковпик (1953-1955). Тут працювали справжні патріоти бібліотечної освіти: Р.Б. Гуревич, А.А. Ашукін, Й.Я. Каганов, Є.М. Борисова, Є.М. Красножон, Т.П. Комісаренко, В.Д. Масленникова, З.В. Гімалдінова, І.М. Матвієнко, Є.П. Тамм, Т.О. Скрипник, І.Я. Каганов, Д.Д. Тараманов, М.О. Пасічник, К.М. Ісаєва, Д.А. Кумок, Л.І. Котенко, М.Д. Рябченко та ін.

У 1947/48 навч. р. на 1-й курс встановлено такий план набору: на стаціонарні факультети – 250 осіб (130 – на факультет бібліотекознавства і по 60 – на факультети бібліографії, дитячих та юнацьких бібліотек), на заочний відділ – 300 осіб. На заочне навчання передбачалось зараховувати переважно бібліотекарів-практиків, що мали середню освіту, а також тих, хто мав незакінчену вищу освіту та бажали отримати кваліфікацію бібліотекаря-бібліографа [2, с. 69].

Одночасно з прийомом на 1 курс здійснювалось комплектування старших курсів за рахунок студентів, які перервали навчання у зв'язку з війською і повернулись до нього: на старші курси було прийнято 62 студенти. Крім того, на відповідні курси до ХДБІ було переведено студентів бібліотечного факультету Харківського педагогічного інституту. В 1948/49 навч. р. на стаціонарі навчалось 540 студентів. Однак цього було недостатньо, щоб забезпечити бібліотечну сферу висококваліфікованими кадрами. Наприкінці 40-х рр. виникла необхідність заснувати при Київському, Одеському і Львівському педагогічних інститутах вечірніх бібліотечних факультетів [2, с. 88].

50-60 рр. у житті ХДБІ характерні як змістовним, так і організаційним удосконаленням навчального процесу. З 1954/55 навч. р. випускники інституту отримують єдину кваліфікацію бібліотекаря-бібліографа вищої кваліфікації. Перехід до широкого профілю підготовки бібліотечних фахівців потребував структурних реорганізацій: об'єднали факультети бібліотекознавства і бібліографії, а згодом - факультет дитячих та юнацьких бібліотек. Утворено єдиний бібліотечний факультет, який з 1956 по 1960 рр. очолював М.С. Демченко. У межах спеціальності "Бібліотекознавство

і бібліографія” до середини 60-х рр. існували спеціалізації бібліотекар-бібліограф масових і наукових бібліотек, бібліотекар-бібліограф дитячих бібліотек.

Наприкінці 20-х рр. неодноразово порушувалося питання про необхідність підготовки висококваліфікованих кадрів для книжково-видавничої справи України [1, с. 254]. У 1932 р. у складі ВУІКО організований факультет книгорозповсюдження, який проіснував недовго і налагодити систематичну підготовку таких спеціалістів не вдалося з об’єктивних причин. Однак випускники ХДБІ отримували достатню теоретичну і практичну книгознавчу підготовку і часто після його закінчення працювали не лише в бібліотеках, а й у книготорговельних і книговидавничих установах. З 50-х рр. такий розподіл випускників ХДБІ було узаконено. Так, у 1954 р. за заявкою Головного управління книжкової торгівлі, управління кадрів Міністерства культури УРСР були виділені випускники ХДБІ “для зміцнення кадрів директорів, консультантів і завідуючих секціями обласних бібліотечних колекторів” [2, с. 527].

Пізніше на виконання постанови Ради Міністрів УРСР від 6 квітня 1955 р. “Про стан книжкової торгівлі в Українській РСР” у Харківському бібліотечному інституті наказом Міністерства культури від 15 вересня 1955 р. запроваджена підготовка спеціалістів вищої кваліфікації для книжкової торгівлі [2, с. 527].

Згодом на базі бібліотечного факультету відкрито спеціальне книгознавче відділення, де навчалося 120 студентів. Ця подія знайшла відбиття в постанові Ради Міністрів УРСР “Про заходи по поліпшенню розповсюдження книг в Українській РСР” від 13 жовтня 1959 р. [2, с. 159]. За сприяння Держкомітету по пресі в 1965 р. відкрито факультет книгознавства для підготовки спеціалістів книжкової торгівлі вищої кваліфікації з очним і заочним відділеннями (очне – 30 студ., заочне – 27) [2, с. 258]. У 1968 р. організована кафедра книгознавства та книжкової торгівлі на чолі з Т.О. Скрипник. Отже, ХДАК є фундатором не тільки бібліотечної, але й книгознавчої освіти в Україні.

Крім того, ХДАК уперше в колишньому Союзі опанувала у 60-і рр. підготовку фахівців для органів науково-технічної інформації. Наказом Міністерства культури УРСР “Про стан та заходи поліпшення бібліотечної справи в Українській РСР” від 13 квітня 1960 р. у 1960-1961 навч. р. на вечірньому відділенні ХДБІ організовано підготовку 30 фахівців для науково-технічних і спеціальних бібліотек. Це стало відправним моментом у підготовці спеціалістів для органів НТІ [2, с. 171]. У 1966 р. створено кафедру технічних бібліотек і наукової інформації на чолі з В.І. Тараненко. Отже, ХДАК має майже 40-річний досвід підготовки інформаційних кадрів. Пізніше вузи культури України здійснювали підготовку кадрів лише

за спеціальністю “Бібліотекознавство і бібліографія”. Однак заклад продовжував підготовку кадрів для всієї документально-комунікативної сфери України в межах бібліотечної спеціальності.

Реформування змісту бібліотечної освіти втілювалося у навчальних планах 1950, 1955, 1960, 1966 рр. Кінець 50-х рр. ознаменовано виходом у світ навчальних посібників А.А. Ашукіна з курсу “Бібліотечні каталоги”, Т.О. Скрипник – з історії книги. У травні 1958 р. ХДБІ провів першу науково-методичну конференцію випускників. У 60-і рр. викладачі факультету здійснювали значну науково-дослідну роботу в галузі бібліотекознавства і бібліографії [2, с. 169; 2, с. 229]. У другій половині 60-х рр. кандидатські дисертації захистили О.І. Коломійченко, В.І. Тараненко, Т.М. Кулешова та ін. З 1957 по 1971 рр. на денному бібліотечному факультеті було підготовлено 2630 спеціалістів. З 1960 по 1966 рр. факультет очолював С.П. Ключарьов.

ХДБІ проіснував до листопада 1964 р., коли його було реорганізовано в Харківський державний інститут культури (ХДІК) [2, с. 524]. До кінця 60-х рр. ХДІК був єдиним вузом культури України, який здійснював підготовку кадрів вищого гатунку для бібліотечних установ різних типів і видів. На початку 70-х рр. бібліотечний факультет мав у своїй структурі 5 спеціальних кафедр: бібліотекознавства, бібліографії, бібліотечних фондів і каталогів, технічних бібліотек та наукової інформації, книгознавства та книжкової торгівлі. За цей час було підготовлено 4021 бібліотечних спеціалістів.

Значна подія у житті ХДІК - вихід у світ в 1964 р. республіканського міжвідомчого науково-методичного збірника “Бібліотекознавство і бібліографія”, відповідальними редакторами якого були М.С. Демченко (до 1972 р.), а потім Є.П. Тамм. Протягом майже 30 років це був єдиний в Україні фаховий збірник, на сторінках якого публікувались статті з актуальних проблем бібліотекознавства, бібліографознавства та бібліотечної освіти. Його видання припинили на 32 випуску в 1991 р. Лише в 1998 р. видання було відновлено під назвою “Вісник ХДАК” (серія Бібліотекознавство. Документознавство. Інформатика).

У 1960 р. постало питання про створення у Києві заочного відділення ХДБІ [2, с. 171]. Пізніше на базі Київського філіалу ХДБІ постановою Ради Міністрів УРСР від 29 серпня 1968 р. на виконання постанови Ради Міністрів СРСР від 8 серпня 1968 р. було організовано Київський інститут культури (нині Київський державний університет культури і мистецтв) [2, с. 529]. У 1978 р. на його базі відкрито Рівненський державний інститут культури [2, с. 397-398]. Отже, ХДАК послужив основою для створення дочірніх вищих навчальних закладів бібліотечного профілю в Україні.

Значний внесок у розвиток бібліотечного факультету ХДІК у 60-70-і рр. зробив В.Т. Витяжков (декан з 1966 по 1979 рр., закінчив аспі-

рантуру Московського бібліотечного інституту). Бібліографознавець за освітою, він був першим із професіоналів, який очолив факультет після тривалого післявоєнного керівництва підрозділом викладачами суспільних кафедр. Деканами заочного бібліотечного відділення були: Е.Л. Лортікян (1969-1970), І.С. Галій (1970-1972), Т.Ф. Марченко (1972-1986). Т.Ф. Марченко ініціювала багато нововведень у зміст та організацію підготовки бібліотекарів-бібліографів без відриву від виробництва.

Саме в 70-і рр. оновлюється викладацький склад спеціальних кафедр та систематична підготовка науковців у аспірантурі Московського і Ленінградського інститутів культури. На запрошення ХДІК приїхали аспіранти - випускники Московського і Ленінградського вузів культури: В.Т. Витяжков, І.О. Вовченко, С.І. Волкова, І.І. Корнейчик, Л.С. Іллічова. Викладацький склад кафедр поповнили кращі випускники ХДІК, які згодом вступили до аспірантури вузів культури Москви і Ленінграда. Серед них: М.П. Васильченко, М.А. Низовий, Н.С. Білопола, Н.С. Русавська, В.А. Мільман, В.К. Удалова, В.В. Сєдих, С.Є. Шматова, Л.В. Озарчук, Т.П. Самійленко, Н.М. Кушнарєнко, Г.П. Терентьєва, Є.А. Медведєва та ін. Більшість із них захистили кандидатські дисертації. Викладачі факультету розпочали активну підготовку підручників і навчальних посібників з фахових дисциплін.

У 70-80-і рр. підготовка бібліотечних кадрів здійснювалась диференційовано за формами навчання (денне та заочне). З 1971 р. бібліотечний факультет (стаціонар) розпочав підготовку бібліотечних спеціалістів для зарубіжних країн (країн Азії та Африки). У 1977-1978 навч. р. на базі ХДІК було створено другий у колишньому Радянському Союзі факультет підвищення кваліфікації викладачів спеціальних дисциплін. Крім того, при факультеті функціонували постійно діючі курси підвищення кваліфікації бібліотечних працівників [2, с.304]. Підготовка бібліотечних фахівців здійснювалась за типами бібліотек: бібліотекарі-бібліографи універсальних наукових, масових, технічних, дитячих та юнацьких бібліотек. Спеціальні кафедри очолили досвідчені викладачі: бібліотекознавства – доцент С.І. Волкова, бібліотечних фондів та ІПС – доцент Є.П. Тамм, загального бібліографознавства та книгознавства – доцент І.О. Вовченко, галузевого бібліографознавства – доцент Н.Ф. Колосова, дитячої літератури та бібліотечної роботи з дітьми – доцент Л.В. Озарчук, інформатики і технічних засобів бібліотечної роботи – доцент Т.М. Кулєшова.

У 1983/84 навч. р. у зв'язку з уведенням нового навчального плану зі спеціальності 2113 “Бібліотекознавство і бібліографія” дещо змінив зміст освіти: галузева підготовка стає основною. У ХДІК запроваджено 4 спеціалізації: бібліотекознавство та бібліографія суспільно-політичної літератури; бібліотекознавство і бібліографія художньої літератури та літерату-

ри з мистецтва; бібліотекознавство та бібліографія дитячої та юнацької літератури; бібліотекознавство і бібліографія технічної, сільськогосподарської і природничонаукової літератури. Збільшив термін проходження виробничої практики студентів 2-4 курсів. Уперше впроваджується підготовка і захист дипломних робіт обдарованими студентами. На денному бібліотечному факультеті навчаються студенти з 38 країн світу.

Денний бібліотечний факультет з 1980 по 1982 рр. очолював О.М. Хропач, а з 1982 по 1994 рр. – доцент М.П. Васильченко, заочне відділення – доцент В.А. Мільман (1987-1997). Стабільне керівництво факультетом позначилось на змістові та організації навчального процесу.

Кінець 80-х р. характеризується переходом факультету до підготовки бібліотечно-бібліографічних кадрів за функціональною ознакою. У межах бібліотечної спеціальності введено спеціалізації: бібліографічне забезпечення видавничої та книготорговельної діяльності (кваліфікація: бібліограф видавничих установ; бібліограф-книгознавець книготорговельного підприємства); документально-інформаційне забезпечення бібліотечних установ (кваліфікація: бібліотекар-архівіст); інформаційне забезпечення бібліотечних установ (кваліфікація: бібліограф-інформатор) та ін. Випускники цих спеціалізацій користувалися підвищеним попитом. З 1972 по 1990 рр. ХДІК підготував 9335 бібліотечних фахівців.

Наприкінці 80-х рр. кафедра дитячої літератури об'єдналася з кафедрою бібліотекознавства, яку очолила доцент В.О. Ільганаєва (а згодом доцент Г.М. Брагіна). Змінювались завідуючі іншими спеціальними кафедрами. Серед них: Н.М. Кушнарєнко, В.В. Сєдих, В.П. Богданова, М.А. Низовий, М.О. Казарінов, І.М. Фоменко. Зростав науковий ценз викладачів факультету: вчене звання професора отримали Н.Ф. Колосова, І.О. Вовченко, Л.Г. Хромченко, Н.А. Низовий. У 1989 р. Н.М. Кушнарєнко вступила в докторантуру Московського інституту культури і в 1993 р. захистила докторську дисертацію “Бібліотечне краєзнавство: теоретико-методологічний аспект”.

У 1986 р. із бібліотечно-бібліографічної спеціальності в ХДІК уперше в Україні було запроваджено скорочений термін навчання студентів заочного факультету (до 4 років), які закінчили бібліотечні відділення училищ культури.

У 1994 р. бібліотечний факультет перейменований у факультет бібліотекознавства та інформатики, який очолила професор, доктор педагогічних наук Н.М. Кушнарєнко. Реорганізовано та створено нові кафедри: бібліотекознавства (доцент Г.М. Брагіна), бібліографознавства (професор М.А. Низовий), документознавства (професор Н.М. Кушнарєнко), інформатики та інформаційних систем і процесів (професор Г.Г. Асєєв). Розроблено нову концепцію бібліотечно-інформаційної освіти, головними стра-

тегічними завданнями якої є: вивчення потреби в підготовці бібліотечно-інформаційних кадрів з урахуванням змін та ринку праці; розширення сфери підготовки і використання випускників бібліотечного профілю не тільки в бібліотеках, органах НТІ, але і в інших інформаційних структурах: видавництвах, редакціях періодичних видань, підприємствах книжкової торгівлі, архівах, музеях, канцеляріях, банках, комерційних службах; перегляд навчального плану, уточнення напрямів підготовки кадрів, номеклатури спеціальностей, кваліфікацій тощо; реформування змісту, структури та форм навчання в умовах інформатизації суспільства, досягнення гармонії у співвідношенні загальнонаукової, фундаментальної, професійно-орієнтованої і спеціальної підготовки кадрів; запровадження багатоступеневої підготовки бібліотечно-інформаційних фахівців; комп'ютеризація навчального процесу, орієнтація на автоматизовану бібліотеку; трансформація факультету в європейську й світову систему бібліотечної та документно-інформаційної освіти, раціональне поєднання у навчанні кращих вітчизняних традицій з досягненням світової системи підготовки кадрів; налагодження міжнародних зв'язків у сфері розвитку наукової та освітньої діяльності в галузі бібліотекознавства та інформатики; співробітництво в галузі бібліотечно-інформаційної практики, поширення міжнародного досвіду комп'ютеризації та автоматизації бібліотечно-бібліографічної діяльності; посилення науково-дослідної роботи у галузі дослідження проблем підготовки бібліотечних та інформаційних кадрів. Результати діяльності факультету були висвітлені в пресі [3, 5].

Факультет як структурний підрозділ ХДАК у 1995-1996 рр. став членом Міжнародної Федерації бібліотечних асоціацій та установ (ІФЛА), Європейської асоціації бібліотечно-інформаційної освіти та наукових досліджень (ЕВКЛІД), Організації Європейської співпраці у галузі бібліотечної та інформаційної освіти БОБКАТССС. Укладено двосторонні угоди з Вищою бібліотечною школою (Штутгарт, Німеччина), Амстердамським університетом та Амстердамською вищою бібліотечною школою (Нідерланди), Королівською школою бібліотекознавства (Копенгаген, Данія) та ін. На базі факультету в 1995 р. проведено перший Міжнародний семінар з проблем оновлення бібліотечної та інформаційної освіти із залученням іноземних фахівців. Здійснено ознайомчі поїздки, обмін навчально-методичними матеріалами та спеціальною літературою, читання лекцій для студентів факультету провідними зарубіжними професорами - все це сприяло взаємозбагаченню змісту, форм та організації навчального процесу, обміну науковими ідеями у галузі бібліотекознавства та інформатики, підготовці фахівців для роботи в INTERNET.

Розширюються основні напрями підготовки бібліотечно-інформаційних кадрів, уточнюються спеціальності і кваліфікації. Факультет виступив

ініціатором впровадження в 1995 р. в Україні нової спеціальності “Документознавство та інформаційна діяльність”, цього ж року здійснив перший набір студентів. Це дозволило розширити сферу підготовки і використання випускників факультету, узаконити підготовку кадрів для інших сфер документально-інформаційної діяльності, яка в межах спеціальності “Бібліотекознавство і бібліографія” на рівні спеціалізацій уже здійснювалась на факультеті протягом багатьох років, наблизити зміст та структуру навчання до світового рівня.

Підготовка бібліотекарів-бібліографів, документознавців та інформаційних кадрів на факультеті (до 1997 р.) здійснювалась за двома спеціальностями – 8.020102 “Бібліотекознавство і бібліографія” та 8.020105 “Документознавство та інформаційна діяльність”. Із зазначених спеціальностей затверджені та введені до начального процесу з 1995-1996 навч. р. нові оригінальні навчальні плани, підготовлені пакети навчально-методичних матеріалів; кваліфікаційні характеристики, авторські навчальні програми, методична документація по забезпеченню навчально-виховного процесу, самостійної та науково-дослідної роботи студентів.

По спеціальності “Бібліотекознавство і бібліографія” навчання здійснюється за функціональною ознакою. Започаткована підготовка фахівців за новими профілізаціями: “Бібліотечний менеджмент і маркетинг”, “Формування бібліотечних фондів”, “Бібліотечно-інформаційне обслуговування”, “Бібліотечне обслуговування дітей та юнацтва”, “Бібліографічне забезпечення бібліотечної діяльності”. З 1999/2000 навч. р. у межах спеціальності “Бібліотекознавство і бібліографія” розпочинається підготовка бібліографів-книгознавців, менеджерів видавничої діяльності. Випускники після закінчення факультету отримують кваліфікацію бібліотекаря-бібліографа. Завдяки диференційованій підготовці вони можуть працювати менеджерами бібліотечної справи, бібліотекарями відділу обслуговування, бібліотекарями-комплектаторами бібліотечного фонду, бібліотекарями-каталогізаторами, бібліотекарями-педагогами, бібліотекарями універсальної бібліотеки, викладачами дисциплін бібліотечно-інформаційного циклу. Здійснено підготовку освітньо-професійних програм для бакалаврів, спеціалістів і магістрів.

Підготовка фахівців у галузі бібліотекознавства, бібліографії, документознавства та інформаційної діяльності здійснюється на базі нових освітніх та інформаційних технологій. Ще у 1987 р. комп’ютерна підготовка фахівців розпочалася на базі ЕОМ “Іскра”. Нині вже діють 4 комп’ютерні класи (47 комп’ютерів, лазерні принтери, ксерокс), інформаційний центр з виходом до Internet, автоматизована бібліотека ХДАК. Практичними заняттями передбачено створення і ведення баз і банків даних, електронних таблиць, адміністрування баз даних та створення пошукових інтерфейсів до них, виконан-

ня робіт у зовнішніх джерелах інформації (INTERNET), робота з пошуковими системами світового рівня Yahoo, Aita Vista, 100hot, російськими DEMOS, RUSSIA ON LINE, All Stars, українською ITL WebCreeper Search.

Перегляд змісту та організації навчального процесу на факультеті спонукав до розробки оригінальних авторських підручників, навчальних посібників, текстів лекцій, програм курсів, методичних матеріалів до семінарських, практичних занять та самостійної роботи. Лише за 1997-1998 рр. підготовлено і видано підручники з аналітико-синтетичної обробки документів (В.К. Удалова, Л.Г. Хромченко, Є.А. Медведєва), документознавства (Н.М. Кушнарєнко), організації та методики науково-дослідницької діяльності (В.М. Шейко, Н.М. Кушнарєнко), навчальні посібники з інформаційних технологій у документознавстві (В.М. Шейко, Г.Г. Асєєв), бібліографії науково-технічної сфери (Н.Ф. Колосова) та ін. Крім того, всі курси навчального плану зі спеціальності 8.020102 "Бібліотекознавство і бібліографія" забезпечено програмно-методичними матеріалами, створено їх паперові та електронні аналоги.

До найсуттєвіших результатів науково-дослідницької діяльності слід віднести відкриття в 1994 р. аспірантури, а в 1996 р. - докторантури зі спеціальності 07.00.08 "Книгознавство, бібліотекознавство та бібліографознавство"; функціонування з 1998 р. спеціалізованої вченої ради Д64.807.02 з правом прийняття до розгляду та проведення захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора (кандидата) наук зі спеціальності 07.00.08 – книгознавство, бібліотекознавство та бібліографознавство (у галузі педагогічних наук); проведення міжнародного семінару з проблем бібліотечно-інформаційної діяльності та освіти (1995 р.); запровадження з 1998 р. щорічної міжнародної наукової конференції "Соціальні комунікації: розвиток в інформаційному просторі"; вихід у світ першого випуску наукової збірки "Вісник Харківської державної академії культури", Серія: "Бібліотекознавство. Документознавство. Інформатика" (головний ред. Н.М. Кушнарєнко); розробка з 1995 р. загальнодержавної НДР "Створення інформаційно-пошукової мови для електронного каталогу бібліотек України" на замовлення Міністерства культури і мистецтв України; загальнодержавної НДР "Красна робота бібліотек України"; започаткованої у 1990 р. Державною історичною бібліотекою України; захист у 1996 р. докторської дисертації В.О. Льганасовою, кандидатських дисертацій І.О. Давидовою, А.А. Соляник, В.В. Карнаушенко, В.А. Марковою та ін. Роботу над докторськими дисертаціями розпочали Є.А. Медведєва, І.М. Фоменко, Л.Я. Філіпова, Є.М. Тодорова, А.А. Соляник.

На факультеті створено бібліотекознавчі і бібліографознавчі наукові школи, відомі далеко за межами України. Професорсько-викладацький склад факультету разом з талановитими студентами здійснює значну науко-

во-дослідну роботу, тематика якої спрямована на розробку пріоритетних проблем бібліотечно-бібліографічної діяльності та освіти в Україні. За її результатами тільки за останні три роки викладачі і студенти факультету опублікували 390 наукових праць: монографії, статті, тези доповідей, підручники, навчальні посібники, інші наукові й навчальні матеріали. Викладачі факультету мають науковий пріоритет не тільки в Україні, але й за її межами у дослідженні таких проблем: "Українське книгознавство та книжкова справа", "Методологія та методика бібліотекознавства та бібліографознавства в Україні", "Формування фонду "Україніка", "Національна бібліографія України", "Бібліотечно-інформаційна освіта в Україні та за кордоном", "Бібліотечне краєзнавство", "Статистика друку", "Інформаційний менеджмент і маркетинг", "Автоматизація бібліотечно-бібліографічних процесів", "Документознавство", "Документні ресурси України" та ін.

Протягом 1997-1998 рр. відбулися певні структурні зміни. З січня 1997 р. на базі факультету бібліотекознавства та інформатики створено ще один факультет – документознавства та інформаційної діяльності. Деканом першого факультету стала проф. Н.М. Кушнарєнко, другого – доцент І.Г. Бондалєтов. Наступного року ліквідували заочний бібліотечний факультет. Денне і заочне навчання бібліотекарів-бібліографів поєднав єдиний факультет бібліотекознавства та інформатики, в структурі якого є нова кафедра інформатики на чолі з проф. В.О. Ільганаєвою. Отже, на факультеті функціонують 3 спеціальні кафедри: бібліотекознавства, бібліографознавства та інформатики.

Постановою Кабінету Міністрів України за № 818 від 8 червня 1998 р. ХДІК реорганізований у Харківську державну академію культури. Отримання найвищого IV рівня акредитації, підвищення статусу ХДАК посилює вимоги до рівня підготовки бібліотечно-бібліографічних кадрів, освітньої, наукової і виховної діяльності факультету бібліотекознавства та інформатики. У вересні 1998 р. прийняли нову концепцію розвитку факультету.

Бібліотечний підрозділ ХДАК має всі необхідні умови для успішної підготовки висококваліфікованих спеціалістів з бібліотекознавства та бібліографії: сформовані наукові школи документно-інформаційного профілю, підготовлені пакети навчально-методичних матеріалів (освітньо-професійна програма, кваліфікаційні характеристики, навчальні плани, програми, підручники, навчальні посібники), створена сучасна матеріально-технічна база (комп'ютерні класи, які об'єднані в локальну обчислювальну мережу з виходом до INTERNET), високий кадровий потенціал професорсько-викладацького складу факультету, понад 80% яких мають науковий ступінь чи вчене звання. За роки існування підготовлено близько 20 тис. бібліотекарів-бібліографів вищої кваліфікації.

Харківська бібліотечна наукова та освітня школа – лідер української школи книгознавства, бібліотекознавства та бібліографознавства, характерна самобутністю, професіоналізмом, авторитетністю, багатими традиціями у галузі підготовки бібліотечно-бібліографічних кадрів. Факультет бібліотекознавства та інформатики ХДАК як центр бібліотечно-бібліографічної освіти в Україні має всі ознаки науково-освітнього ядра: наявність певного кола талановитих педагогів і науковців; постійна плідна наукова й освітня діяльність; виховання обдарованої молоді – нового покоління бібліотечних працівників, науковців, викладачів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Книга и книжное дело в Украинской ССР: Сб. документов и материалов 1917-1941. - К.: Наук. думка, 1985. - 477 с.
2. Книга и книжное дело в Украинской ССР: Сб. документов и материалов 1941-1984. - К.: Наук. думка, 1986. - 564 с.
3. Кушнарченко Н.М. Підготовка кадрів у галузі документознавства та інформатики: досвід і проблеми // Українська культура: минуле, сучасне та шляхи розвитку: Міжвуз. зб. наук. праць. - Рівне. - Вип. 11. - С. 229-233.
4. Харьковский государственный институт культуры. 1929-1979 / Под ред. А.Л. Оприщенко. - Х.: Вища школа; Изд-во при Харьк. ун-те, 1979. - 72 с.
5. Шейко В.М., Кушнарченко Н.М. Підготовка фахівців у галузі документознавства та інформатики: здобутки і проблеми // Вісн. Кн. Палати - 1997. - № 6. - С. 23-25.

Надійшла до редколегії 10.03.2000

УДК 378.6002(477.54)

А. А. СОЛЯНИК

ПЕРШИЙ ВИПУСК ДОКУМЕНТОЗНАВЦІВ ХДАК: ЗДОБУТКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Вивітлено історію запровадження, концепцію та основні напрями підготовки у Харківській державній академії культури документознавців-інформаціологів

У 1998-1999 навчальному році Харківська державна академія культури (ХДАК) уперше в історії вищої освіти України здійснює випуск фахівців за новою спеціальністю 8.020105 “Документознавство та інформаційна діяльність”. Ця новація цілком закономірна, зважаючи на попередню

історію розвитку ХДАК, яка є в Україні фундатором не тільки бібліотечної і книгознавчої, але й інформаційної освіти.

Ще у 1960-1961 навчальному році на вечірньому відділенні Харківського державного бібліотечного інституту було організовано підготовку фахівців для органів науково-технічної інформації. У 1966 р. створили кафедру технічних бібліотек і наукової інформації, яка опанувала напрям підготовки інформаційних працівників, здатних використовувати досягнення новітніх електронних технологій. Фактично вже в 60-ті рр. у межах спеціальності “Бібліотекознавство і бібліографія” виникла нова спеціальність, об’єктивні умови для офіційного започаткування якої склалися лише у середині 90-х рр., коли суспільство усвідомило необхідність входу до нової історичної фази свого розвитку – інформатизації.

Миттєво відгукнувшись на зростаючу потребу країни в кадровому забезпеченні функціонування документно-комунікативної інфраструктури суспільства, спираючись на багаторічний досвід підготовки інформаційних спеціалістів та значний науково-педагогічний потенціал, саме ХДАК ініціювала впровадження в Україні нової спеціальності “Документознавство та інформаційна діяльність” і вперше у 1995 р. здійснила набір студентів. Цьому передувала велика підготовча робота по визначенню концепції та змісту навчання, розробці оригінального навчального плану, авторських програм нових курсів, комплексних кваліфікаційних характеристик майбутніх фахівців та ін [1].

Наскладнішою проблемою було вивчення кадрової ситуації в країні та попиту на ринку праці інформаційних спеціалістів, що здійснювалось з метою визначення пріоритетних у сучасних умовах профілів підготовки документознавців-інформаціологів. У період започаткування у вузах України документознавчої освіти її зміст формувався дещо спонтанно, під впливом бібліотечно-бібліографічної та архівознавчої освіти. Один з напрямів підготовки документознавців - обслуговування функціонування інфраструктур наукової інформації, інший напрям націлював майбутніх фахівців на документне забезпечення архівної сфери. У межах підготовки передбачалось дві кваліфікації: документознавець-спеціаліст у галузі наукової інформації та документознавець-архівіст.

Значним здобутком науково-педагогічного колективу ХДАК стало формування концепції поширення профілю підготовки і використання документознавців. Перший навчальний план ХДАК зі спеціальності “Документознавство та інформаційна діяльність” (1995 р.) одночасно з формуванням єдиного фундаменту професійних знань, умінь та навичок передбачав їх диференціацію за такими основними спеціалізаціями: інформаційний менеджмент і маркетинг (кваліфікація: менеджер документно-інформаційних систем), автоматизація документно-інформаційних систем (кваліфікація:

технолог автоматизованих документно-інформаційних систем), документно-інформаційне забезпечення соціокультурної сфери (кваліфікація: інформаційний брокер), патентознавство та ліцензійна діяльність (кваліфікація: менеджер патентно-ліцензійної діяльності), архівознавство й діловодство (кваліфікація: документознавець-архівіст), інформаційна діяльність у сфері комерції і бізнесу (кваліфікація: менеджер інформаційної діяльності), документно-інформаційне забезпечення органів управління (кваліфікація: референт-аналітик).

Так, серед курсів спеціалізацій для референтів-аналітиків (випускаючою є кафедра документознавства) було передбачено: “Діловодство”, “Документне фондознавство”, “АСОД у діловодстві”, “Автоматизовані технології оформлення та обробки документів”, “Інформаційний сервіс в Інтернет”, “Іміджологія” та ін. Це сприяло поглибленій підготовці фахівців.

Перший випуск документознавців ХДАК (35 студентів) підготовлено за трьома спеціалізаціями: інформаційний менеджмент і маркетинг – 13 осіб, документно-інформаційне забезпечення соціокультурної сфери – 8 осіб, документно-інформаційне забезпечення органів управління – 14 осіб. Їх підготовка здійснювалась на сучасній комп’ютерній базі з використанням ресурсів Інтернет, що дало змогу студентам оволодіти методами автоматизованої аналітико-синтетичної обробки документів, набути навички пошуку релевантної інформації у різноманітних банках даних та надання необхідних користувачам документів у режимі дистанційного доступу.

Якісній підготовці кадрів сприяли наукові дослідження викладачів ХДАК з проблем документознавства та інформаційних технологій, підготовка оригінальних підручників та навчальних посібників з нових курсів, серед них: “Аналітико-синтетична обробка документів” (1996), “Документознавство” (1997), “Сервіс в Інтернет” (1998), “Організація та методика науково-дослідницької діяльності” (1998), започатковано серію “Информационные технологии в документоведении”, в межах якої видано три підручники: “Основы Windows” (1998), “Основы Internet” (1999), “Internet / Intranet” (1999) та ін. Розроблено освітньо-професійну програму, кваліфікаційні характеристики спеціаліста, пакети авторських програмно-методичних матеріалів з кожної дисципліни, створено їхні паперові та електронні аналоги. Кращі підручники ХДАК мають підвищений попит не тільки в Україні, а й за її межами, отримали високу оцінку з боку фахівців. Рецензії на них у фахових журналах ініціювали наукові дискусії з актуальних питань документознавства та подальший розвиток цього наукового та освітнього напрямку [2, 3, 4].

Закріпленню отриманих теоретичних знань та практичних навичок майбутніх документознавців сприяє виробничка практика в інформаційних та аналітичних центрах, книговидавничих фірмах, рекламних агентствах,

відділах маркетингової інформації підприємств усіх форм власності, в службах документального забезпечення управління органів державної влади та комерційних структур, в архівах та органах НТІ. Базами практики, з якими укладено довгострокові договори, обрано кращі установи регіону, що мають сучасне комп'ютерне обладнання, відповідний обсяг документообігу та належний кадровий потенціал, здатний здійснювати кваліфіковане та вимогливе керівництво роботою практикантів, сприяти збору емпіричного матеріалу для студентських наукових досліджень.

Тісний зв'язок з базами практики сприяє одержанню відомостей про сучасні вимоги до інформаційних фахівців, визначенню параметрів професійної компетентності та нормативів конкурентоспроможності майбутніх спеціалістів, дає можливість прогнозувати кадровий попит на місцях і завдяки цьому оптимізувати профіль і структуру вузівської підготовки документознавців. Результати практики свідчать, що запрошення на роботу отримують у першу чергу ті студенти, хто опанував технологічні процеси роботи з документами на базі комп'ютерного обладнання, має уявлення про основні види світових документних потоків і ресурсів та навички пошуку інформації в інтерактивних базах даних, володіє теорією інформаційного маркетингу та менеджменту, знає іноземні мови, вміє ефективно організувати своє робоче місце.

Випускники зазначеного фаху отримують достатні навички науково-дослідної діяльності при підготовці рефератів, аналітичних оглядів, курсових та дипломних робіт, більшість з яких підготовлені на замовлення інформаційних та аналітичних центрів, органів НТІ, документно-інформаційних служб організацій, установ та підприємств регіону. Студенти залучаються до презентацій спеціальності, нових підручників та навчальних посібників, організації та проведення науково-практичних конференцій міжнародного, національного та регіонального рівнів. Так, коли в 1998 р. на базі ХДАК було започатковано щорічну міжнародну наукову конференцію "Соціальні комунікації: розвиток в інформаційному просторі", студенти-документознавці не лише взяли активну участь у її організації, але й виступали на секціях з науковими доповідями, демонстрували можливості пошуку інформації в Internet, технології електронного діловодства, створені ними бази даних, Web-сторінки та ін. З виходом у світ нової наукової збірки ХДАК "Бібліотекознавство. Документознавство. Інформатика" вони отримали можливість публікувати результати своєї наукової роботи не лише у формі тез доповідей, але й наукових статей. Таким чином, у ХДАК створено всі необхідні умови для підготовки висококваліфікованих спеціалістів у галузі документознавства та інформаційної діяльності.

Досвід, накопичений ХДАК у процесі підготовки першого випуску документознавців-інформаціологів, дозволяє внести деякі зміни у зміст та

організацію навчання відповідно до вимог та потреб ринку праці, визначити шляхи подальшого вдосконалення якості освіти в умовах інформатизації. Назвемо основні з них.

З метою уніфікації підготовки спеціалістів у галузі документознавства та інформаційної діяльності Міністерство культури і мистецтв України в 1998 р. рекомендувало в межах спеціальності “Документознавство та інформаційна діяльність” здійснювати підготовку фахівців за трьома спеціалізаціями: документно-інформаційне забезпечення архівів (кваліфікація: документознавець-архівіст), інформаційні системи підтримки державних органів управління (кваліфікація: документознавець-менеджер інформаційних систем управління), міжнародні інформаційні системи і мережі (кваліфікація: документознавець-менеджер міжнародних інформаційних систем). Такий підхід дозволяє освітнім установам враховувати у змісті та організації навчального процесу зміни, що відбулися на технологічному й організаційному рівнях функціонування документних комунікацій суспільства та розглядати документознавчу діяльність як сферу застосування професійних знань фахівців кількох професій у межах однієї спеціальності, відповідно будуючи систему їх підготовки.

Стратегічні завдання документознавчої освіти орієнтовані на сучасні концепції глобальної інформатизації суспільства, впровадження якої неможливе без відповідного кадрового забезпечення. Так, зміст навчання документознавців - менеджерів інформаційних систем слід націлювати на те, що майбутнім фахівцям доведеться здійснювати створення, пошук, обробку, зберігання та використання різноманітних джерел інформації, зокрема баз даних в установах усіх типів, перш за все в органах державного управління різних рівнів. Кваліфікаційні вимоги до майбутніх архівістів передбачають уміння впроваджувати та вести в автоматизованому режимі системи ділової документації, формувати електронні архіви, володіти методами аналізу та організації інформаційного забезпечення будь-якого виду управлінської діяльності.

Зміст навчання повинен відобразити динамічні зміни, що відбуваються нині в документно-комунікаційній сфері. Майбутні фахівці повинні володіти вміннями пошуку та оперативного надання користувачам релевантної інформації як у традиційній, так і в електронній формах, знання законодавчих, організаційних, фінансових аспектів управління інформаційними ресурсами в ринкових умовах. Підвищення конкурентоспроможності випускників ХДАК на ринку праці неможливе без посилення управлінських аспектів їх професійної підготовки, поглибленого вивчення економічних та правових основ діяльності документно-комунікаційних систем, засвоєння маркетингового інструментарію.

З метою оперативного та гнучкого врахування змін, що зумовлені швидким розвитком сучасного інформаційного середовища та кадрової політики держави, фахівці ХДАК у процесі формування освітньо-професійної програми та нового навчального плану зі спеціальності “Документознавство та інформаційна діяльність” повинні піддати суттєвому корегуванню блоки фундаментальних, професійно-орієнтованих та спеціальних дисциплін. Обов’язковими для вивчення студентами всіх спеціалізацій повинні стати такі дисципліни: “Діловодство”, “Архівознавство”, “Управління інформаційними ресурсами в Україні і за кордоном”, “Захист інформації та інформаційна безпека”, “Інформаційний менеджмент і маркетинг”, “Іміджологія”. Блок спеціальних дисциплін, орієнтований на різноманітні робочі місця в документних установах, необхідно доповнити дисциплінами, що надають поглиблену підготовку за конкретними напрямками діяльності, наприклад: “Документаційне забезпечення управління”, “Документна лінгвістика”, “Організація державних установ України”, “Система інформаційних ресурсів органів державної влади та органів місцевого самоврядування”, “Технологія електронного документообігу” та ін.

Підвищенню рівня підготовки фахівців сприятиме активне впровадження до навчального процесу новітніх освітніх технологій (модульне, дистанційне навчання), застосування сучасних автоматизованих та інших інформаційних технологій, підготовка нових підручників, навчальних посібників, текстів лекцій та методичних матеріалів.

Важливим завданням є створення багатоступеневої системи підготовки кадрів з документознавства та інформаційної діяльності, розробка та впровадження наскрізних навчальних планів. Розширення сфери підготовки та використання випускників документознавчого профілю має відбуватись з урахуванням того, що цих фахівців готують державні та приватні вузи не тільки III – IV, а й I – II рівнів акредитації. Відомо, що в Україні вузи культури (іншого профілю) I – II рівнів акредитації розпочали підготовку молодих спеціалістів за спеціальністю 5.020107 “Діловодство”, а вузи III – IV рівнів – бакалаврів, спеціалістів і магістрів зі спеціальності 8.020105 “Документознавство та інформаційна діяльність”. Впровадження багатоступеневої підготовки фахівців потребує узгодження номенклатури їх спеціалізацій та кваліфікацій у межах спеціальності, уточнення змісту та напрямів підготовки кадрів на етапах: молодший спеціаліст – бакалавр – спеціаліст – магістр; створення наскрізних навчальних планів.

Узгодженій підготовці фахівців сприятиме врахування кваліфікаційних характеристик та посад випускників вузів I – II та III – IV рівнів акредитації, зафіксованих у “Довіднику кваліфікаційних характеристик професій працівників. Вип. 1. Професії працівників, які є загальними для всіх видів еко-

номічної діяльності” [5]. Орієнтація на нього дозволить навчальним закладам відбити у змісті навчання вимоги щодо документознавців I, II категорій та провідних документознавців (які обов’язково повинні мати підготовку спеціаліста або магістра, тобто бути здатними брати участь не тільки в експлуатації, але й у проектуванні, впровадженні та вдосконаленні автоматизованих інформаційних систем управління).

Необхідність подальшого розвитку в Україні наукової школи документознавчого профілю потребує введення наукової спеціальності “Документознавство та інформаєзнавство”. Нині у ХДАК функціонують аспірантура, докторантура та спеціалізована вчена рада по захисту дисертацій на здобуття наукових ступенів доктора (кандидата) педагогічних наук зі спеціальності 07.00.08 “Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство”. Над обґрунтуванням необхідності такого наукового напрямку, який створить підґрунтя активізації документознавчих досліджень, уже працюють фахівці ХДАК і планують звернутися з відповідною ініціативою до ВАК України.

Нагального вирішення потребує проблема працевлаштування випускників-документознавців. Сфера їх використання достатньо широка, тому в формуванні замовлення та організації розподілу випускників повинно брати участь не лише Міністерство культури і мистецтв України, але й усі зацікавлені міністерства та відомства, перш за все, Міністерство інформації України, Головне архівне управління при Кабінеті Міністрів України та ін. Закордонний досвід свідчить, що рівень розвитку держави залежить від якості документного та інформаційного забезпечення усіх сфер діяльності суспільства. Слід зазначити, що передові держави витрачають значну частину національного доходу не тільки на розвиток мережових технологій, а й на кадрове забезпечення функціонування документно-комунікаційних систем.

Випускники нової спеціальності мають великі перспективи на майбутнє. За прогнозами багатьох авторитетних учених, тенденції поширення сфери документних комунікацій набувають глобального характеру. Згідно з відкритим Ю.М. Столяровим законом документаційного супроводження соціальних комунікацій, будь-які з них опосередковуються документами. Документного підтвердження потребує кожна соціальна роль члена суспільства. У зв’язку з цим кожен соціальний інститут є документним за своєю сутністю: він здійснює або виробництво, або транспортування, або одержання, або обробку, використання та зберігання документів. Тому попит на документознавців-випускників ХДАК зростає, вони потрібні в усіх сферах людської діяльності. Завдання освітніх установ країни – готувати висококваліфікованих фахівців, які оптимально відповідають кадровим потребам інформатизації суспільства.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Шейко В., Кушнарєнко Н. Підготовка фахівців у галузі документознавства та інформатики: здобутки і проблеми // Вісн. Кн. палати. - 1997. - № 6 - С. 23-25.
2. Швецова-Водка Г. Перший підручник з документознавства // Вісн. Кн. палати. - 1998. - № 2. - С. 24-25.
3. Терешин В.И. Первый учебник по документоведению // Университетская книга. - 1998. - № 7. - С. 52-53.
4. Слободяник М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності (Підручник для вузів) // Вісн. Кн. палати. - 1998. - № 11. - С. 18-20.
5. Довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників. Вип. 1. Професії працівників, які є загальними для всіх видів економічної діяльності / Міністерство праці та соціальної політики України. - Краматорськ, 1998. - 245 с.

Надійшла до редколегії 17.03.2000

УДК 378.602:802

Н.І. МЕЛЬНИК

ІНОЗЕМНА МОВА В ПІДГОТОВЦІ БІБЛІОТЕЧНО-ІНФОРМАЦІЙНИХ КАДРІВ

Розглядається іншомовний конспект у підготовці бібліотечно-інформаційних кадрів, пропонуються можливі підходи до вивчення іноземних мов у руслі вимог Європейського союзу з впровадження багатомовності у вищих навчальних закладах Європи

Харківська державна академія культури (ХДАК) має багатолітній досвід іншомовної підготовки бібліотекарів-бібліографів вищої кваліфікації. Тривалий час існувала практика відбору кращих студентів зі знанням іноземної мови ще при вступі до вузу. У 60-80-і рр. серед вступних іспитів зі спеціальності "Бібліотекознавство і бібліографія" чільне місце посідала іноземна мова (англійська, німецька, французька та іспанська). При цьому конкурс на бібліотечний факультет при збільшенні обсягу набору зростав з року в рік. З 1963 р., коли у ХДАК розпочалася підготовка фахівців для науково-технічних бібліотек та органів НТІ, навчальним планом передбачалось обов'язкове вивчення студентами технічного відділення двох іноземних мов – англійської та німецької. Мовна компетентність випускників

була настільки високою, що вони посідали керівні посади в науково-технічних бібліотеках, органах НТІ, відділах іноземної літератури наукових бібліотек не лише України, але й СРСР.

З посиленням централізованого впливу на зміст та організацію навчання у 80-і рр. іншомовна підготовка бібліотечних кадрів послаблюється. Спроби відновити підготовку фахівців бібліотечної справи з об'єктивних і суб'єктивних причин не були успішними.

У сучасних умовах формування світового інформаційного простору, міжнародного характеру науки, технологій та освіти, розвитку міжнародних зв'язків та ін., опанування іноземними мовами випускниками факультету бібліотекознавства та інформатики є необхідним. Рішення Європейського союзу, який неодноразово наголошував на необхідності багатомовної підготовки студентів вищих навчальних закладів європейських країн вимагають посилення мовної компетенції випускників вузу. На це спрямовані й рекомендації таких міжнародних організацій у сфері бібліотекознавства та інформатики, як IFLA – міжнародна федерація бібліотечних асоціацій та установ, ISO – міжнародна організація зі стандартизації та ін. Знання іноземних мов, міжнародних стандартів з інформації та документації є одними з основних вимог до випускників вузів бібліотечно-інформаційного профілю усіх країн світу. Отже, від цього залежить підготовка бібліотечних фахівців на рівні сучасних світових вимог, успішний вихід вітчизняної бібліотечно-інформаційної сфери на зовнішній ринок співпраці зі зарубіжними партнерами, входження України в єдиний світовий комп'ютерний, комунікаційний, семантичний і професійний простір. Цьому сприяють в Україні мережі INTERNET, створення державних стандартів України (ДСТУ) з інформатики та бібліотекознавства, узгоджених з міжнародними стандартами ISO, що містять покажчики не лише українських, а й німецьких, французьких і російських термінів. Отже, професійна сфера охоплена міжнародними інтегративними процесами і потребує досить високого рівня термінологічнотермінової орієнтації сучасних фахівців. На цьому фоні знання іноземних мов і висока мовна компетенція випускників факультету є показником рівня загальної та фахової підготовки кадрів.

Студенти факультету бібліотекознавства та інформатики ХДАК мають можливість не лише отримати достатню іншомовну підготовку, але й безпосередньо реалізувати свої знання. ХДАК – повноправний член трьох міжнародних організацій бібліотечно-інформаційного профілю: IFLA – міжнародна федерація бібліотечних асоціацій та установ; EYCLID – Європейська асоціація вищих навчальних і науково-дослідних закладів у галузі бібліотекознавства та інформатики; BOBCATSSS – міжнародна федерація навчальних закладів у галузі бібліотекознавства, інформатики та бібліотек. Академія уклала двосторонні угоди про співпрацю з низкою Вищих

бібліотечних шкіл Великої Британії, Данії, Нідерландів, Польщі та ін., угоди про конвертацію дипломів, взаємний обмін студентами, участь студентів у наукових конференціях, симпозіумах та ін.

Оскільки Україна є європейською країною, впровадження багатомовності, яка передбачає знання студентами крім рідної мови не менше двох іноземних мов, доцільно розпочинати з найпоширеніших європейських мов – англійської, німецької чи французької.

Багатомовність як конститутивний елемент викладання іноземних мов потребує розробки перспективної програми, в якій би знайшли відбиття й обґрунтування співвідношення між мовами, зокрема, між англійською та іншими мовами, відзначалась би послідовність чергування мов (так зване літературне навчання мовам).

Уведення багатомовності можна здійснити в експериментальному порядку, виділивши групу найпідготовленіших студентів, переглянувши структуру курсів навчання, скоротивши обсяг годин на курси з базових мов, з яких студенти мають більш-менш достатні знання, увести другу іноземну мову (одну або декілька). Для студентів можна передбачити можливість відмовитися від першої іноземної мови після успішного закінчення основного курсу. Іншомовна підготовка повинна здійснюватися у напрямі загальномовної, культурологічної і професійної мовної компетенції студентів факультету. При цьому традиційне викладання іноземних мов повинно відповідним чином здійснюватися і розвиватися. Протягом останніх 5-10 років викладачі кафедри іноземних мов ХДАК поряд із традиційними методиками, що є своєрідною дидактичною і методичною базою (виправлення помилок, переклад літератури, фонетика, усне мовлення, підготовка заліків та іспитів і т.д.), стали впроваджувати нові методики викладання, значення яких постійно зростає.

Багатомовність передбачає багатоваріантність форм і методів навчання, зважаючи як на специфічні особливості кожної іноземної мови, так і характер взаємозв'язку в мовному просторі. Існує багато нових методик викладання іноземних мов, перевірених світовою практикою.

Викладання іноземних мов у європейському вимірі не повинно обмежуватися лише роботою з текстами. Доцільно практикувати усне мовлення і спілкування, що є найефективнішим при вивченні іноземних мов.

Через вимогу багатомовності слід удосконалити дидактику викладання іноземних мов, що враховує специфіку інших мов і вказує як можна від однієї мови перейти до іншої. Викладачі мов мислять переважно категоріями тієї мови, яку викладають, а не з огляду на проблематику вивчення іноземних мов загалом. Мови не мають конкурувати одна з одною. Заняття з різних мов повинні бути взаємозалежними і взаємопов'язаними. По цьому слід використовувати дидактику і методику

латерального навчання іноземним мовам. Особливо це стосується англійської мови, що є домінуючою і поступово витискує інші. Саме англійська мова має бути надійним підґрунтям для інших мов. І навпаки, інші мови, при зберіганні своєї самобутності, повинні зважати на базовість англійської мови.

Викладаючи і вивчаючи іноземні мови, слід пам'ятати те, що на початковому етапі можна опанувати лише частину мовної дійсності. Навіть рідною мовою ми ніколи досконало не володіємо; щодня вчимося новому, хоча б тому, що мова постійно розвивається. Вивчення іноземних мов відбувається все життя. Тому студентів необхідно озброїти методичними інструментами, що забезпечують продовження навчання на основі набутої обмеженої компетенції, інструментами, що забезпечували б, при необхідності, ревіталізацію втрачених мовних знань, інструментами, за допомогою яких студенти зможуть самостійно вивчити ще одну мову. Необхідно забезпечити цілеспрямоване навчання студентів таким методичним технологіям вивчення мов, які б підготували їх до самоорганізованого і саморегульованого навчання. Поряд із розумінням функціонування мов і зв'язків між різноманітними мовами це передбачає, наприклад, контроль власної мовної компетенції і її вимірювання за допомогою моделі рідної мови, розширення словникового запасу, розуміння того, що говорить партнер по спілкуванню, можливість висловлювати те, що не можна висловити, тому що не вистачає мовних засобів, а також *прості study skills*. При цьому необхідно щоб змінилося сприйняття викладача (викладач як консультант з навчання).

Необхідно вдосконалювати структуру курсів іноземних мов. Інколи основні, значні за обсягом курси не передбачають їхнього поділу на розділи з огляду на рівень мовної компетенції студента та зміст професійно орієнтованих дисциплін. Це сприяло б ефективності вивчення іноземних мов, зробило б курси більш зрозумілими для малопідготовлених осіб, допомогло б студентам обґрунтованіше приймати рішення на користь тієї або іншої мови, про продовження або припинення вивчення вибраної іноземної мови, про можливість використання мовної компетенції у майбутній професійній діяльності.

Можна передбачити у навчанні набуття часткової компетенції (розуміння на слух, розмова, читання, переклад). Партнери з різноманітними рідними мовами можуть плідно спілкуватися, якщо кожний говорить своєю мовою, розуміючи при цьому мову партнера. При зосередженні на навичці розуміння на слух, наприклад, можна тимчасово відкласти письмовий виклад чи письмовий переклад, основну увагу приділити саме спілкуванню. У міжнародному спілкуванні сприйняття на слух має першочергове значення.

Очікуваний рівень знань від випускників факультету бібліотекознавства та інформатики визначається потребами бібліотечної установи, що приймає випускника на роботу. Важливо не лише вміти перекладати й аналізувати тексти, а уміння скласти анотацію, реферат, огляд, узагальнити спеціальну інформацію, відправити факс або e-mail, презентувати в усній формі інформаційні продукти і послуги бібліотеки, причому все це – в сукупності з країнознавчими знаннями. Тому важливо посилити взаємозв'язок мовної компетенції студента з його професійним вибором. Тобто навчання в академії іноземним мовам слід націлити на загальномовну, культурологічну і професійну підготовку нової генерації бібліотечних кадрів.

Арсеналом підвищення ефективності викладання та вивчення іноземних мов студентів є мультимедійні засоби навчання INTERNET, відео- та аудіо техніка та інші засоби масової комунікації. Крім того, наукові бібліотеки мають у своїй структурі відділ іноземної літератури, де поряд із періодичними виданнями та книгами існують різноманітні інтенсивні курси іноземних мов на електронних носіях, які поєднують і текстовий матеріал, і усне мовлення, і можливість спілкування. У публічних бібліотеках створені фонди носіїв звуку і зображення – фонотеки і відеотеки; поряд із видачею грамофонних платівок, аудіо- та відеокасет бібліотечні працівники проводять консультації. Користуючись цими фондами, студенти не лише підвищують свою мовну компетенцію, але й мають можливість ознайомитися з напрямками діяльності бібліотеки з іноземною літературою. Використання допоміжних засобів навчання іноземній мові активізує навчальний процес, робить його наочним, доступнішим, емоційним, ефективним.

Сучасна методика навчання іноземним мовам передбачає теоретичний аналіз наукової літератури. наукове спостереження, анкетування, моделювання, тестування, хронометраж, інструментальний аналіз із застосуванням осцилографів, спектрографів, інтонографів, синтезаторів. Ефективність вивчення і викладання можна перевірити за допомогою ЕОМ.

Система навчання – це повний набір компонентів, що відповідає певній методичній концепції, яка визначає цілі, зміст, принципи, методи, прийоми, засоби, форми організації навчання. Вона має постійно вдосконалюватись і розвиватись. Це зумовлено зростаючою соціальною потребою в людях, які володіють іноземною мовою – однією чи кількома, постійно підвищують свою фахову компетенцію і освіченість, здатні ефективно використати свої знання на користь бібліотечної справи України.

УДК 378.8-053.6/7 (477)

М.А. КУРАКСІНА

ПІДЛІТКОВІ ДОЗВІЛЬНІ ОРГАНІЗАЦІЇ: СУЧАСНИЙ СТАН

Організація підліткового дозвілля в Україні на сучасному етапі набуває особливої актуальності в зв'язку з кризовим станом центрів дозвілля і закладів культури, відсутністю масових підліткових організацій, що існували в радянські часи. В статті розглядаються підліткові та юнацькі рухи, об'єднання методика їх організації

Організація підліткового дозвілля завжди турбувала не лише батьків, але й вчителів і суспільство загалом. Саме в цей віковий період формуються ціннісні орієнтації, світогляд, засвоєні соціальні ролі починають програватися на якісно новому рівні, в свідомості та поведінці посилюється прагматизм, зростає значення референтної групи та інтенсивність спілкування з однолітками. Школа орієнтована здебільшого на навчальний процес, авторитетність сім'ї принижується через означені особливості розвитку підлітків. Це одна із найважливіших педагогічних проблем, а тим більше в сучасних економічних та соціальних умовах суспільства: притаманні сьогоденню криза свідомості у духовній сфері, соціальна незахищеність, дезадаптованість підлітків, комерціалізація діяльності центрів дозвілля та закладів культури негативно впливають на можливості організації змістовної дозвільної діяльності підлітків. Тому постає завдання активізувати діяльність, спрямовану на організацію підліткового дозвілля, наповнення його значущим сенсом.

Організуючи дозвільну діяльність підлітків, слід зважати на традиції, притаманні таким дитячо-молодіжним рухам, як тимурівський, піонерський, скаутський, гайдівський, комунарський, козацький, наполегливо вивчати інтереси підлітків. На сучасному етапі розвитку суспільства в Україні поновлюється діяльність скаутів, піонерів, організацій козацького типу тощо. Мета діяльності рухів подвійна: з одного боку – та, яку ставлять підлітки, які об'єдналися; з другого – виховна, яку мають на увазі дорослі, створюючи подібні організації. Основою діяльності організацій є стосунки, які базуються на товариських засадах між дорослими та підлітками, повагою до пізнання нового та співробітництві. Розглянемо діяльність деяких об'єднань.

Назва організації Скаути (від англійського – розвідник) дає можливість виразити романтичний порив юного покоління і таким чином вселити в дитячу свідомість віру у власні сили. Скаутизм виявився

найбільш гнучкою організацією дітей та дорослих у ХХ ст., яка зуміла зберегти себе в умовах світу, що змінюється.

Скаутинг є добровільним, не політичним виховним рухом для молодих людей, які дають Клятву скаута: “Клянусь моєю честю зробити все, що від мене залежить, аби виконати мій обов’язок перед Богом та моєю країною; допомагати іншим у будь-який час; підпорядковуватися скаутському Закону” [2, с.15]. Мета руху – єднання дітей, підлітків та молоді незалежно від соціального походження та сприяння їх розвитку як громадян для реалізації інтелектуального, громадського та духовного потенціалу, ґрунтованого на принципах обов’язків перед Богом, перед іншими, по відношенню до себе. Права та обов’язки викладено в Конституції. Закони - це основні принципи життя скаутів, що визначають цінності, для досягнення яких необхідно докласти зусиль. Програми діяльності охоплюють практично всі сфери життєдіяльності, вражаючи різноманітністю. Наведемо деякі з них: уроки миру, здоров’я дітей, суспільно-корисна праця, профілактика наркоманії, домоводство, соціальна реабілітація підлітків, які мають дефекти фізичного та розумового розвитку, робота з сім’ями біженців та іммігрантів, екологія тощо.

Соціально-педагогічна робота зосереджена у скаутських групах. Групи (усіх вікових рівнів) створюються на добровільній основі і діють практично в усіх державних і громадських організаціях та установах, у тому числі при церквах та школах. Низові групи (патрулі) очолює командир-лідер. На сучасному етапі організація має три вікові групи, в якій є як хлопці, так і дівчата (бойскаути та герлскаути). Кожна група зважає на інтереси скаутів і працює за власним планом. Свою програму діяльності патрулеві чи групі ніхто не може нав’язувати. За діяльністю патруля спостерігають дорослі - скаут-майстри.

Скаутський рух має свої атрибути та символи, такі як емблема, девіз, Скаутський знак, салют, галстук, форма тощо.

Велика увага приділяється урочистим ритуалам, проведенню свят, різноманітним церемоніям, використовується яскрава символіка.

Знаки гідності вручаються кращим за успіхи та ініціативність у справах, за досягнення в різних видах діяльності.

Велика увага приділяється прищепленню практичних навичок: надавати першу допомогу при опіках і ударах, виготовляти різні вироби із природного матеріалу, іграшки, подарунки тощо.

Бажаючи стати скаутами (після 10 років) проходять “ранг новачка”. Для отримання знаків другого, першого класів та знака “Лідер скаутів” необхідно знати історію скаутських організацій, виконувати клятву та Закон скаута, брати участь у роботі загону, передбачається складання іспитів певного рівня труднощів (залежно від класу).

Вміння все робити самостійно, змога проявити ініціативу та сміливість, табірне життя роблять скаутизм престижним і популярним для підлітків.

Гайдинг, виникнувши в Англії на початку XX ст., лише в 90-х рр. з'явився в Україні. Візит представниці Норвезької Асоціації Скаутів та Гайдів Бьорг Вальстад у 1992 р. вважається початком зародження та розвитку руху. У листопаді 1995 р. на Установчій Конференції Асоціації Гайдів України (АГУ), в якій взяли участь представниці 13 областей України, гості з Норвегії та Великобританії, був прийнятий і затверджений Статут, обрано установчі органи. Міністерство юстиції України зареєструвало організацію у 1996 р.. Нині діяльність АГУ підтримує Державний комітет у справах сім'ї та молоді, має осередки в 17 областях, у складі руху близько 1000 дівчат і молодих жінок.

Гайдинг – це адаптований для потреб дівчат Скаутинг, тобто структура організацій, форми роботи дуже подібні, тому зупинимося лише на особливостях.

90- річний досвід міжнародного руху дівчат-гайдів засвідчив, що суто дівоче оточення допомагає випробувати свої сили, уникаючи тиску і атмосфери змагання, що супроводять аналогічні програми за участю хлопців. Лідерські якості та навички, що були розвинені, використовуватимуться дівчатами в подальшому дорослому житті при визначенні професійного шляху та виборі власної громадської позиції, і в змішаних групах. Мета діяльності Асоціації Гайдів України полягає в сприянні розвитку та формуванню соціально зрілої дівочої особистості, яка бере активну участь у суспільному житті. Гайдинг, зважаючи на дівочі проблеми, вчить вирішувати їх за такими напрямками: загальний розвиток (фізичне і духовне здоров'я), особисті потреби (реалізація свого потенціалу), освіта (навчити дівчат визначати першочергові проблеми, ставити завдання, вирішувати їх та досягати результатів). Програми Гайдингу допомагають дівчатам практично застосувати ті цінності, що виховали батьки, вчителі, а також поглиблювати знання з цих питань. Фундаментальні цінності Асоціації Гайдів України закладені у тексті Обіцянки та Законах організації.

В Україні дівчата-гайди розподіляються на три вікові категорії: ластівки (7–10 років), гайди (11–15 років), ренжери (16–20 років). Такий розподіл надає можливість лідерства молодим дівчатам. Мається на увазі, що дорослі лідерки вчать ренжерів, ті, в свою чергу, передають засвоєні навички гайдам, які виховують та навчають малюків-ластівок.

Найменшою структурною одиницею є патруль (6-8 дівчат), декілька патрулів об'єднуються в загін. Кожний патруль обирає серед своїх членів патрульну лідерку, відповідну підготовку якої забезпечує доросла лідерка

під час проведення “неформальних” тренінгів. Думка кожного члена патруля уважно вислуховується і може вплинути на прийняття рішення, що надає дівчині впевненості у починаннях, розвиває навички лідерства та дає змогу усвідомити себе учасницею загальної справи.

Успішність розвитку Гайдінгу забезпечується завдяки методиці організації роботи з дівчатами та спеціально розробленим навчальним програмам, що реалізуються у русі: “Українознавство”, “У світі Гайдінгу”, “Школа медицини”, “Вічні істини”, “Світова культура”, “Господарочка”, “Життя на природі”, “Планета – наш дім”. Згідно з Програмним документом АГУ розроблені рівневі тести для визначення набутого гайдами досвіду.

Великим проектом організації є створення експериментальних сервісних центрів допомоги неповнолітнім матерям у Вишгороді, Херсоні та Мерефі. Головна мета – підвищення рівня соціальної адаптації соціально-незахищених молодих, самотніх, малозабезпечених матерів за напрямками: ведення просвітницької діяльності серед дівчат з питань статевого виховання та створення служб для надання безкоштовних консультацій, матеріальної допомоги, створення груп для догляду за дітьми вищезазначених категорій матерів під час проходження підготовки для набуття кваліфікації у вечірні години та вихідні дні.

Програми руху допомагають дівчатам проявити ініціативу, нести відповідальність за свої рішення, дії, усвідомлювати необхідність навчання у різноманітних життєвих ситуаціях, тобто стати вільною, незалежною особистістю.

Поряд із організаціями скаутів і гайдів на сучасному етапі розвитку українського суспільства існують національні рухи: “Сокіл”, “Пласт”, організації козацького типу.

Товариство “Сокіл” засновано в 1894 р. у Львові, але наприкінці 20-х рр. нашого століття знищено як “розсадник контрреволюції та націоналізму” [4, с. 135]. Нині організація відроджується. Мета діяльності - об’єднання тієї частини підлітків, молоді, яку турбує доля України, яка прагне духовно-культурного оновлення українського народу, виховання духовно і фізично розвиненої людини з високою національною свідомістю і гідністю. Напрями діяльності: патріотичне виховання, спортивно-оздоровче, культурно-освітнє, пошукове. Ведеться активна робота по відродженню української культури в Східному регіоні. Основними заходами харківського “Соколу” були: походи присвячені пам’яті кошового отамана Івана Сірка (травень 1990 р.) та до місць українських військових захоронень, робота по розслідуванню злочинів сталінізму проти українського народу – знищення 350 кобзарів під час з’їзду.

Звання добродіїв і почесних членів заслуговують громадяни, які зробили вагомий внесок у розвиток руху.

Всі 4 улади утворюють пластову станицю. Крайова Пластова організація складається з кількох станиць. Кожних два роки відбувається з'їзд, на якому обирається крайовий провід. Розвідник (пластуном називали козака-розвідника) визнає та дотримується Трьох Головних Обов'язків пластуна, Пластового Закону та пластових ідейних засад.

В організації є свої об'єднувальні елементи: атрибути та символіка. Одним із них є гасло, тобто вітання. У скаутів це – "Готуйсь". Пластун, зустрівши іншого товариша-пластуна, вітається: "Скоб". Це назва породи орла, що водиться в Україні, а перші літери назви є початковими літерами слів, що висловлюють істотні ознаки доброго пластуна або кажуть йому, яким треба бути: Сильним, Красивим, Обережним, Бистрим.

"Пласт" має свою періодику: газети "Вісник дрогобицьких пластунів", "Орлині крила", журнали «Пластовий шлях», "Юнак", "Провідник суспільства" і часописи "Готуйсь" та "Цвіт України".

Не політична, не занадто мілітаризована організація, яка зважає на інтереси, потреби, захоплення підлітків, особливості цього вікового періоду, готує до життя, прищеплюючи різноманітні практичні навички, не може не зацікавлювати підлітків.

У січні 1993 р. на Установчій Великій Раді дитячих і молодіжних козацьких організацій ухвалили рішення про створення національного об'єднання "Січ", яке має осередки в 18 областях України та налічує понад 15 тисяч членів.

Мета козацького руху, яка визначає зміст діяльності, полягає в тому, щоб через участь козачат у місцевих, регіональних, всеукраїнських міжнародних організаціях виховувати відповідальних і гідних громадян України.

"Січ" – це добровільне, незалежне, неполітичне, недержавне об'єднання. Часто можна зустріти назву "Джура" або джури – чоловіча частина "Січі", до якої входять не лише хлопці, але й дівчата. Мета діяльності "Січі" – відродження національної самосвідомості, виховання гідних громадян країни. У гаслі організації "Сила, Істина, Честь" знайшло відображення поєднання чинників виховання козацької педагогіки: "Сила" – фізичний розвиток; "Істина" – інтелектуальний, духовний; "Честь" – виховання певних суспільних якостей, відбивається керівний принцип козацького виховання – формування всіх складових особистості.

Принципи козацького руху збігаються з історичними принципами козацької Січі "Христос, Україна, Воля". Три фундаментальні принципи руху є законом для кожного члена, особистою позицією.

19.04.93 року укладено угоду між Міністерством освіти України і Українською Скаутською організацією “Пласт” про спільну діяльність у справі всебічного і патріотичного виховання української молоді засобами ігрової методики виховання особистості згідно зі скаутськими законами.

Перші пластові гуртки організували у Львові восени 1911 р. П. Франко та І. Чмола, з 12 квітня 1912 р. “Пласт” - самостійна організація. Ідейні основи організації розробив і виклав у книзі “Життя в Пласті. Основні пластові знання для української молоді” О. Тисовський, викладач природознавства у Львівській академічній гімназії. Ідейні основи - християнський світогляд, ідея вірності українській нації.

Мета українського Скаутингу-Пласту - виховання дітей і молоді як всебічно розвинених, фізично міцних, духовно багатих синів та дочок України на основі пластових ідейних положень та історичної та культурної спадщини. В серпні 1990 р. перший пластовий загін України прийняв присягу, а через рік на Установчому з'їзді затвердили Статут, за яким діяльність організації з всебічного і патріотичного виховання та самовиховання підростаючого покоління відповідає “Декларації про державний суверенітет України”, чинному законодавству й нормам міжнародного права. “Пласт” – загальнонаціональна скаутська організація, яка зареєстрована Міністерством юстиції України. В основі виховної роботи – традиції українського козацтва в поєднанні з виховними методами міжнародного скаутизму.

Організаційна структура “Пласту” складна, ґрунтується на традиціях українського козацтва. Члени організації поділяються на звичайних, дійсних приятелів, добродіїв, почесних та самітників. До звичайних членів належать два перших пластових улади: Новаків-Новачок і Юнаків-Юначок. Наймолодший, новацтво (7-11 років), діє окремо для хлопців і дівчат, що об'єднуються в рой (6–10 членів), в свою чергу складають гніздо (2–4 роя). Раз на тиждень упорядник-вихователю проводить заняття з росм. Гніздові заняття відбуваються один раз на місяць під керівництвом головного вихователя (гніздового чи гніздової). На 12 році життя новаки та новачки переходять до старшого уладу – юнацтва. У гуртку підлітки обирають свій провід: гурткового, заступника, писаря, касира, суддю. Гуртки об'єднуються у курінь, і пластуни обирають курінний провід і діловодів. Кожен гурток має свого упорядника. Головним виховником куреня є зв'язковий – це старший пластун чи пластовий сеньйор.

Після 17 років – улад Старших Пластунів, члени якого входять до куренів та осередків праці, де готуються як вихователі юнацтва, вони ж – дійсні члени. Приятелі – це ті, хто, визнаючи користь діяльності організації, допомагають “Пласту”. Так, батьки членів носять звання приятелів. Слід зауважити, одна із умов при вступі до “Пласту” – співпраця з батьками.

Христос - вірність заповідям Христа, належність до духовних норм, ідеалів суспільства.

Україна – відповідальність особистості перед суспільством у різноманітних аспектах: вірність Батьківщині, повага до гідності співвітчизників, взаєморозуміння та співробітництво на мікро-макрорівнях.

Воля – відповідальність перед собою за власний розвиток, визнання пріоритету загальнолюдських цінностей.

Козачий рух – виховний рух, спрямований на всебічний розвиток і виховання особистості; виховання як розвиток здібностей (вчитися пізнавати) і формування позиції особистості. “Виховувати” – не вчити, а розвивати мотиваційну сферу особистості, тобто заохочувати підлітка до того, щоб він вчився за власним бажанням, з усвідомленою метою, роль дорослих полягає в тому, щоб сприяти досягненню мети.

За час існування товариство проводило навчання козацьких наставників, наукові конференції. Але найголовнішим для “Січі” є проведення походів, таборування, організація ігор, змагань. Упродовж року таку роботу проводять первинні осередки – курені. Генеральна старшина зробила традиційним проведення Всеукраїнської козацької гри.

Неможливо переоцінити значення козацьких виховних традицій, які формують лицарів духу – історично зумовлений тип українця: захисника, господаря, який свято береже заповіді батьків.

Таким чином, за сучасних умов особливо значення набувають підліткові дозвільні організації, які характеризуються різноманітністю напрямів діяльності, рахуванням інтересів та потреб підлітків, діяльність яких базується на таких законодавчих актах, як Загальна Декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадські та політичні права, Конвенція про права дитини, Конституція України, Закон України “Про об’єднання громадян”, Декларація про загальні засади державної молодіжної політики в Україні, Закон України “Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні”, що свідчить про державну підтримку підліткових ініціатив.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Самотулка Т. *Історія України в іграх*. - Київ-Нью-Йорк, 1995. - 348 с.
2. *Скаутинг: Книга для скаута*. - Женева, 1993. - 175с.
3. *Стельмахович М. Пласт завжди з нами // Рідна школа*. - 1993. - № 10. - С. 19-21
4. *Ступарик Б.М. Національна школа: витоки, становлення*. - К., 1998. - 265 с.
5. *Сучасний молодіжний рух в Україні: Довідник*. - К., 1997.
6. *У світі гайду. Посібник для організаторів роботи з дівчатами та жіночою молоддю / Під загальною редакцією А.В. Гулевської*. - К., 1998. - 128 с.

НАШІ АВТОРИ

Арчакова Світлана Олександрівна – аспірантка кафедри інформаційних технологій Харківської державної академії культури.

Біліченко Ольга Леонідівна – пошукувач кафедри інформатики Харківської державної академії культури, ст. викладач Сявлянського педагогічного університету

Білякова Тетяна Володимирівна – завідувача сектором предметного каталогу довідково-бібліографічного відділу бібліотеки Харківського державного медичного університету.

Володькова Ольга Павлівна – аспірантка кафедри документознавства Харківської державної академії культури.

Ганзя Інна Вікторівна – бібліограф відділу науково-дослідної роботи Харківської державної бібліотеки ім. В.Г. Короленка.

Глазунова Людмила Володимирівна – аспірантка кафедри бібліографознавства Харківської державної академії культури, головний бібліотекар науково-методичного відділу ХДНБ ім. В.Г. Короленка, бібліограф Центру науково-гуманітарної інформації Харківського гуманітарного інституту «Народна українська академія».

Дерлеменко Віталій Володимирович – кандидат педагогічних наук, докторант кафедри документознавства Харківської державної академії культури.

Драган Роман Анатолійович – викладач кафедри бібліотекознавства Харківської державної академії культури.

Жулід Тетяна Григоріївна - аспірантка кафедри інформаційних технологій Харківської державної академії культури, заступник директора бібліотеки Харківського державного медичного університету.

Льганасва Валентина Олександрівна – доктор історичних наук, професор, завідувача кафедрою інформатики Харківської державної академії культури.

Кураксіна Марина Анатоліївна – аспірантка кафедри соціальної педагогіки Харківської державної академії культури.

Кушнарєнко Наталя Миколаївна – доктор педагогічних наук, професор, завідувача кафедрою документознавства, декан факультету бібліотекознавства та інформатики Харківської державної академії культури, дійсний член Міжнародної академії інформатизації.

Мельник Наталя Іванівна – старший викладач кафедри іноземних мов Харківської державної академії культури.

Семенюк Сніжана Юріївна – аспірантка кафедри бібліографознавства Харківської державної академії культури, бібліограф Центру науково-гуманітарної інформації Харківського гуманітарного інституту «Народна українська академія».

Сищенко Світлана Віталіївна – аспірантка кафедри бібліографознавства Харківської державної академії культури.

Соляник Алла Анатоліївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри документознавства Харківської державної академії культури.

Столяров Юрій Миколайович – доктор педагогічних наук, професор, завідуючий кафедрою документних ресурсів та документального забезпечення управління Московського державного університету культури та мистецтв, дійсний член Міжнародної академії інформатизації.

Хассан Бані Мустафа – аспірант кафедри історії України і музеєзнавства Харківської державної академії культури

Шейко Василь Миколайович – кандидат історичних наук, професор, зав. кафедрою теорії та історії культури, ректор Харківської державної академії культури, дійсний член Міжнародної академії інформатизації.

ЗМІСТ

1. ДОКУМЕНТОЗНАВСТВО..... 3

Ю.М. Столяров

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ: РОЗВИТОК В
ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ..... 4

О.Л. Біліченко

ВИХОВНА РОЛЬ КНИГИ В ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ
ІНФОРМАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ..... 8

С.В. Сищенко

РОЗВИТОК КНИГОВИДАННЯ З ПИТАНЬ ДРУКУ,
КНИГОЗНАВСТВА ТА ПОЛІГРАФІЇ В УКРАЇНІ
1922-1996 рр..... 11

Т.В. Білякова

ДИНАМІКА ДОКУМЕНТНОГО ПОТОКУ ВИДАНЬ
МЕДИЧНОЇ ТЕМАТИКИ В УКРАЇНІ (1918-1997 рр.)..... 19

Б.-М. Гассан

МУЗЕЇ ЙОРДАНІЇ..... 27

2. БІБЛІОТЕКОЗНАВСТВО..... 31

Р.А. Драган

РОЗВИТОК БІБЛІОТЕКОЗНАВЧОЇ ДУМКИ. ХАРКІВСЬКА
ШКОЛА (ПОЧАТОК ХХ СТ. - 20-ТІ РР.)..... 32

О.П. Володькова

СИСТЕМНИЙ ПІДХІД ДО ВИВЧЕННЯ БІБЛІОТЕЧНОГО
ФОНДУ..... 38

І.В. Ганзя

УКРАЇНОЗНАВЧИЙ ФОНД НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ:
СКЛАД ТА СТРУКТУРА..... 46

3. БІБЛІОГРАФОЗНАВСТВО..... 53

Л.В. Глазунова

БІБЛІОГРАФОЗНАВСТВО В УКРАЇНІ: НАУКОЗНАВЧИЙ
АСПЕКТ..... 54

В.В. Дерлеменко	
БРИТАНСЬКІ БІБЛІОТЕКИ ТА ЇХ РОЛЬ У РОЗПОВСЮДЖЕННІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ	62
С.Ю. Семенюк	
ЕТИКА СТОСУНКІВ БІБЛІОГРАФА ЗІ СПОЖИВАЧЕМ	71
4. ІНФОРМАТИКА	76
В.О. Ільганасва	
ЕВОЛЮЦІЯ ТЕХНОЛОГІЧНОЇ ТА ЦІЛЬОВОЇ БАЗИ ІНФОРМАЦІЙНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ	77
С.О. Арчакова	
ТЕХНОЛОГІЇ ІНТЕРНЕТ В БІБЛІОТЕКАХ	83
Т.Г. Жулід	
ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ НАУКОВО-МЕДИЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ У ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ	91
5. БІБЛІОТЕЧНО-ІНФОРМАЦІЙНА ТА КУЛЬТУРОЛОГІЧНА ОСВІТА	98
В.М. Шейко	
ГУМАНІЗАЦІЯ ОСВІТИ І КУЛЬТУРИ	99
Н.М. Кушнарченко	
ФУНДАТОР БІБЛІОТЕЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ	110
А.А. Соляник	
ПЕРШИЙ ВИПУСК ДОКУМЕНТОЗНАВЦІВ ХДАК: ЗДОБУТКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ	123
Н.І. Мельник	
ІНОЗЕМНА МОВА В ПІДГОТОВЦІ БІБЛІОТЕЧНО- ІНФОРМАЦІЙНИХ КАДРІВ	130
М.А Кураксіна	
ПІДЛІТКОВІ ДОЗВІЛЬНІ ОРГАНІЗАЦІЇ: СУЧАСНИЙ СТАН	135
НАШІ АВТОРИ	142

ПРАВИЛА ОФОРМЛЕННЯ АВТОРСЬКИХ ОРИГІНАЛІВ ДЛЯ НАУКОВОЇ ЗБІРКИ ТА УМОВИ ЇХ ОПУБЛІКУВАННЯ

1. Статті, які подаються до публікації у збірці, готуються автором у двох форматах: надрукований на лазерному (стрійному) принтері текст та текстовий файл на електронному носії (дискета).

2. Зміст має відповідати профілю збірки. Обсяг статті зі списком літератури повинен становити 0,5 друк. арк., тобто 12 стор. тексту, надрукованого через 1,5 інтервали на аркушах стандартного (A4) формату.

3. Рукопис українською мовою подається у 2 примірниках, надрукованих на білому папері з однієї сторони аркуша (формат A4). Розмір шрифту (кегель) - 14. Шрифт "Times". Береги по 25 мм.

4. До рукопису додається дискета з текстовим файлом у форматі WORD for Windows. Параметри тексту на дискеті повинні відповідати таким вимогам: формат сторінки A5 (14,8 см x 21 см); розмір кегля – 10; береги по 20 мм без колонтитулів; міжрядковий інтервал – одинарний; розрив сторінок та їх нумерація не потрібні; абзац позначати трьома інтервалами; табуляція не використовується; таблиці, графіки, формули тощо також виконуються у форматі сторінки A5.

5. На першій сторінці статті зазначаються індекс УДК (по лівому краю), ініціали та прізвище автора у називному відмінку (з нового рядка по правому краю), назва статті (заголовними буквами, без заключної точки, по центру сторінки), анотація (1-2 речення або 2-7 рядків, розмір кеглю – 12 для тексту на сторінці формату A4 та 9 для текстового файлу на дискеті, шрифт - курсив, відокремлюється від назви і основного тексту 1 порожнім рядком).

6. На останній сторінці рукопису подаються відомості про автора: прізвище, ім'я, по батькові повністю; науковий ступінь; вчене звання; повна назва організації, де працює автор; посада; країна, поштова адреса, телефон, e-mail.

7. Статті підлягають редагуванню. На кожную статтю має бути рецензія.

8. Рукопис автору не повертається.

9. Умови опублікування платні. Автор зобов'язується придбати певну кількість примірників виданої збірки.

Адреса редколегії:

61003, Харків-3, Бурсацький спуск, 4

Тел.: (0572) 12-81-05; 12-73-88; факс: (0572) 12-81-05

E-mail: rector@ic.ac.kharkov.ua

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Вісник
Харківської державної академії культури

Випуск 2

Збірник наукових праць

Редактори:

Л.Ф. Торбовська, Т.Д. Булах

Художній редактор

І.Р. Хлюпіна

Комп'ютерний набір

Г.В. Шамрай

Комп'ютерна верстка:

І.Г. Колесник, О.П. Щербініна

Підписано до друку 28.04.2000. Формат 64х84 1/16. Гарнітура "Times".

Папір офс. Друк офсетний. Ум. друк арк. 8,5. Обл.-вид. арк. 9,6.

Тираж 500 прим. Зам. № 20. Ціна договірна

ХДАК, 61003, Харків- 3, Бурсацький спуск, 4

Надруковано в множ. лаб ХДАК

